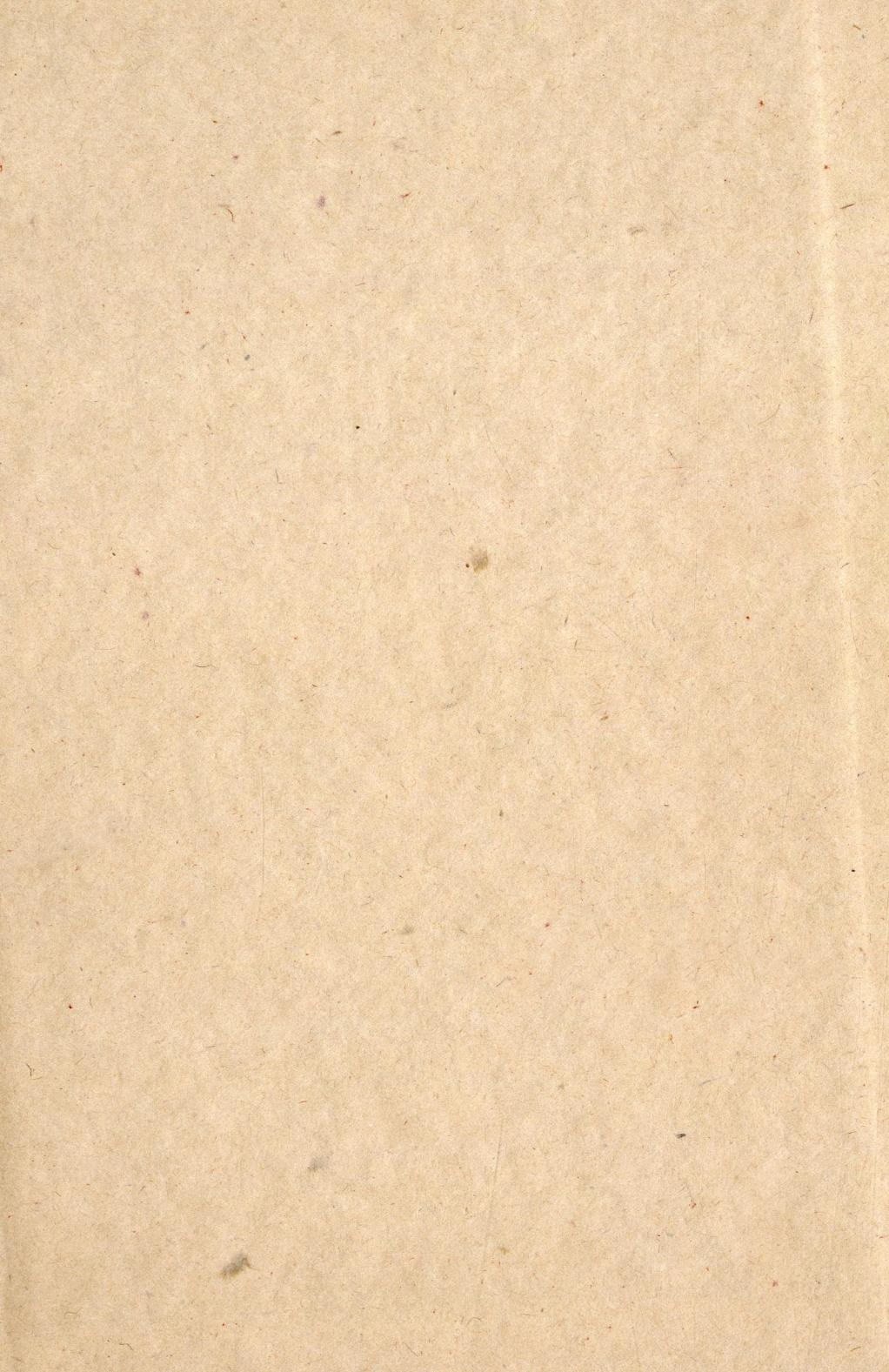

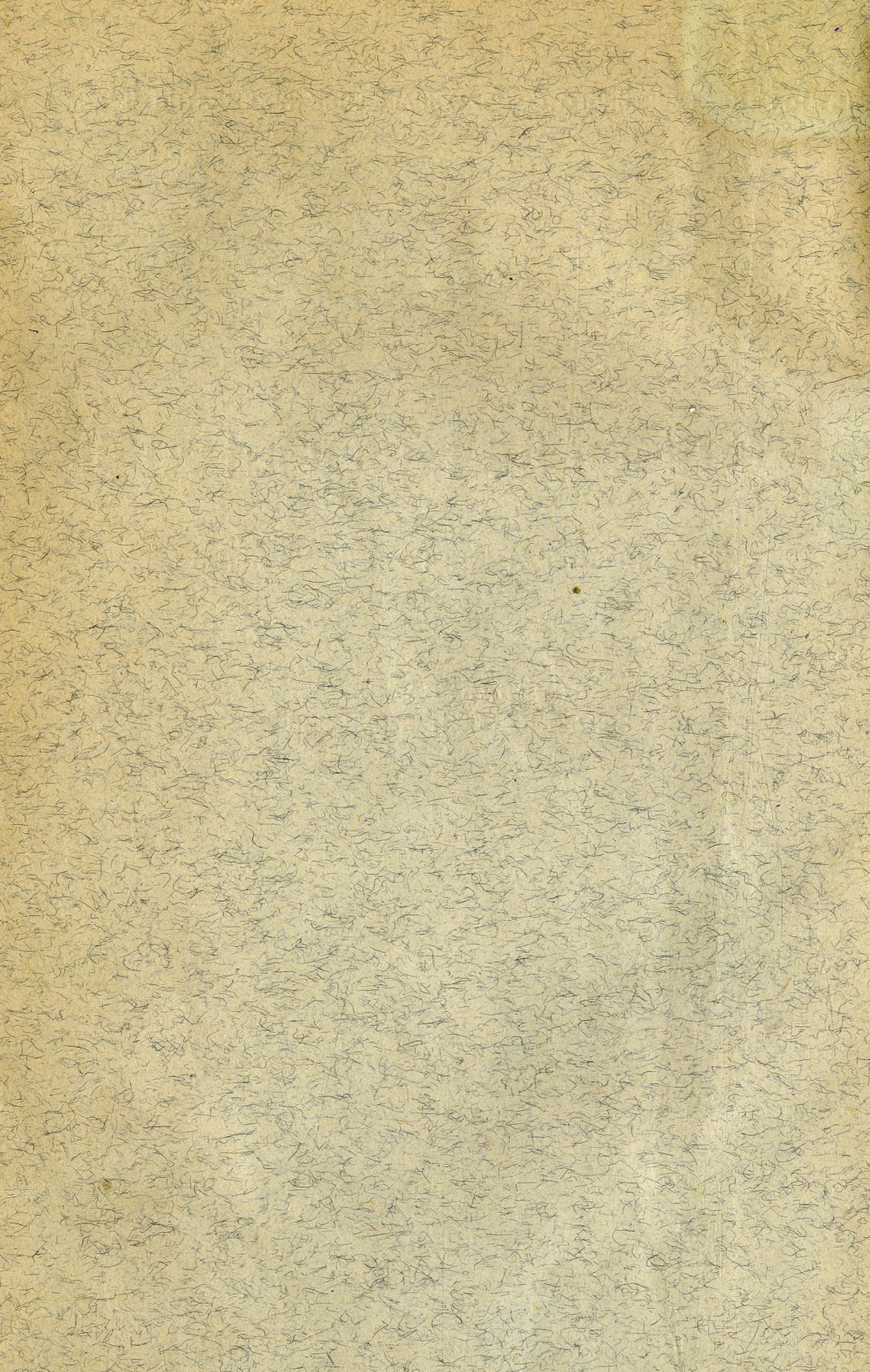
ІДЕОЛОГІЯ КООПЕРАЦІЇ

ВИБІР З КООПЕРАТИВНОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВПОРЯДКУВАЛИ:

К. КОБЕРСЬКИЙ І ВИТ. ЛЕВИЦЬКИЙ

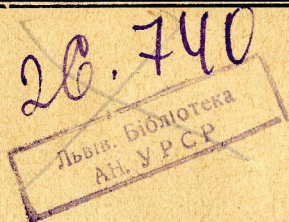
ЛЬВІВ 1934.

LES IDÉES DES GRANDS COOPÉRATISTES

Pages choisies de: R. Owen, Ch. Fourier, W. King, Ch. Gide, M. I. Tugan-Baranowsky, W. Totomiantz, J. P. Warbasse, Mr. et Mme Webb, H. Müller, F. Staudinger, E. Poisson et autres.

TRAD. UKRAINIENNE PAR CHARLES KOBERSKY et V. LEVYTZKY.

ІДЕОЛОГІЯ КООПЕРАЦІЇ

ВИБІР З КООПЕРАТИВНОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВПОРЯДКУВАЛИ:

Н. КОБЕРСЬКИЙ і ВИТ. ЛЕВИЦЬКИЙ

ЛЬВІВ 1934.

33 (2743) 08

Бібліотека Ревізійного Союзу
Українських Кооператив ч. 26.
Накладом Ревізійного Союзу
Українських Кооператив, Львів,
вул. Міцкевича ч. 12.
— З друкарень: —
„Діла“, Львів Ринок 10.
і „Бібльос“, Львів
Японська ч. 7.
Тел. 14-78.

Edition de l' Union
de Révision des
Coopératives
ukrainien-
nes à
Lwow

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2743

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Ніяке переписування чужих думок не заступить оригіналу; тим більше це має значіння в теорії кооперативного руху, такого різноманітного своїми формами і напрямками, руху, що охопив сьогодні цілу земну кулю і розвивається серед різнородних умовин.

Цей рух молодий і, як показує перший погляд на його історію, починався не з великих наперед обдуманих теоретичних концесій. Він ріс помалу і обережно, ставлячи собі з початку все тільки скромні практичні завдання: споживчий склепок, щадниче-дозичкову касу чи спілкову майстерню. Щойно в міру розросту руху, його діячам і керівникам показувалися ширші овиди і можливості й почалася систематична праця, над оформленням ідеології і кінцевої програми руху.

Ця праця ще й сьогодні не закінчена і ледви чи коли буде закінчена остаточно: життя насовує все нові можливості і нові ставить завдання. Кооперативна теорія, як наука, є ще тільки в початках.

І досі ще нема між кооперативними теоретиками одностайного погляду навіть на основне питання, в чому суть кооперативи і кооперації — не дивлячись на те, що рух росте в ширину. А це не добре, бо неясність в ідеології не дає можливості поглиблюватися і робить самий рух хитким, залежним від подуву вітру.

Тому редакція „Кооп. Республіки“ — поставивши собі завдання дати вибір з оригінальних писань визначніших теоретиків кооперативного руху, — рішила вибрати зі світової кооперативної літератури найбільш характеристичні голоси про це основне питання: що є суттю і остаточною метою кооперації. Іншими словами, які елементи повинні увійти в дефініцію кооперації.

В основі ми старалися придержуватися хронологічного порядку; деякі виїмки з цієї засади читач мусить вибачити, бо редакція не все мала до диспозиції потрібний матеріал, а книжка мусіла друкуватися в міру появи статей, в журналі.

З українських авторів ми дали перше місце проф. М. І. Туган-Барановському, а з інших узглядили тільки передвоєнні писання (К. Паньківського і А. Ільченка) — а це тому, щоби не передруковувати тих річей, які є в книжній продажі і доступні читачам.

В „Закінченню“ нашої кооп. читанки зроблено спробу систематично упорядкувати думки поодиноких авторів, ц. то звести їх до кількох основних спільних питань. Хто хотівби одже студіювати розвиток кооперативної ідеології не тільки хронологічно, але також систематично, ц. то думки окремих теоретиків з приводу того чи іншого питання — тому наше закінчення має на меті прийти з допомогою. Поможє їм розібратися в лабіринті поглядів на суть і ціль кооперації. Від цієї статті і треба би починати їх систематичне вивчення.

Додані на кінці: річевий показчик змісту і показчик статей за авторами своєю чергою облегчать читачеві користання з книжки.

ЗМІСТ.

	Ст.
Передне слово	3
Роберт Овен. З меморіалу до Палати Громад в 1817 р. з приводу дебати над охороною бідних	5
З думок Шарля Фуріє. Сільсько-господарські асоціації, користи і мотиви заснування їх	6
— Громадська контора	8
Віліям Кінг. З журналу The Brighton's Cooperator	9
Маніфест Рочдельських Піонерів	11
Джон М. Ледлоу. Нова ідея	12
Джон Якоб Голіок. Сонна мрія ткачів	14
— Над могилами Піонерів	15
— Промова в саді кооперативи	15
Джс Рессель. Селянство і держава	18
Шарль Жід. Могутність асоціації	22
— Кооперація чи революція	26
М. Ів. Туган-Барановський. За національний характер української кооперації	28
— Кооперативний ідеал	31
Йоган Фрідріх Шер. Уривок з нарису: „Як я став кооператором“	33
Рабіндранат Тагоре про кооперацію	35
— Кооперація в модерній цивілізації	35
Е. Грюнфельд. Чи існує кооперація як одноцільне поняття	38
В Томоміани. Капіталізм, державний соціалізм, кооператизм	40
Джемс Ворбас. Мета і методи кооперативного руху	45
В. Томоміани. Господарська криза і кооперація	50
III. Жід. Чому зиск мусить згинутися	54
Г. Фошер. Кооперація і дарвінізм	57
Г. Шульце-Деліч. Суспільство і держава	61
Сідней і Беатріче Вебб. Майбутність кооперативного руху споживачів	63
— Аграрне питання	65
Август Міллер. Проти недоцінювання сільсько-господарської кооперації	68
— Кооперативи продуцентів і споживачів у безпосередніх торговельних зносинах	71
Ганс Міллер. Етика і кооперація	74
Шарль Жід. Справедлива ціна	77
Людв. Бреннано. Ідея справедливої ціни	78
Ф. Штаудінгер. Мораль, як основа кооперації	80
Ернест Поассон. Етика кооперації	82
Ганс Міллер. Про суть і принцип кооперації	84
Мих. Ів. Туган-Барановський. В чому ж суть кооперації?	87
Єжи Куряшовський. Історична роль, яку може відіграти кооперація	89
Кость Памківський. Економічна природа і значіння споживчої кооперації	91
А. Ільченко (Жук). Визвольна боротьба укр. народу і кооперація	93
К. Коберський. Закінчення	100
Річевий показчик	106
Авторський показчик статей	108

РОБЕРТ ОВЕН*).

З меморіалу до Палати Громад в 1817 р. з приводу дебати над охороною бідних.

Робітники не можуть конкурувати з машиною. Але булoб варварством, затримувати механізацію праці. Але ще більшим варварством є дозволяти машині виголоджувати мільйони людей. Для того треба найти безробітним корисну працю; машина мусить стати на послуги людської праці, замість того, щоби її відразу відсувати на бік.

Тому треба завести для дітей бідних людей найкраще і найдодільніше виховання. — Однакова кількість і якість праці дає кращі наслідки під добрим керівництвом як під злим. Тому роботою бідного мусить керувати як найкраще керівництво.

Ці всі вимоги можуть здійснитися в оселях (колоніях), які будуть обіймати 500—1500, пересічно 1000 осіб.

Я виготовив для себе малий рисунок і так його подумав, що на переді є така оселя з усім урядженням і з відповідним куском поля, а у віддалі більше таких сіл. Тут представлені квадрати забудовань на приблизно 1200 осіб, окружені 1000—1500 моргами поля.

По середині квадратів є публичні будинки, які їх поділяють у рівнобіжники. Центральний будинок містить спільну кухню, ідальні та всі потрібні урядження для економічного і комфортного прилагоджування та споживання страв. Правий бік нижнього поверха є призначений на діточу школу, верхній етаж на концертну і лекційну салю.

Будинок на ліво поміщає внизу школу для старших дітей і льокаль на засідання; вгорі є бібліотека і місця для занять дорослих. На вільній площі внутрі квадратів є огорожені площі для руханки і гри; вони обсажені деревиною.

Три боки є призначені на мешкання для родин, все по 4 кімнати, доволі вистарчаючі для родини з 2 дітьми. Четвертий бік мають займати спальні для дітей всіх тих родин, де є дітей більше як двоє і для дітей старших понад 3 роки. По середині цього боку квадрата є мешкання для дозорного персоналу; на однім кінці лікарня для хорих, а на другому будинок для гостей, які прибувають на відвідини до своїх рідних.

По середині бічних стін квадрату є мешкання керівничого персоналу, духовника, учителів, лікаря і т. д.; посередині четвертої стіни є склади харчів і под. — Довкруги домів квадрату є цвітники. — Опо-

*) Роберт Овен (1771—1858), англійський промисловець і приятель робітництва, дав почин робітничим асоціаціям і заснував перший кооперативний часопис.

далік від них знаходяться забудовання фабрик та інші майстерні. — Стайні, різня і т. д. мають бути відмежовані. Ще далше від квадратів є фільварки, броварі, млини і т. д. Довкола є огорожені поля, обсажені овочевою деревиною і пасовиска.

Користи з таких кольоній є:

а) З усіх систем для побороування бідности і безробіття цей є найгосподарніший.

б) Протягом одного людського покоління вона зробить кінець несвідомости і набутим злим склонностям.

в) Вона усуває причини незгод і запевняє рівність прав та обов'язків.

г) Робить зайвим підпирання бідних, усуваючи саму бідність.

д) Дає можливість згущення населення в слабо населених околицях.

е) Вона вирве фабричне і сільське робітництво з об'ятъ нужди без насильства і передчасного вмішування в існуючий суспільний устрій.

є) Вона урухомлює ручну працю.

Так прийде кінець сумному видовищу, коли тисячі терплять гірку нужду посеред багатств, яких старчилоб на вигідне життя і працю в чотири раз більшої маси населення.

3 ДУМОК ШАРЛЯ ФУРІЄ*).

Сільсько-господарські асоціації, користи і мотиви заснування їх.

Філософи уважали сільсько-господарське товариство таксамо немислимим, як і скасування рабства, тому що досі таке товариство не існувало. Бачучи, що у селян кожне господарство працює відокремлено, вони не знаходили жадного способу для їх обеднання, а між тим можна було би досягнути багато різних переваг, обеднуючи власників малих клаптиків землі для спільної діяльності, відповідно до їх капіталу і роботи. Довелосьяб обеднувати по 200—300 родин нерівних маєтків, обробляючих один кантон. Трудність здавалася непереможною. Тяжко було обеднати для спільного діла 20, 30, 40 осіб; як-же буде з сотками. А між тим потрібно булоб обеднати принайменше вісімсот люда в природню асоціацію, яка булаб принадною для своїх членів.

Під асоціацією я розумію товариство, члени котрого прив'язані до праці суперництвом, амбіцією і іншими способами, що миряться з користю. Лад, про котрий йде мова, мусить бути принадним для тих, що з нього користають, тоді як тепер праця біля сільського госпо-

*) Ш. Фуріє (1772—1837), Француз, замкнутий у собі мрійник, часом фантаст, іноді з геніальними проблесками практицизму, один з предтеч „утопійного соціалізму“ і кооперативної думки, яку він називав „асоціацією“. Пропагував добровільні згуртування, з особливим натиском на сільське господарство.

дарства здається незносною і виконується тільки зза страху перед голодною смертю. Подібна організація видається смішною, а між тим вона є можлива. Сільсько-господарська асоціація, що складається, по моему розрахунку, з 1000 осіб, виказує такі великі користи, що в порівнянні до сучасного стану, вона здається станом безтурботности. Це признала навіть частина економістів, але вони не задавали собі труда відкрити спосіб здійснення цього. Вони самі uznawali, що для трьохсот селянських родин досить одної старанно управляваної і устаткованої частки одної землі замість 300 багатих гірших участків, — одної порядної винарської пивниці замість 300 неохайно удержуваних. Замість сотки продавців, які відправляючись до міста з молоком, тратять сотку передполуднів, вистарчив би один, що їздив би підводою. Це тільки деякі, найбільш разячі ощадження, а їх могло би бути в двадцять разів більше. Але як спаяти товариство, в котрому одна родина володіє 1000 франками, а у другій немає і обола? (дрібна антична монета = приблизно 16 фр. сотикам. Прим. Ред.). Як знищити заздрість і одним пляном об'єднати всі інтереси? Як зрівняти всі суперечні інтереси і погодити всі взаємно себе поборюючі волі? На це я відповідаю: принадою багатства і сили. Найбільшою принадою селянина і городянина являється зиск. Коли учасники побачать, що праця, організована на засадах співжиття, принесе їм в три, в п'ять, в шість разів більше користи, як праця в ізольованому приватному господарстві, що для всіх членів асоціації забезпечені всі можливі приємности, то вони забудуть свою заздрість і поспішать вступити до товариства; воно швидко пошириться на всі ділянки, тому, що люди всюди відчують привабливість багатства і насолоди.

Таким чином сільсько-господарська організація змінить долю людського роду, тому що вона розрахована на спільні для всіх потреби. До неї приєднаються дикуни і варвари, бо потреби всюди однакові. Цій новій організації я даю три назви: „поступові серії (ряди), або серії груп, чи серії потреб“. Я розумію під назвою серії спільноту багатьох згідних груп, котрі посвячуються праці в різних галузях одного й тогож роду заняття.

Стан співжиття наступить по цивілізації*), але він не залишить ні обмеження потреб, ні рівности, ні других засад філософів; чим палкіші й сильніші потреби, чим живіші і численніші вони, тим легше повставатимуть асоціації. Нема потреби міняти природу даних Богом людині потреб, треба тільки надати їм правильний напрям. Моя теорія обмежується тільки до примінення природних потреб без змінення їх. В цьому і полягає цілий секрет розрахунку, відносно принадности потреб. Не сперечаючись про це, чи мав рацію Бог, чи ні, наділивши людину такими чи іншими потребами, лад співжиття дає їм примінення, нічого не міняючи в них, приймаючи їх такими, як їх нам післав Бог.

Таким чином, коли в ладі співжиття зміняться уподобання так, що, прим., люди будуть вибирати для себе сільське життя скорше, як міське, то це буде тільки зміна смаку а не потреб. Любов до багатства

*) Стан цивілізації у Фуріє, це — сучасний йому капіталістичний лад, стан співжиття — вимріяний ідеальний лад майбутнього.

і до насолод лишиться незмінною. Люди цивілізації цілком інакшої будуть думки про новий суспільний лад, коли побачать, що наприклад, діти, котрі тепер кричать і б'ються, все ламають, ухиляються від науки, — в серіях груп стануть займатися тільки всякого роду корисною працею, почнуть суперничати між собою без ніяких особливих поваб і будуть охоче один у другого вчитися культури, промислових занять, умілості, науки, так що вони будуть продуктивно працювати і витягати користи, залишаючись в переконанні, що вони розважаються. Коли люди цивілізації побачать, що в фаланзі за третину видатків вони дістають кращу їжу, як в приватному господарстві, що в серії догляд тричі кращий, багатший, що харчуються там втричі краще, а витрачають втричі менше, як при старому ладі, і не зазнають неприємностей готування та роблення запасів, коли стане ясно, що відносини в серіях не допускають ніяких обманів, що у народа грубого і брехливого розвивається чесність і моральність — коли люди цивілізації все це побачать, то вони відчують огиду до їх теперішнього ладу і поспішать вступити до асоціації й будувати для неї будинки.

Громадська контора.

Купці чигають один на життя другого: такий є наслідок вільної конкуренції. Їхні штуки і господарка роздавлюють теж сільських господарів. Отже сільське господарство повинно і собі витягти користи зі свободи торгівлі, найкраще через такі урядження, які я зову громадськими конторами. Це був би дім для торгівлі і сільсько-господарських занять, який вів би склад і уділював доставцям зачетів. Така контора, що повинна обслуговувати хоч 1500 мешканців, мала би мати найменше два городи, шпихлірі, пивниці, кухні та спілкові майстерні.

— — — — —

Представмо собі вже уряджену контору, не входячи в подробиці організації. Це було би величезне господарство, яке ощаджувало би убогим всю дрібну роботу. Цей бідняга має кусок поля і малий виноградник, але як йому мати добрий шпихлір, добру пивницю, добрі бочки на вино і досить приладів для господарства? Це все одначе він найде у громадській конторі. Тут він може зложити своє збіжжа та своє вино за відомою оплатою, тут він може теж одержати зачет у висоті двох третин сподіваної вартости товару. Це є якраз те, чого хоче селянин, який звичайно є примушений в часі збору продавати свої плоди за смішну ціну. Він не буде теж вагатися заплатити процент від одержаної позички; він-же платить лихвареві з засади 12%. Навпаки, він буде благословити контору, коли одержить гроші на 6% річних та крім того ще збудеться клопоту переховання і збуту свого плоду... Зложивши жниво у спілковому складі, він працює для складу, як наємний робітник і має втіху, що працює при збіжжі та вині, якого частка і йому належить... Праця, що є потрібна, щоби охоронити зерно від щурів і хробацтва або ходити коло вина, буде в спільному складі у 10 разів меншою тої, яку треба би виконати, колиб плоди були у домах власників, дрібних господарів. Якраз найбідніші находять працю в конторі.

Контора набуває теж товари для членів: матерії, прибори до господарства, найпотрібніші щоденні артикули. Набуваючи їх прямо

з першого джерела, вона є в можливості відпускати їх з малим заробітком, пропонуваючи відборцям рахунок закупівлі і свої видатки. Добре зорганізована система таких контор зможе за яких 3 роки перебудувати цілу аграрну систему на засадах частинно кооперативних...

Немає для сільської людини, особливо селянина приємнішої річі, як купецькі зборища. Цю розкіш він може заживати що тижня на біржових зібраннях у гром. конторі. На тих сходинах він буде дебатувати про корисність продажі або купівлі. Хоч селянин не є схильний гнатися за фантазіями, він радо буде гнатися за славою акціонера, котрий дебатуватиме в конторі на тему купівлі і продажі, або хоч за почесною доставкою з дорадчим голосом. Селяне відбувають що неділі біржу перед церквою. Вони відбувають її теж на торзі і по шинках, де розводять широкі бачаки на теми дня, про зривку та знижку товарів. Одначе в гром. конторі вони робитимуть справжню біржу; щоби там грати якубудь роль, вони спішитимуть, щоб стати членами, або хоч доставцями контори.

Пропозиція що до таких контор годилася особливо добре для тих місцевостей, де знаходиться порожній монастир. Його можна дуже легко пристосувати на громадську контору, тимпаче, що монахи завжди будували з особливою старанністю шпихлірі та пивниці, посідали великі городи, що для згаданої цілі є річ першої ваги, а крім того великі салі, які годитимуться для сходин і на урядження майстерень. Ці салі є потрібні для контори, щоби дати заняття в зимі чи навіть в літі убогому населенню...

Від того часу (коли це все здійсниться) будуть втрачати заробіток приятелі торгівлі, легіон купецький, так як гине потомство павука, коли не має більше мух, коли буде купецтву заперта дорога до населення. Цей упадок купців буде наслідком вільної конкуренції, бо ніхто не буде боротися з торговцями примусом. Але ніхто не матиме до них довіря, маючи достаточне забезпечення у гром. конторах та державних фермах.

На цій основі можна булоб побудувати уже половину щастя і гарантій, які представлялиб собою перехідну добу від цивілізованої до соціальної держави.

ВІЛІАМ КІНГ.*)

З журналу The Brighton's Cooperator.

„...Нам можуть сказати: це правда, ваше положення тяжке, але на це нема ради, а коли чогось годі змінити, то треба це зносити. Так ми доходимо до самого коріння річей. Цей лихий стан, про який іде мова, дається направити, а засоби для цього є в наших власних руках. Кооперація є якраз тим ліком і я хочу виложити її засади і користі.

*) В. Кінг, Англієць, лікар (1786—1865), перенятий ідеями гуманізму і співчуваючи нужді робітника, пропагував майже одночасно з Оуеном і під його впливом заснування кооперативів; його заслугою є те, що звернув увагу головно на доцільність споживчих кооп. склепів. Видавав в рр. 1828—1830 з мат. підмогою подруги поета Байроні, журнал Co-operator в якому пропагував визволення робітництва через споживчу кооперацію.

Беручи дослівно, кооперація означає співробітництво. Співробітництво завсіди було джерелом сили. Много рук робить працю швидко. Чого не в силі доконати одна людина, те зробить їх двоє. Що неможливе для малого числа, то є можливе для многих. Та, щоби була можливою співпраця многих, то для того вони мусять мати спільну мету, спільний при тім інтерес та ще треба, щоби вони були з собою звязані вузлом духової спільноти. Сьогодні ми працюємо один наперекір другому; коли один з нас дістав працю, то зате втратив працю другий і так виглядає, як би один був ворогом другого. Проста того причина є в тім, що працюємо на інших, а не на себе. Отже зачнім робити для себе самих! Далі: днесь, працюючи для других, ми одержуємо неповний продукт нашої праці — одні кажуть, що восьмину, другі, що четвєртину. Коли-ж би ми могли працювати на нас самих, тоді цілий дохід припадав би нам самим. Як до цього дійти? Не маючи капіталу, ми є приневолені працювати як звичайні наємні сили.

Ось чого нам бракує: капіталу. А тепер роздумаємо, як можна нагромадити цей капітал. Ми побачимо, що це цілком можливе. Обеднанням і ощадністю вдасться це зробити.

Чимало людей є членами допомогових кас (Friendly Societies), де нагромаджено великі капітали щотижневими дрібними складками, не один з нас наскладав дещо гроша у касах ощадности. Отже, як бачимо, справа не є безнадійна, бо вже є один спосіб для її здійснення; але тої цілі можна досягти також іншою дорогою. Для цієї другої цілі нам треба заснувати окреме товариство, збираючи для того окремий фонд шляхом тижневих збірок. Коли цей фонд буде вже досить великий, треба за ці гроші закупити різні предмети щоденної потреби, які зложимо з спілковому склепі. Тут будемо закуповувати все, що нам потрібне. Надвишка становитиме спільний капітал, з якого знова будемо закуповувати необхідні товари.

Ось так доходимо до двох джерел нагромадження капіталу: до звичайних складок і до надвишки із проданих товарів. Приймім, що в той спосіб обедналося 200 осіб та, що кожна з них, що тижня вплатить 2 пенси, тоді за тиждень це дасть 400 пенсів. Купуючи товари в своїм склепі вони зроблять надвишки яких 800 пенсів, отже разом тижневе нагромадження виноситиме 1200 пенсів або 5 фунтів штерлінгів, а за рік 260 фунтів шт. (днесь це значить кругло 11.300 зол. — Ред. К. Р.). Цього капіталу можна-б ужити в будь який спосіб, що його кооператива визнасть за доцільний.

Тепер кооператива буде в силі дати працю кільком своїм членам; добуток з їхньої праці буде загальною власністю, в місце того, щоби збогачував одиниці, про які ми говорили вище. Коли капітал збільшатиметься, то згодом найдуть тут працю усі члени і користи з цього будуть тоді всім очевидні. Кожний член кооперативи працюватиме, ніхто не буде без заняття. Уся власність буде спільною. Не буде вже бідноти і злочинців. Коли член захворіє, тоді він одержить лікарську опіку і утримання на спільний кошт.

Коли вже буде нагромаджено доволі капіталу, тоді кооператива може купити ґрунт для господарства; вона зможе теж в міру потреби вести промислове виробництво всього, що потрібне для спожиття,

одягу та домашньої обстанови. Це буде тоді кооперативна спільнота (комуніти).

Коли-ж одначе члени захочуть оставати в місті, не бажаючи жити у спільноті, то і так вони можуть мати усі користи, про які говорилося. Нам треба що дня йти до склепу. Чому не маємо йти до нашого власного склепу? Мусимо посилати дітей до школи. Чому-ж не маємо їх посилати до наших власних шкіл, де їх вчитимемо корисних промислів та виховувати на добрих робітників і тверезих людей? Дівчат наших будемо учити усіх корисних жіночих робіт та взагалі всього того, що може бути потрібне кооперативі.

Коли-ж цього не зробимо, коли буде далі так, як є днесь, то наше положення буде з кожним роком гірше.

(Під кінець Кінг викладає засади внутрішнього співжиття членів кооператив, які слід оперти на засадах любови ближнього).

Подано за „Кооп. Антологію“, вид. проф. В. Тотоміянца.

МАНІФЕСТ РОЧДЕЛЬСЬКИХ ПІОНІРІВ*).

Товариство ставить собі завданням одержання грошового зиску і поліпшення господарського й суспільного положення своїх членів шляхом збирання капіталу, розділеного на однофунтові уділи і вистарчаючого для практичного здійснення наступного пляну:

Відкривати крамниці для продажу споживчих продуктів, убрання і т. п., набувати будинки для тих його членів, котрі бажатимуть взаїмно помагати собі з метою поліпшення свого господарського і суспільного становища.

Приступити до виробу товарів, продукцію котрих товариство уважатиме за відповідну, щоб дати при тім працю тим членам, котрі стануть безробітними, або терпітимуть від довготривалого скорочення заробітної платні.

Набувати або орендувати земельні участки, котрі оброблятимуться членами, що не мають роботи, або заробіток котрих невистарчаючий.

Як тільки буде можливо, товариство приступить до організації виробництва, розподілу і виховання у своєму власному крузі і своїми власними засобами, або, іншими словами, воно перетвориться в самостійну громаду, в котрій інтереси всіх будуть об'єднані, а також — приходитиме з допомогою іншим товариствам, котрі бажалиб заснувати подібні громади.

Для пропаганди тверезості товариство відкриє в одному зі своїх льокалів осібну установу.

*) Автором цього „Маніфесту“ вважається один з 28 рочдельських ткачів Чарльс Говартс. Складено цей маніфест при заложенні товариства перших піонірів споживчої кооперації в 1844 р.

ДЖОН М. ЛЕДЛОУ.*)

Нова ідея...

Нова ідея появляється на світовому видовищі: у взаємній грі діючих сил новочасного суспільства нема засадничої ворожнечі між власне родячимся соціалізмом і так уже стародавнім християнством; навпаки, вони є з собою споріднені.**) Ба, навіть ще більше: одно є тільки еволюцією, витвором, виявленням другого, саме в тім розумінні, що найособливіші та найгідніші уваги форми соціалізму в суті речі не є нічим іншим, як відгалуженням християнського вчення. Хоча деяким людям християнство видається старечою і занепадаючою доктриною, то в дійсности воно подабає на орла, що свої поломані крила відкидає в часі обнови. Протестантизм був обявом, в якому християнство приодяглося у 16. столітті; соціалізм, є його одягом у 19. столітті. На подобу орла воно приодяглося в нове пірря, знімаючись до грандіозного лету під небеса.

Поza християнством є соціалізм так само без життя, як випхана птаха, що зберігає тільки зовнішні признаки життя; ні одна соціалістична система, що відбігає від християнських засад, не є практична до переведення. Усі соціалістичні системи, що підносять претенсії на будь-яку постійність, свідомо чи несвідомо, намагаються спертися на ті самі принципи справедливости, взаємности, любови, самовідречення і взаємного братолюб'я, що їх християнство вважає своїм вічним достоїнством і наслідством. В нашому 19. столітті християнство є одначе безсиле і зимне, воно зрезигнувало зі своїх соціальних мрій, це значить, віддаляється від соціалізму, замикаючися у чотирьох стінах своїх каплиць і храмів; воно ухиляється від сміливого виступу за здійснення божеських засад в практиці, в кожній прояві торгівлі і промислу, в кожнім акті щоденного життя. У своїй новій формі християнство не являється здійсненням ані одної з тих глибоких наук, що були йому довірені. „Не можна служити Богові і мамоні“ — каже Христос; і тому нинішня наука зірвала всякі звязки з тою політичною економією, котра визнає особистий інтерес одинокою движучою силою су-

* John Malkolm Ludlow, один з основників гуртка християнських соціалістів, що в другій половині XIX. стол. вела провід в англ. кооп. рухові і заслужилася незвичайно біля його розбудови. При їх участі і почасти під їх проводом засновано славну нині на весь світ менчестерську гуртвню; вони зачали скликати перші кооперативні зїзди в Англії. Їх перші зусилля стреміли до розбудови виробничої кооперації (кравецької, механіків і т. д.); Овеном цього рух був Е. В. Ніл, потомок багатого аристократичного роду. (Той самий Ніл був відтак через 18 літ секретаром Кооп. Союзу). По неуспіху цих асоціацій звернули увагу більше на споживч. кооперацію і на освіту робітництва. Перші роки виступів христ. соціалістів в обороні робітництва і з пропагандою кооп. спілок стягнули на їх голови громи обурення і нагінку з боку ліберально-міщанського світа, влади і церковних кругів. Одному з них, пасторові Кінгелі навіть віднято право проповідування. Вже однак в 1852 р. христ. соціалістам вдалося перевести в парламенті перший на земній кулі закон про кооп. спілки („Industrial and Provident Societies Act“). Автором законопроекту був Д. М. Ледлоу.

**) Уривок взято з німецького видання Кооперативної Хрестоматії проф. В. Тотоміянца.

спільних відносин. Якщо слово Христа „люби твого ближнього як себе самого“ є правдиве, то хіба не суперечить воно тій господарській системі, що побудована виключно тільки на ідеї зиску, на намірі, забрати в ближнього більше, як йому дається, на засаді: „дешево купити, а дорого продати“? Коли-ж Христове євангеліє є правильне, то воно мусить бути в згоді з усіми теоріями та системами, які мають спільну з Христовою наукою остаточну мету, а саме: замість незгоди впливаючої з панування егоїзму і жадоби зиску завести в суспільстві згоду — хочби навіть ці теорії розходилися з християнством, що до засобів, яких вжиття вони допускають; завести справедливую оцінку праці і зарібків, що далаб можливість зносного життя, а не фальшивої омані життя з її наслідком, голодом; завести спільництво і обмін на місце зиску і користолюбства.

Це є ідея, яку береться пропагувати цей журнал; це є ідея, що покликала до життя „Товариство для оживлення споживчих спілок“. Орган кооперації є призначений на те, щоби популяризувати програму кооперації, котра міститься в тім, щоби практично здійснювати християнські засади в торгівлі і виробництві. Я побоююся, що нас зле розуміють. Люди, що дорожать іменем „християнин“, як дорогоцінним добром, дякуючи спільності християнства з засадами кооперації, або інакше говорячи, соціалізму — мимо того радо вступають у зносини з людьми, яких назва „соціалісти“ вважалася досі притиком; вони мусять бути того вповні свідомі. Вони це зроблять, кажу я, бо соціалізм, хочби вони навіть і висловлювалися проти християнства, мимо того остане християнським вченням, а соціалісти, що живуть серед християнського суспільства, а своє формування нераз одержали через церкву, навчилися бачити в кожній сумніваючійся і невіруючій людині свого брата, за якого Христос поклав життя. Кооператива, до якої вони приналежні, праця, якій вони присвячуються, не вимагає від них відмовлення від їхніх засад. Належати до кооперативи це їхнє право, працювати для неї — їхній обов'язок.

(Далі автор вияснює становище журналу до англіканської церкви і кінчить так:)

Може скажуть: „будьте самі християнсько-соціальними кілько хочете, але навіщо класти це слово в заголовок журналу“? Тому, бо живемо в такий час, коли більше, як коли необхідно, щоби людина казала ясно, що вона думає; і це тому, бо ми твердимо, що ця нова ідея виросла із сполуки християнства з соціалізмом та тому, що для нас, недосконалих людей і бідних грішників, прибрати собі прямо назву християн булоби претенсійно і надто сміливо; також ми грішилиб пихою і порожністю, якщо прибравши собі одну тільки назву „соціалістів“, бо багато з нас має ще невелике знання теорії та організації кооперації.

Якщо нам вдалося пересвідчити читача, що християнство повинно розтягти свій добродіючий вплив на ділянку торгівлі й промислу та, що справжнім змістом соціалізму є бути великою християнською революцією 19. століття, тоді ми напевно дали доказ того, що назва соціаліст може наганяти страх тільки на лінивих і лихих, що суспільство повинно бути побудоване з гори в долину систематично на засаді кооперації та що повинно відмовитися від блукання по схвильованому морі течій, слідкуючи за вченням тих національних економістів, що

проповідують вільну конкуренцію. Ми надіємося, що ані злові балакуни, ані висмівачі, ні клевети ні погорда нас не стримають від здійснення цього завдання, яке ми собі поставили — очевидно під умовою, що Бог дасть нам сил і засобів для продовжування нашої боротьби. Добре! Боротьба буде затяжна, боротьба на життя і смерть з пануванням мамони. Чи однаке підуть з нами робітники Англії? Коли так, тоді нам нічого сумніватися про вислід боротьби.

2. листопада 1850 р.

ДЖОРДЖ ЯКОБ ГОЛЮК*).

Сона мрія ткачів.

З книги: Історія рочдельських піонерів (1893 р.).

Перед 32 роками кілька робітників в одному третьоряднім місті мали фантастичний сон, в стилі роману Буняна. Тільки предмет того сну був інший. Славетній полатайко казанів з Бедфорду снів про царство гріха — рочдельські ткачі про царство праці. Обидва сні мали однаке подібний до себе мотив: в обох розходилося про втечу — з країни зла і безнадійности. Ткачі мали доволі життя в царстві невдячності, де для їхнього невтомного труду не було винагороди. Свої очі вони звертали в бік вимріяного ідеалу добробуту створеного ними самими. Обидвое знали, що їм прийдеється перебути тверду мандрівку. Отже наші ткачі флянелі із названого місточка рішили, по образу Буняного героя Хрестіана, вибратися в далеку путь.

Оставимо на боці дальші порівняння з Буняном. Для нашої ціли вистарчить інше, простіше порівняння. У 1844 році слово „кооперація“ не було уже невідомим. Як то буває нераз, на жаль, у суді з обзине-ним, так і кооперація „вже нераз сиділа на лаві обжалуваних“. Це був рецидивіст-злочинець; його всіляко осуджували і нераз переслухували. Чимало робітників через неї понесло втрати, ще більше їх розчарувалося із-за неї. На кооперацію дивилися як на щось віджите. Це судно було не для плавби — так сказав би моряк. В дійсности кооперація була тільки трохи кращою за дряхлий, хитаючийся корабель, на якому тільки дехто відважувався пускатися на море господарського життя. Було дуже сумнівне, чи дряхле судно „Кооперація“ доїде колинебудь до пристані. Певне було тільки те, що плавба ним вимагає дуже довгого часу, щоб куданебудь взагалі доплисти. Помимо того однак знайшовся гурток сміливих мореплавців, що нічого не мали до втрачання, котрі рішилися на подорож, хочби навіть мали потерпіти розбиття.

Рік пройшов на приготування до відїзду. Боки старого суднища повиправлявали і в 1844 році спустили його на воду. Шіснадцять років вже тоді було суднові, бо воно вперше спущене на воду у 1828 році*).

*) Georges Jacob Holyoake (1817—1906), кооператор і публіцист; один з перших звернув увагу на рочдельське діло та увіковічив його у великій, одушевленій книзі; теж автор історії англ. кооперації і многих писань на суспільні теми.

*) Мова про першу споживчу кооперативу, засновану у Бріттон при участі д-ра Кінга.

Не один вечер пройшов на журливих балачках про стан судна і неприязно настроєні глядачі покручували головами. Інші заходилися піддавати морякам духа. Один чи двох сторонніх людей піддержали в децім авантюру, одначе поза тим цілий ладунок судна мусіла придбати сама обсада корабля. По дванадцяти місяцях судно відплило з вантажом у вартості біля 28 фунтів шт., головним чином вівсяних круп, соли та сала.

На загал сподівалися дуже бурхливої плавби. Піоніри правди мали важку працю, хочаби охоронити своє судно від загибуні. Хвилі кидали судном то сюди то туди. То його бачили на гребені страшенної хвилі, то він поринав в чорну глибину. Населення міста придивлялося з берега цьому видовищу. Обсада судна зпочатку навіть трохи оминалася, заки вступила на поміст бідолашної лоді. Усе тут було надміру дрантине, вбоге, спорохнявіле і подіравлене — тільки не була такою рішучість керівників виправи, які в цьому згляді не спроневірилися національній англійській славі.

* * *

Вже більш прозаїчними, та не менше правдивими словами можемо розказати, що перед 32 роками, коли рочдельські ткачі з „жабачого кутка“ починали свою справу з 28 фунтами, кооперація не була в повазі, ані у пошані. Успіхи приходили помалу. За роками поступу приходили літа непевності. „Кооператива піонірів“, як її прозвали, стала більшою. Число членів збільшилося, діяльність поширено на нові ділянки. Відтак вибухли кризи і знову пророкували, що „сон ткачів закінчиться так, як усі сни: у фантастичному ніщо.

Одначе так не мало статися! — Старе судно перебуло многі подорожі і робило чимраз кращу службу. Щорічно обсада виправляла корабель краще і малювала свіжою краскою. Ба, прийшов час, що браві мореплавці почали спускати на море нові судна при надії, якої давніше вони самі не зазнавали, при радощах і окликах, яких давніше не бувало.

Так надійшов 1861 рік. Із заходу налетіла з грохотом туча бавовняної кризи*). Здавалося, що все пропаде. Американська війна гуділа, як монсум понад атлантійським океаном, і за одну ніч підкосила промисловість всієї північної Англії. Аж тепер, мовляв, мав би прийти кінець кооперативним крамницям! Нарешті повинен би закінчитися довгий і безглуздий сон ткачів!

Туча надлетіла — а з ним жах і голод і всі страхіття воєн та лихоліть — та ніщо не було в силі зірвати з якора сміливого судна піонірів! З нього тоді вже зробився був сильний кораблице. Були в нього кріпкі щогли, і нові лаштунки, мав новенький поміст та найновіше, для кооперативної їзди найбільш придатне, машинове устаткування. Серед бурі і громів відбував свої поїздки, якби для нього буря не існувала, і тоді як многі другі судна потапали, він все повертався в доброму стані до пристані. Навіть другим кораблям помагав, коли їм не ставало про-

*) За час американської громадянської війни 1861-65 устав довів бавовни до Англії; через те наступив застій у текстильній індустрії, безробіття і нужда серед робітництва.

віянту або їх постигла негода. Його борти були сильні, а його команди мали добрі мапи, на яких усі підводні скелі були перераховані і точно визначені. Капітан знав, коли мав плисти здовж берега, а коли пускатися на повне море. Обсада була з палких і досвідних людей.

Над могилами Піонірів.

В році 1892 відбувався конгрес англійської кооперації у тому ж Рочделі, де зародилася кооператива Піонірів Правди. По конгресі відвідав Голіок могили померших провідників кооперативи. Над могилою виголосив ось таку промову:

„Кунере! Якщо Ти можеш чути наші голоси над Твоєю могилою, то слухай: Ми хочемо Тобі сказати, що Твій заклик до справедливості зглядом робітника не призабувся, що пам'ять про Твої шляхотні пориви все ще жива у наших серцях. Як вогонь Монтезуми*) ще цілі століття горів у храмі його потомків, так горить світло Твого приміру у темних і неприкрашених та через те не менше святих храмах праці.

Великий льорд**) цієї долини сказав до Греків:

Є у вас вправді танці пиррійські,

Та де є пиррійські фаланги?

Змагання праці є вправді не такі клясичні, та все-ж таки вони не менш шляхотні від воєнних змагань, і ми, стоячи тут на Твоєму, Кунере, гробі, питаємо Твоїх співгромадян, що тепер збирають овочі Твоїх трудів:

У вас є кооператива,

Та де кооперативна фабрика?

Чому з цих двох завдань,

Більше ви призабули?

Хочемо сподіватися, що кооператори Рочделя, які в минулому сповняли достойну службу людства, в майбутньому не призабудуть цієї другої більшої мети“.

Відтак пішли зібрані над могилу інших піонірів.

Промова в салі кооперативи.

Останнього дня конгресу припало мені завдання виголосити останню промову на товариському зібранні у великій салі рочдельської кооперативи. Я говорив м. і.:

„Було здавна моїм бажанням, жити так довго, аж наш конгрес відбудеться у Рочделю. Винахід піонірів дав кооп. рухові господарську життєву силу, якої він до того часу не мав. Однак піоніри зробили більше, вони внесли мораль в економіку, мораль, з якою, що правда, йдеться вперед помаліше, як з системою зиску, яка однак є більш тривалою та почесною засадою. Нашим завданням є підтримати цю засаду в господарському житті. (оплески). Заслугою піонірів правди було, що вони добивалися не тільки кращої винагороди за свою працю, але і свободи. Вони докладали зусиль, щоби покласти підвалини під кооперативну продукцію і хоча цей їхній замісл зустрів відтак кри-

*) Володар Мексика до приходу Еспанців у 16. столітті.

**) Льорд Байрон, славний поет. Він був власником маєтності Рочдель.

тику, то він таки не вмер. Його тепер здійснюють у Гебден' Брідж (місто в північній Англії). Дякуючи п. Рескінові і п. Томизонові заводиться у Геддерсфайлді учасництво в зисках. Є воно вже у фабриці панчіх у Кавентрі, у Орлиних заводах у Лайчестрі, у Кеттерінгу і в багатьох інших місцях. У Шкоції воно зустрілося з урядовим визнанням. Ідея визволення праці стає дійсністю і є частиною самої кооперації. Наші споживчі кооперативи не тільки визнають цю ідею, але й здійснюють її, підпираючи свої кооперативи закупками... Ми зробили чимало для того, щоби завести правду і чесність у торгівлі; треба ще ввести ці засади до продукції:...

„Гавертс і Смітс, Кунер і Кершов кували ось тут свій плян рятунку, держали тут без числа промов та відбули безліч поїздок, все ради того, щоби створити робітникам кращу майбутність. Вони створили цей рух, що ми величаємо, хоча ми свого життя ще не влаштували так по кооперативному, як-би слідувало.

Льорд Теннісон*) каже:

„Наші малі системи мають свій час,
Є для всього свій час і свій кінець.“

Та ні, вони не вмірають, як довго вони не віджили, як довго вони потрібні і справедливі. Рочдельська думка про кооперацію була найменшою, найменш відомою, найбільш атакованою, понижуваною, найменше надій будячою з усіх ідей, які людство коли небудь породило. Та вона зовсім не загинула. Навпаки, вона живе і росте і є сьогодні навіть найпліднішою з усіх ідей, які коли небудь були придумані з тою метою, щоби піднести добробут робітництва Англії. Як вони це зробили? Яка думка присвічувала їм? Вони не мали шкільної мудрости, та був в них цей охоронний дух, що живе в серцях чесних людей. Вони знали, що рішачче значіння має обставина, чи справедливість ставимо на першому чи на другому місці. Вони поставили свої кооперативні принципи на першому, а зиск на другому місці. Притім виходили з думки, що кооперативний принцип є підставою і одним чесним джерелом доходу. Не дивіденди були для них в першу чергу приноскою для діла, бо тих вони ніколи не бачили; вони з огидою відкидали звичайні конкурентційні штуки, якими звичайно роблять зиски. Як Діогенес, вони пускалися з лямпою своїх засад на пошукування чесної надвишки і находили її в організації кооперативи. Ходім за ними — і доживемо дня, коли пануватиме правда, устане пониження наємної праці, коли так робітники, як всі купуючі ділитимуть по-між себе здобуту надвишку, коли буде неможливою нужда багатьох і ганебне багатство нечисленних, під дією кооперативного закону загального добра, любови і справедливости“.

*) Американський письменник; боровся за знесення невольництва.

ДЖ. РЕССЕЛЬ.

Селянство і держава.

(З книжки „Кооперація і національні завдання“).

Найбільша небезпека, що загрожує новим сільським організаціям, це — втручання в кооперативний рух держави. Коли почалася реакція проти „laissez faire“. всі, хто займався вивченням політичної психології, відчували, що ця реакція буде дуже сильна. На протязі більше як півстоліття держава трималася системи абсолютного невтручання в еволюцію суспільства. Але кожний, знайомий з наукою і історією та знаючий, що в більшості дія і пропидія собі рівні, міг передсказати, що політика „полишення всього самому собі“ заміниться політикою непозіставлення нічого самому собі. Можна було передсказати, що держава забажає втручатися до всього, панувати над усім, всім опікуватися і нищити кожную організацію, яка виявляє дух незалежності і не тільки не бажає підлягати контролі державних мандатів, але погрожує сама підпорядкувати їх діяльність своїй контролі. Идеалом урядовців і керуючих клас — видимо з являється „рабська держава“, скорий прихід котрої віщує Белеюк Земський рай вони представляють у виді урядничого крісла, обставленого рядом електричних гудзиків, по натисненні котрих приходять в рух цілі баталіони людей. Всі діти в цілій державі йдуть до школи в той сам час і мандарин може чванитися тим, що в кожній хвили він знає, чому вчать в даній хвилині кожную дитину в кожній частині країни. Натиснено другий гудзик, віддано другий наказ — і запрацювала ціла промислова машина, виконуючи воління начальної мудрости; вона виробляє товари, упаковує і розсилає їх — все згідно з правилами, випрацьованими мандаринами. Для покірних, котрі підлягають відразу, існують нагороди, субсидії й ласкаві усмішки. Для непокірних немає ні субсидій, ні усмішок, а існують тільки офіційні рогачки і перепони на кожному кроці. Про такий земський рай марили деякі наші філософічно настроєні ірландські мандарини як раз в той час, коли олігархія, керуюча нашими островами, піднесла до системи державну опіку над кожним громадянином, що має менше як сто шістьдесять фунтів штерлінгів річного прибутку. Але тому, що тепер підпорядкувати своїй контролі міську промисловість не так-то легко, то вони звернули свою прихильну увагу на село, де розвиваючийся кооперативний рух видався їм на початок відповідним об'єктом. Тут були асоціації, котрі можна було дисциплінувати й муштрувати, щоб мандарини й інспектори мали насолоду від свідомости, що вони зверхники і володарі; котрі можна було підкупити нагородами, субсидіями і офіційними усмішками, щоб вони добровільно пристали до загону, або карати відмовою нагород, субсидій і порад. Тут відкривалася справді чарівна перспектива — рівна, лескуча дорога, що веде прямо до урядницького земського раю, і деякі з мандаринів нашого департаменту поширення с.-г. технічних знань поставили собі виразну ціль підпорядкувати кооперативний рух своєму доглядові, опікуватися ним і стежити за ним. Що ширше розвивався цей рух, то сильніше зростало бажання мандаринів підпорядкувати його своїй контролі. Вони відчували, що коли вони не поспішають опутати його, то ролі переменяються і він сам зачне контролювати їх діяльність. Згоряючи від жадоби влади,

вони раділи кампанії, котру вели проти провідників руху недоумні політики й оборонці інтересів торговців та скупщиків, раділи кожному нападкові останніх, знаючи, що як би провідників руху виведено з рядів, примушено покинути громадське життя, то кооперативний рух став би їх, мандаринів легкою здобичою. Цю жадобу мандаринів опіки, це непереможне бажання панувати над усіми і всім, на котре хоріє бюрократія новішої школи, я уважаю найголовнішою небезпекою на нашому шляху до Кооперативної Республіки.

Найбільш самодіяльному рухові, котрий коли небудь існував в Ірляндії, грозить небезпека бути проковтнутим державою, котру Ніцше назвав „Найхолоднішою з усіх холодних потвор“.

Діячі кооперативного руху працювали з енергією і самопожертвою, котрими Ірляндія справедливо може гордитися, як одною зі своїх великих моральних побід. Щедро, не скуплячись, віддавали вони і скарби ума і матеріяльні засоби для створення сільської цивілізації. Католик і протестант, уніоніст і націоналіст — всі працювали разом. Але цей світлий ідеалізм, ця дружня співпраця були можливі тільки тому, що кооперативний рух був самостійний. Матеріяліст і ідеаліст працювали з однаковим ентузіазмом: перший тому, що матеріяльний добробут зростає; другий тому, що наглядні річі були для нього символами більш шляхотної переміни, що відбувалася в умах людей. Але коли Ірляндія допустить, щоби держава, „сама холодна з усіх холодних потвор“ підпорядкувала цю працю своїй контролі, тоді ціле полум'я життя в ній погасне. Державний департамент позбавлений всякої краси думки. Хто вступає на державну службу, той повинен тримати своє серце під ключем і колодкою. Його урядничий обов'язок — виробляти шаблони і проповідувати самі лише матеріялістичні загальні гасла. Ми знаємо, що урядовці необхідні, але-ж чи мусимо ми віддати їм на поталу наші надії і наші ідеали? Невжеж ні одна діяльність синів і дочок Ірляндії не буде свободна від жадоби мандаринів опікуватися і панувати? Ми безпечно допустили, щоб над нами збудували гігантську адміністративну машину, яка тільки існує в теперішньому світі. Але невжеж ніщо не буде виняте з під її відома? Одно є певне: якщо наші добровільні працівники будуть примушені відійти від руху і єдиним зв'язом між кооперативними товариствами буде їх відношення до державного департаменту, тоді кооперативи не зможуть відстояти свою самостійність, не зможуть протиділати дальшим посяганням на їх свободу з боку мандаринів. Їх будуть підкуплювати субсидіями, або їм будуть робити перешкоди на кожному кроці поки не буде досягнений холодний ідеал бюрократії: підчинення всіх живих сил країни під її контролю, щоб її жадоба влади була заспокоєна і щоб вона могла задоволено поглядати на бездушний шаблон, котрий всюди позаводила. Жорстокі напади на кооперативний рух з боку політиків мене ніколи не непокоїли. Більшість ірляндських політичних діячів останнього часу — повна нездарність, навіть в своїй спеціальній діяльності. Ні разу не зуміли вони виробити для Ірляндії систему самоуправи, лиш невірливо позирали, свідомі власної безсилости, на англійських державних діячів, щоб ці опрацювали її за них.

Наші політики ніколи не відзначалися ні достаточним умінням, ні достаточною силою, щоб припинити ріст сільсько-господарської кооперації, хоч вони робили все від них залежне. Що-ж торкається опозиції торговців, то вона була скорше помічною, як перепорою. Але держава з її гігантським механізмом, з її численними урядовцями і здібністю діставати з громадської мошонки гроші для цілей, котрі суспільство осуджує, являється справжньою небезпекою — єдиною небезпекою, що нам загрожує і котра заслуговує того, щоб про ню серйозно думати.

Бачучи апатію наших селян і труднощі їх виховування і просвічування, я іноді приходив до одчаю. Я часто сумнівався, чи зможемо ми, Ірляндці, коли небудь стати на власні ноги без опори на державні костури для підтримки кожного нашого кроку. Геніяльний американський гуморист проф. Джемс, автор підручника психології, ділить всі філософічні системи на дві групи: 1) філософічні ідеї, існуючі для духовного комфорту тої класи людей, яких на Залякому Заході називають „маминими синками“; 2) філософічні ідеї, створені почуттям власної гідності тієї класи людей, котрих в країні Скальних Гір звуть „кремінням“. Ці назви самі себе пояснюють. Наші політики і адміністратори поведуться так, гейби уважають, що кожний Ірляндець — „мамин синок“. Кооперативний рух виходить з заложення, що Ірляндці в глибині душі — „креміння“. Наші сільські кооперативні товариства, масляні, кредитівки, яйчарські кооперативи і т. п. являються наслідками праці „кремєнів“.

„Мамин синок“ багато більше великий на словах, як на ділі. Він завжди плаче над бідною Ірляндією — і вимагає, щоб держава витирала його сльози хусточками до носа вартости мільона злотих за штуку. Самопоміч він називає доктринерською ересю.

Я уважаю, що все спасіння Ірляндії залежить від того, що її нарід сам зможе зробити для себе, а найбільші теперішні вороги Ірляндії, це ті люде, котрі вічно циганять в її імені і для неї державні подачки і державні допомоги. Якщо ми з природи своєї належимо, як французи, до раси „маминих синків“, тоді всі наші зусилля були, розуміється, даремні. Признаюся, я сам один час не був цілком певний, чи мушу я віднести ірляндський нарід до класи „кремєнів“ чи „маминих синків“ — поки організовані фермери не піднесли енергійний протест проти втручання в їх роботу урядовців і політиків. Тепер я переконаний, що в Ірляндії є доста „кремєнів“, щоб довести до кінця справу сільської організації, відбивши всі посягання мандаринів і політиків, — досить людей, котрі хочуть, щоб урядовці були слугами суспільства, а не його панами. Рай бюрократа — пекло для йому підлеглих. Ніде, ні в одній країні бюрократія ще не створила достатку.

Ставши сильним і незалежним, наш сільський рух буде працювати в згоді з державою, навіть рука в руку з нею, провадячи в життя спільно намічені завдання, але він буде противитися всім спробам віддати його під опіку урядових департаментів — установ, що складаються, як кожна офіційна установа, з людей, котрі, після виразу Уелса, відзначаються „працездатністю другого степеня“. Справді добра половина наших урядовців по одержанні платні виявляють всі ознаки

недуги, котру я не можу описати інакше, як назвавши її випадком починаючої манії величності. Можливо, що в цьому проявляється високість ірландського ума, бажаючого вносити у всі свої заняття елемент безконечности, але я гадаю, що це цілком невідповідний спосіб — або не зовсім підхоже місце — для виплекання даного цвіту. Без незалежних, самодіяльних організацій, свобідно розвиваючихся після власного бажання і проводячих в життя ідеї і пляни, які вони самі випрацювали і повну відповідальність за які вони приймають на себе, в Ірландії не може бути поступу. Мудрий державний муж не тільки не перешкаджав би їм, а навіть сам поставив би собі за ціль сприяти повстанню таких незалежних, самодіяльних рухів, навчаючих людей самопомочі. Діяльність-же наших теперішніх адміністраторів і політиків схиляється до того, щоб обернути Ірландців в расу економічних немовлят, що вічно тягнуться до державної ссайки.

Коли наш сільський кооперативний рух розвинеться, він видвигне власних громадських і державних діячів та, можливо, що Ірландії таки вдасться уникнути рабської держави, поява котрої видимо конечна в Англії, де останній законодапний акт закинув петлю на п'ятнадцять з хитромь мільонів людей і де з кожним новим парламентом петля буде, треба думати, затягатися тісніше.

Основник нашого департаменту хліборобства дав йому таку організацію, що в будуччині, коли сільський кооперативний рух розіветься, його представники творитимуть більшість так в сільсько-господарській Раді, як і в сільсько-господарськім Комітеті та зможуть контролювати діяльність департаменту, стримуючи його від усякого ухилу від його властивих завдань, котрі полягають в тому, щоб постачати хліборобам потрібні їм технічні відомости, а не в тому, щоб навязувати їм ненависну опіку. Я переконаний, що урядовці й самі будуть щасливіші, служачи суспільству, ніж розкладаючи рогапки і видумуючи воєнні хитрощі, щоб підпорядкувати своїй контролі суспільні рухи, у викликанні котрих вони не приймали жадної участі і втручання в котрі урядників булоб фатальним для всякого ідеалізму і вищих стремлень. Ми вже були недавно свідками, як корисні установи позбавлено в очах громадянства довіря тим, що поставлено на чолі їх некомпетентного економіста. Ось чому я кажу: до того часу, поки організовані фермери не будуть в стані контролювати діяльність установи, створеної для того, щоб служити їх інтересам, доти, чим менше влади вони їй дадуть над своїм рухом, тим краще*).

*) Джордж Рессель, Ірландець. нар. 1867, спершу тільки поет, публіцист-маляр; захопившись кооперативною ідеєю, став її ревним і блискучим пропагатором. Редактор коопер. тижневика „*Yrish Homestead*“. Талановитий промовець, Живе досі.

ШАРЛЬ ЖІД.

З кн. „Майбутність кооперації“.*)

Могутність асоціації.

Практичні вигоди кооперації дуже реальні: я навіть скажу, що нічого не можна знайти кращого для безпосереднього здійснення соціальних поліпшень.

Однак я не буду на них більше зупинятись, бо досвід показав, що цих вигод, які-б вони самі по собі не були великі, ніколи не буває досить для того, щоб надати кооперації широкого розмаху, щоб зібрати під її прапором товпища людей, одним словом, щоб утворити з неї силу.

Досвід нас навчає, що для того, щоб захопити людей ідеєю кооперації, їм треба довести, що окрім вищезгаданих вигод, в кооперації є ще де-що. Нам завжди кажуть, що людьми керують економічні інтереси; це вірно для окремих людей, але несправедливо для мас. Навпаки, треба сказати, що маси народу захоплюються ідеями тільки тоді, коли їм ясно, що ці ідеї вищі від практичних інтересів і що вони віддають свою волю й свою віру тільки на ту справу, в якій вони можуть бачити хоч який-небудь ідеал!

Чи існує-ж такий ідеал в кооперативних товариствах? Я гадаю, що так! Я думаю, що на кооперацію треба дивитись, як на особливого роду господарську організацію, більш удосконалену, ніж існуючий за наших часів економічний режим, який судилося кооперації замінити в більш чи менш далекій майбутності. Від нас залежить наблизити цю майбутність. Коли-б кооперація була тільки засобом для того, щоб поліпшити наше матеріальне становище, або зменшити наші видатки чи на чомусь зекономити, або-ж допомогти де-кілком зробитись хазяями, то вона ніколи не запалювала-б серця вогнем, не була-б немов релігією для такого великого числа людей, яке я бачу перед своїми очима: для одних, вже зовсім старих, як ця неподільна трійця — Франціско Вігано з Італії, Ванситарт Нил та Холіок з Англії,¹⁾ — котрих наймолодшому сімдесять два роки, а найстаріший мало не сліпий (ми їх бачили в Ліоні, в Мілані, в Турі, вони переходять із країни в країну, з конгреса на конгрес, міцні в своїй вірі, якій непохитно присвятили все своє життя) і для других, зовсім ще молодих людей, як Уго Рабено з Італії, що в минулому році відвідав ваші паризькі товариства і якого певно багато хто з вас ще пам'ятає.²⁾ Коли-б кооперація не мала іншої мети та іншої майбутності, окрім того, щоб відчинити кілька кращих крамниць, або-ж утворити більш-менш хитроумний спосіб економії, то, гадаю, вона не сполучала-б в одній вірі та в одній спільній надії мільйони людей всіх країн і усіх мов: англійців, італійців, німців, американців і навіть росіян, свідком чого є той росіянин з Харкова, Микола Балін, що писав французьким кооператорам, які зібрались цієї осені

*) Ш. Жід, найстарший з живучих провідників світового кооп. руху, Француз, проф. універс. — Вміщуємо тут витяг з лекції Ш. Жіда під повищим заголовком, яка прочитана була в 1888 р. перед представниками кооператив Парижу і околиць. Витяг беремо з укр. видання лекції під заголовком: Ш. Жід. „Майбутність кооперації“. Київ, „Дніпросоюз“, 1918. — Ред.

¹⁾ Всі перелічені — проводарі кооперативного руху в відповідних країнах.

²⁾ Через де-який час Уго Рабено помер передчасно ще зовсім молодим.

в Турі, листа, що був прочитаний мною перед схвильованою до сліз аудиторією: „Я почуваю себе щасливим, коли думаю, що ми, французи й руські, бачимо в кооперації один і той-же ідеал, так само, як я почуваю себе щасливим, коли дивлюсь на зірку й думаю, що там, десь далеко, мій брат так само дивиться на неї“³⁾ Зірка — ось воно потрібне слово; отже, не вівіска крамнички, а зірка, до якої мільйони людей звели очі для того, щоб відгадати соціяльну загадку; і коли вона ще не відкрила своєї тайни, то все-таки пролила з височини де-щицю світа в роздратовані серця людей!

Чи ви з числа тих людей? Чи бачите ви в кооперації зірку? Мене запевняють, що ні; мені кажуть, що ви не бачите в ній нічого іншого, крім тих практичних вигод, які я тільки-що пересказав, і що ви звете мрійниками й утопістами всіх, хто сподівається від кооперації будь-якої зміни в тому ладі, який тепер існує. Коли це правда, то ви живете в повній згоді — вас це швидче здивує, ніж порадує — з ліберальними та буржуазними політико-економістами, які так само розголошують, що подібні перспективи є нісенітниця і вважають божевільними всіх тих, хто вірить, що вони колись будуть переведені в життя.

Так ось тепер я хочу спробувати довести вам сьогодні, що ця перспектива зміни існуючого економічного ладу за допомогою кооперативних союзів не така вже утопічна, як про це говорять. Я хочу, щоб ви пересвідчилися в тому, що річ іде про віщування, яке ґрунтується на науковій методі, і що коли це віщування і не має характеру абсолютної вірності, на що, однак, воно й не претендує, то все-таки воно є найбільш вірною гіпотезою,⁴⁾ яку тільки ми можемо утворити.

Слово „союз“ — не нове. Переказували його тисячі разів соціялісти першої половини XIX. віку і воно тоді настільки зробилось звичайним, що до нього навіть ставились зневажливо; тим часом наука за наших часів витягла його з тієї глибини, в яку воно впало, довівши, що воно має наукову підставу і що союз справді є універсальний світовий закон, який керує одночасно й без краю великими, й без краю малими.

Всі знають, що наша соняшна система є союз світів, але не всі знають, що всі зорі, що ми бачимо на небі, звязані між собою вихрами та туманностями.

Добре відомо, що всі речі, які ми бачимо або пізнаємо через дотик, є союзи молекул, але не всі знають, що ці молекули в свою чергу утворені з союзів атомів, які сполучені по певних законах і які через свої різні комбінації надають мертвій матерії різні прикмети та її мінливі форми. Кожний з вас, певне, не раз бачив те, що звуть кришталем. Так ось ці кристали те саме, що й союзи молекул, що самі собою утворюються кожного разу, коли вони перебувають в сприяючих обставинах; утворюються вони по певних законах, які можна назвати статутами цих товариств і які надають їм геометричну форму, колір і такий блиск, що вони вилискують, наче перли та рубіни.

³⁾ Мова йде про одного з піонерів української кооперації — Миколу Баліна. Докладніше про нього дивись книжку Я. Краєвого. „Поль вїска кооп. движенія на югѣ Россіи“.

⁴⁾ Гіпотеза — наукове припущення, певність котрого наука ще не може довести, але яке досить правдоподібне з наукового боку. Гіпотезами користуються для пояснення незрозумілих явищ.

Також добре відомо, що по-між тварин є певні форми союзів, як напр., союзи бджіл, комах; але не всі знають, що ці товариства комах численні без краю і що саме за допомогою союзів самих дрібних створінь природа переводить в життя величні пляни; прикладом для цього можуть бути союзи дуже дрібних створінь, що звуться кораллями, які повільно будують на дні Тихого океану підводні скелі, острови, архіпелаги і навіть великі суходоли, що будуть колись пристановищем для майбутніх людських пооклінь, коли наш старий світ зробиться для них занадто тісним.

Всім добре відомо, що людське тіло є те саме, що й союз органів, м'язів, нервів, кісток, серця, легенів, що кожна з цих складових частин має своє призначення, або, висловлюючись по-науковому, виконує свою певну функцію: одні — женуть кров, другі — перечищають її, треті — ogrівають всю машину, при чому всі вони кооперують, — ось саме підходяще слово — цеб-то працюють організовано для життя і добробуту цілого, цеб-то всього тіла. Але не всі знають, що кожний з цих органів в свою чергу утворений союзом часточок настільки дрібнісеньких, що їх не можна бачити голим оком. Кожна з цих часточок, що звуться кліточками, має свої особливості, живе власним життям, а всі вони сполучені між собою для гуртової роботи. І ось ви, мої слухачі, я, ваш лектор, і навіть всі ті, хто глузує над кооперативними „витівками“ — всі ми є те саме, що й кооперативні союзи, утворені з мільярдів мікроскопічних істот, цеб-то кожний із нас є союз союзів. Саме вони й дають нам рух і життя. Складаючи основу не тільки тіла, але й розуму, вони утворюють так само ще й „союз думок“ (асоціацію ідей), що зв'язує думки і слова цієї лекції і дає змогу мені їх викладати, а вам — розуміти.

Нарешті, з біологічного закону відомо, що чим вище місце займає на щаблях життєвої драбини якась істота (союз), тим більшу складність мають ці союзи і тим тісніше об'єднання існує між всіма частинами. Складність союзу невинно зростає від мінералу до дощового червяка, від червяка до людини і те, в якому стані перебуває ця складність, ми вважаємо мірою поступу.

Але чого-ж тоді цьому законіві, що орудує всією природою, керувати-б так само громадами й націями живих людей? Чому закон спільництва не може зайняти тим більш поважного становища, чим більше розвивається громадський організм, чим на більш вищий щабель пересувається життя? Отже не тільки буде утворюватися все більш тісний зв'язок, що єднати всіх членів одної нації або, навіть, людей всього світу, але ми ще побачимо, що серед нас є групи все більш численні та чим далі більш різноріччя, справжні органи, що призначені для виконання різних громадських обов'язків.

Все це очевидно, настільки очевидне, що відразу кидається в вічі. Спочатку все більше й більше почувається загальний зв'язок кооперації, що єднає людей одного краю або, навіть, людей різних країв. Склепар з крамниці, що відважує каву і хазяйка, що варить каву у себе вдома, самі того не помічаючи, працюють ніби спільно з мурином, який збирає зерна кави на бразилійських плантаціях і з льоцманом, який керує стерном корабля, що привозить ті зерна кави у наші пристані. Так всі ми зв'язані один з другим невидимими ланцюгами і навіть не можемо поворухнути пучкою без того, щоб на іншому кінці

світу не привести до руху кілька китайців чи австралійців, подібно до того, як заставляють ворухитися паперового козачка, коли його смикають за мотузку. Так всі ми заплутались у вітках величезної сітки, що покриває собою увесь світ і яку, немов уздечку, накинула на нас людська солідарність.

І коли придивитися, то можна бачити, як в цьому всесвітньому союзі що-дня ростуть та збільшуються окремі союзи. Ми бачимо, як усюди утворюються нові товариства: не тільки в політиці чи в релігії, але в літературі для того, щоб боронити право ближніх, в сфері мистецтва для того, щоб організовувати виставки, подібні до Сальону Єлисейських Полів (у Парижі), на війні для того, щоб забезпечити допомогами поранених, для організації наукових експедицій, для різних гімнастичних вправ чи стрільби в ціль, мандрівок, розваг і т. д. Так само й у сфері економічних відносин, чи дбають про відкриття криниць, чи про оброблення винограднику, або експлуатацію копалень, всюди ми бачимо, як утворюються комерційні, промислові або хліборобські союзи, що мають назву акційних компаній. Одним словом, за наших часів нема вже більш такого куточка, де виявляється людська діяльність, щоб не було в ньому під якою-будь формою з доброї волі закладеного союзу.

Отже виходить, що природний закон союзу існує в людському житті в аналогії, яку доведено до самих дрібниць. Одначе треба зауважити одну ріжницю: атоми, що утворюють неорганічні тіла, позбавлені волі і свої функції вони виконують несвідомо, в той час як окремі особи, з яких складаються різні людські союзи, навпаки, ставляться, або-ж в крайньому разі повинні ставитись, свідомо до своїх обов'язків; і громадська функція, що випала на їх долю, буде виконуватися тим краще, чим виразніше вони будуть вважати себе за слуг та співробітників у спільному ділі і чим більше вони внесуть в нього ініціативи та розсудливої завзятости.

Але треба признати, що ця умова в нашій сучасній економічній організації ще дуже кепсько переводиться в життя. Всі оті численні союзи, які оце зараз я перелічив, і, особливо, великі акційні компанії, що намагаються поволі захопити всю сферу продукції, можна вважати тільки за такі союзи, які мають ще дуже не удосконалену форму, і хоча є багато економістів, що дивляться на ці союзи, як на остаточну форму соціального розвитку, проте ми будемо вважати їх, оскільки це від нас залежить, тільки за перехідні форми, ще мало удосконалені, які безперечно наближають їх до нормальних союзів.

І справді, придивіться до будь-якого з цих союзів, наприклад, до якої-небудь гірничої компанії — назва її не має значіння. Я ясно бачу в ній тисячі людей, зв'язаних певними інтересами в одному спільному підприємстві: з одного боку, кілька тисяч робітників риються в землі, а з другого — кілька тисяч акціонерів поклали туди свої капітали. Але чи можна бачити в цьому союз в справжньому значінні цього слова? — Чи є тут союз між робітниками, з одного боку, та акціонерами з другого? Ні, нема ніякого. Працювати на іншого — це зовсім не значить бути з ним в союзі. Навпаки, я бачу між ними ворожнечу, а не близькість. Одні жаліються на невпинне збільшення заробітної платні, що зменшує їх дивіденди, другі жаліються на великі дивіденди, що зменшують їх заробіток; одні працюють в підприємстві і ніколи не мають

з нього тієї користі, що мають інші, зовсім не працюючи. Дивний справді союз, куди одні несуть тільки свої гаманці, другі — тільки свою злість, і куди ніхто не вкладає свого серця! Але хіба робітники, які працюють в цьому товаристві, не зв'язані між собою? Хіба вони не зеднані своєю сумною долею? Хіба вони зорганізовані, щоб допомогати собі на випадок каліцтва, хвороби? — Так, може де в чому і зв'язані, але занадто в малій мірі. Чи нема тоді якогось союзу між самими акціонерами? — Так, є паперовий союз, в тому значінні, що всі вони мають папірці однаковісінького коліру, з однаковим малюнком, те, що звуть акціями. Але між ними нема ніякої юридичної згоди, бо відповідальність кожного з них обмежена тією сумою, яку він вніс; ні крихти справжньої згоди між ними нема, бо вони зовсім не знають один одного. Часто вони навіть не знають того підприємства, до якого вони прив'язані. Я певен, що більша частина акціонерів „De la vieille Montagne“ („Старої Гори“) не знають, про яку гору йде мова, і вже напевно з 400.000 акціонерів компанії Панамського каналу більша частина не зможе відповісти, де саме та Панама, в Азії чи в Америці.

Хіба це значить — належати до союзу? Звичайно, ні. Це є профанація слова „союз“; зовнішнього зв'язку ще зовсім не досить, щоб мати право вести розмову про солідарність.

Дерево і плющ, що обповиває його, так само зеднані між собою, бо вони сплелись своїми галузками та переплутались листям; вони обнялися, але тільки для того, щоб задушити одно одного. В капіталістичному суспільстві ми бачимо те саме: різні частини покладені одна біля другої, але вони не тільки не сполучені між собою, а навіть відвертаються одна від одної. Єдиний справжній союз, що заслуговує на цю назву, має на увазі однакові інтереси, взаємні послуги, добровільну готовість радо допомогти, почуття співробітництва у спільному ділі; всі за одного й один за всіх — ось що найкраще визначає кооперативний союз, той союз, до якого й ви самі належите. Так, ви маєте честь бути представниками у вашому малому ділі тієї форми господарської організації, яка силою обставин зробиться організацією майбутнього. Можна сказати, що ваші маленькі товариства є прообразом того, що зявиться одного чудового дня, як Велике Товариство.

Ми віримо в майбутність кооперації, бо в ній ми бачимо виявлення природнього закону, більш могутнього, ніж люди самі, того закону, що творить самовільно, не зважаючи на вагання та людську кволість.

Кооперація чи революція.

Я пригадую собі розмову, яку я мав з одним із провідників соціалістичної партії. Він мені казав про неминучість революції; я відповів йому: „Ви вірите в революцію (він дійсно в неї вірив), цеб-то ви вірите, що суспільство може змінитись тільки через природні закони і що ці зміни завжди повільні і мало помітні. Скільки віків треба було для того, щоб людність перейшла від невільництва до кріпацтва і від кріпацтва до найманої праці! Чи-ж можете ви мислити, що революція відбудеться за один день?“

Він мені відповів: „Еволюцію цілком можна сполучити з революцією і сама природа дає нам для того приклади. Подивіться на кур-

чатко, як воно росте в яйці: воно утворюється по природних законах, які керують еволюцією всякої живої істоти; але надходить день для виходу з яйця, і воно примушене розбити дзьобом шкарлупину, що зробилась для нього тюрмою. Для курчатка — це ціла революція! Те саме-ж і з робочим людом. В той день, коли він захоче цілком визволитись і вийти на світ Божий, він мусить силою розбити товстий мур законів, старих звичаїв та монополій, що утворились коло його за довгий час і зробились справжньою тюрмою для нього; це буде наша революція, в наших інтересах, і відбудеться вона в повній згоді з природними законами“.

Це була ніби-то добра відповідь. Дозвольте мені сказати вам, що я йому в свою чергу відповів. Без сумніву, для того, щоб вилупитися з яйця, курчатко мусить зробити свою маленьку революцію, як ви її звете, але воно намагається розбити свою шкарлупину як раз тоді, коли воно вже зовсім дозріло, вирости піря, дзьоб, кігті, і ви бачите, що ледве тільки курча вилупиться з яйця, як воно біжить вже шукати собі поживу, як його батько та мати! Коли-б воно розбило свою шкарлупину на кілька днів раніше, то воно-б загинуло. Отже вся справа в тому, що треба знати, чи досить в якийсь мент сформувався люд для нового життя та для нових умовин існування, про які він мріє? І він краще зробить, коли не буде розбивати шкарлупини, доки не придбає піря, дзьобу та кігті. Викохає їх, звичайно, кооперація, добувши йому знаряддя продукції та навчивши його поводитися з ними! Кляса буржуазії, третій елемент, як її було названо, мала силу взяти в свої руки економічне керування суспільством і в дійсності провадила ці функції ще завчасу до того, як зробила революцію вісімдесят дев'ятого року.

Коли я намагався уявити собі організацію майбутнього суспільства, — розуміється в такій мірі, як дозволяють нам передбачити це наші невеличкі знання, то я собі уявляю його, як силу асоціацій різних категорій та розмірів, великих і маленьких. Всі люде, за винятком малої кількості дикунів, беруть в них участь з доброї волі; в цих асоціаціях працюючим належать всі продукти їхньої праці в повній мірі, бо вони володіють знаряддями продукції; ці асоціації знищують всіх посередників, бо просто будуть обмінюватися між собою своїми продуктами; ці асоціації вже не будуть нівечити окремої особи, бо індивідуальна ініціатива залишиться, як таємна пружина, що даватиме рух кожній з них; навпаки, ці асоціації будуть захищати, завдяки солідарности, кожну особу від життєвих випадків; — нарешті ці асоціації не будуть заважати творчості та виявленню хисту у різних справах і тим самим зменшать конкуренцію та боротьбу, знищивши більшу частину причин для сутичок, жертвою яких бувають люде за наших часів. А тим часом, звичайно, вони не звертають уваги на той факт, що кооперація є в своєму роді засіб для знищення такої боротьби.

І справді, що таке споживче товариство, як не руйнування боротьби між крамарем та споживачем?

Що таке кредитове товариство? Знищення боротьби між позичальником та довжником.

Що таке продукційне товариство? Знищення боротьби між господарем та робітником.

Ось мій ідеал. Я бажав би, щоб він зробився так само й вашим. На мене часто нарікали, мабуть, і ви в свою чергу нарікатимете за те,

що я малюю занадто віддалені перспективи кооперації; мені казали, що замість того, щоб, слідком за приятелем Баліном, підноситись до небес, краще було-б, коли-б я порадив, як краще влаштувати якусь вигідну справу, як краще харчуватись і головне не проживати грошей. Я, звичайно, думаю, що в цій критиці є доля правди. Відомо-ж, що коли хочуть іти вперед, то не слід ловити гав на небі, бо тоді можна зломити собі шию. На конгресі кооперативних товариств, що відбувся в минулому році в Турі, почесний голова Фредерик Паше, закінчуючи свою промову, радив кооператорам бути мудрими та розсудливими: „Не дивіться занадто багато вгору — казав він — і, коли ви йдете по сходах, не підводьте ноги, поки друга не буде міцно стояти“. Я подумав собі: це добра порада; але проте, слухаючи його, я пригадав одну оказію, яку часто мені розповідали. Річ іде про те, як молодий матрос вперше ліз по драбині на високу щоглу: він справді тримався отих порад, які я тільки-що вам переказав. Він дивився на свої ноги і перед тим, як піднести їх з щабля, дивився, куди ними треба ступати; так він ліз, поки не почув, що йому закрутилася голова і що ось-ось він упаде. Він уже зовсім знемігся, коли раптом капітан схопив свій ріжок і гукнув: „Дивись вгору, тоді не впадеш!“

Ось через віщо кожного разу, коли я маю честь звертатись з промовою до кооператорів, я в свою чергу кажу їм: „Дивіться вгору і ви не впадете!“ Звичайно, заколисувати народ утопічними мріями — є злочинство. Але обов'язок кожного — показувати мету всім тим, хто вийшов на тяжкий та колючий шлях і хто почував би, що сила й завзятість зникають, коли доводиться без кінця йти вгору і коли через хмари не показується раз-по-раз вершечок гори.

М. ІВ. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ

За національний характер української кооперації*.)

...Здавалось-би, що таке питання і виникає-би не повинно: бо коли існує Україна, український народ, українська держава, коли існує українська кооперація, то вона мусить мати свої національні центри. Бо це-ж, здавалось-би, азбука кооперативної теорії. А між тим питання це не тільки виникає, але й розколює українських кооператорів на два табори, викликає між ними боротьбу, гарячі суперечки, обопільне роздратування.

І через те доводиться не тільки визнати існування зазначеного питання, але разом з тим і його надзвичайну важність. Бо від того, або іншого розв'язання його залежить майбутність не тільки української кооперації, але, в значній мірі, і всієї української культури. Кооперація, об'єднуюча мільйони населення, являється найбільш могутнім провідником культури в народні низини. Як-би українська кооперація стала ворожою до української національної культури, то цим самим

*) Стаття з часопису „Кооперативна Зоря“, Київ, 1918 р. М. Т.-Б-ський, проф. київського університету, член Укр. Акад. Наук, широко зв'язний в Європі економіст і теоретик кооперації; Українець і голова Всеукр. Центр. Коопер. Комітету в 1918 р. Міністер фінансів Укр. Нар. Республіки. — (Про нього читайте в книжочці проф. О. Мицюка п. з. „Наукова діяльність М. І. Туган-Барановського“, Львів, 1931).

вона в значній мірі підірвала-б саму можливість розвитку цієї культури. І навпаки: національна природа української кооперації повинна мати могутній вплив на розвиток українських народніх верств у національним напрямі.

Перш за все, не можна не визнати, що національне питання належить у більший або менший мірі до числа тих, котрі розрішаються в залежності від таких тверджень, які не визнають логічних доказів, бо міркування ці являються початковим пунктом усього нашого розумового процесу. І дійсно, як можна довести основне твердження українського національного чуття, твердження, яке складається у признанні важливости й цінности української національної культури? Як можна довести, що українська мова, українська література, українська музика, українська розумова вдача, українські традиції й звичаї, український духовний образ — словом, усе те, з чого складається національна культура — мають право на життя і дальший розвиток?

Як довести все це людині, яка не любить України і не почуває себе духовно звязаною з нею? Московська приказка каже: „не по харошому міл, а по мілому харош“, — любов ця сліпа, незрозуміла прихильність до того або іншого керує нашими почуттями. В основі всієї нашої духової природи лежить воля, сліпий інстинкт, почуття прихильности до того або іншого, а розум — це тільки слухняний слуга волі, що виконує її накази. Тому, хто не любить України, для кого Україна тільки географічне розуміння, вроді розуміння Приозерного або Центрального промислового району, тому ніякими доказами не вкладеш у душу цієї любови.

З другого боку, хто почуває себе сином українського народу, чие серце глибше й міцніше всього відгукується на явища українського громадського життя, кому миліший, зрозумілий і ближчий над усе український устрій життя, українська природа, того ніякими доказами не примусиш перестати сліпо, інстинктивно любити свою рідну країну і рідний народ.

Суперечок у данім разі не повинно бути, бо вони не приведуть ні до чого. Один любить Україну, другий її не любить; один почуває себе українцем, другий себе ним не почуває; обидва однаково не винуваті, бо обидва в данім разі ідуть за власним сліпим почуттям; і, звичайно, не можна не визнати права того або іншого громадянина України уважати себе руським, любити загально-російську культуру, не цікавитись українською культурою, як з другого боку не можна так само не визнати права за українцем вище всього на світі любити свій народ у всіх його духових і матеріяльних виявах.

Отже, на скільки зазначена суперечка ґрунтується на ріжницях національного самоцуття, вона не доводить до розв'язання. Але вона може довести до замирення супротивників на основі розуміння своєї взаємної невинуватости і взаємної пошани до національних переконань одного й другого.

Отже, перше за все необхідно визнати право за українцями бути синами своєї вітчини і працювати над розвитком української національної культури. Як я вже сказав, будучність цієї культури у великій мірі залежить від того, яку позицію кооперація займе в суперечці на Україні московської й української культури.

Кажуть, що кооперація в національних і політичних питаннях

повинна бути неутральною. Я з цим цілком згоджуюсь. Але треба зрозуміти, що означає неутралітет кооперації.

Неутралітет кооперації в національнм питанні рівняється з цілковитою рівністю її відношень до національних ріжниць. Не бажаю, щоб кооперативи були доступні виключно для якоїсь певної національності. Не бажано, щоб українські кооперативи не приймали в свій склад нікого, окрім осіб української національності, які визнають самостійну національну культуру.

Навпаки, українські кооперативи повинні бути відчинені для всіх національностей, які живуть на Україні: не тільки для українців, але й для великоросів, поляків, жидів, молдаван, німців і т. і. Так тільки і можна розуміти національний неутралітет кооперації.

Але національний неутралітет зовсім не викликає втрати національного обличчя. В цім розумінні, кооперація, коли-б це і визнавалось бажаним, не може бути неутральною. На якій мові повинно провадитись діловодство кооператив, на якій мові слід випускати кооперативну літературу й т. і. й т. і.?

Як тут бути неутральним? Коли не звернутись до міжнародньої мови есперанто, то доведеться користуватись якоюсь національною мовою. Але тим самим кооперація буде допомагати розвиненню тієї мови, яку вона вживає, і, виходить, буде працювати на користь тієї або іншої національної культури. Коли українська кооперація буде користуватись московською мовою, то це буде означати, що вона русифікує Україну і нищить українську національну культуру. А чи можливо це? Для тих, хто любить українську культуру і вірить в її велику будучину, в того сумніву в відповіді бути не може.

І от тільки свідомий ворог української культури може не згоджуватися з бажаністю національних центрів української кооперації. Для нас, українців, про це й питання бути не може; такі центри необхідні, і ось через що. Негайно, з початком українського відродження, ці центри збудувались. І вони будуть рости і розвиватися, сліdkуючи за зростом української культури і викликаючи цей зріст.

Але як-же повинні ставитись один до одного кооперативи ріжних національних ознак? Чи не слід їм вступити в боротьбу в ім'я своєї національності, чи не слід їм іти до вигнання один одного і захоплення в свої руки поля діяльності свого супротивника?

Щось подібне було-б нечуваним глузуванням над високими ідеалами кооперації, які ведуть нас до братерства і вільности. Тільки кооперація ніколи не повинна розуміти вільности так, як її розуміє капіталізм.

Кооперативна вільність є рішуча протилежність до вільности капіталістичної. Капіталістична вільність є вільність боротьби і пригнічення безсилою сильним. Кооперативна вільність є визнання за кожним права на повний розвиток власних сил, права на самодіяльність і самовизначення.

Подібні слова й поради можуть показатись де-кому наївним моралізуванням. І дійсно у відношенні до капіталістичного устрою вони були-б наївними і просто не розумними, — як не розумно відговорювати сильного хижака відмовитись від легко доступної здобичі.

Але-ж ми, кооператори, не хижаки і наша діяльність веде до інших цілей.

Звичайно, смішно і не розумно відговорювати капіталістичний банк відмовитись від захвату клієнтури свого конкурента, коли можливість такого захвату виникає з кволоости конкурента. Але для кооператора ця справа представляється в іншій освітленні. Для чого кооперативному банку добиватися скупчення в своїх руках тих операцій, які успішно може виконати місцева кооперативна організація? Чи не буде більш раціонально лишити місцевим центрам виконувати все те, що вони в силі виконати?

„Кооперативний ідеал“.

(З книжки під тим-же заголовком, вид. Київ, 1918 р. в українській мові).

Щоб в'яснити природу кооперативного ідеалу, треба поставити питання в такій формі.

Припустимо, що соціалістичний лад здійснився. Припустимо, що працюючі маси стали повновласними господарями суспільного життя, що припинилась експлоатація праці і всі засоби продукції перейшли до розпорядження працюючих. Чи булоби місце для кооперації, чи ні?

Якби кооперація стала в цьому випадку зайвою, то тим самим виявилось-б, що не може бути і мови про кооперативний ідеал, бо кооперація сталаби тісно звязаною з суспільним ладом, який спирається на приватну власність і експлоатацію праці. Кооперація стала-б соціальним паліативом — таким засобом, який ослаблює прояви соціальної хороби, але не вбиває її в коріні.

Саме так і дивиться на кооперацію багато сучасних соціалістів, особливо-ж представники тієї соціалістичної партії, котра в Росії захопила політичну владу в свої руки — большевики*). Ставляться до кооперації з великим нехтуванням. В їх очах вона тісно звязана з капіталістичним ладом і повинна впасти разом з останнім. Для чого потрібна кооперація, коли держава стала повновласним господарем всього господарського процесу? Кооперація була корисна, поки нарід не заволодів своїм знаряддям праці, а в соціалістичному ладі для кооперації місця немає.

Алеж ця думка мені здається цілком помилковою і я поспробую з'ясувати, що кооперація не тільки не вмере разом з капіталізмом, але що при соціалізмі кооперація зістанеться не нищою, а вищою формою господарства.

Ідеал можна порівняти з зорею, котра показує напрямок рухові, але якої рух зроду не досягне. Не можна досягнути і ідеалу повної волі, але в наближуванні до того ідеалу й полягає суспільний поступ.

Устрій кооперативного господарства містить в собі можливість

*) Книжка написана М. Т. Б-им саме в добу розгару большевицької революції і являється відповіддю на доктринерські протикооперативні вискоки рос. комуністів; вони, як відомо довели в 1920 р. до закриття всіх кооперативних установ на Україні. Тільки в 1922 р. після НЕП-а большевизм допустив знова кооперацію, хоч у значно змінений формі. Під соціалізмом автор тут розуміє переважно державний соціалізм (марксизм). — Ред.

найширшої волі. В кооперативі нема ніякої примусової влади і якого-б то не було насильства. Правда, кооператива передбачає підлягання волі інтересам цілоти, але це підлягання має найменше значіння, бо кожний член кооперативи у кожний мент може з неї вийти.

Взагалі не треба випускати з уваги, що свобода в тому чи іншому суспільному ладі зовсім не виключає погодження у взаємних відносинах окремих осіб, які входять в склад цього суспільства. Кожна складна організація неминуче передбачає підлеглість вчинків окремих осіб директивам, які виходять з суспільної цілоти. Поза такою підлеглістю неможливе погоджування окремих частин цілого суспільного механізму і навіть неможлива праця механізму.

Щоби суспільство існувало і працювало, треба, щоби в ньому була якась центральна інстанція, котра давала-б вказівки для праці всіх його поодиноких частин. Значить, повинен бути якийсь заряд, котрий керував би діяльністю суспільства, і розуміється, вчинки окремих осіб повинні тоді підлягати вказівкам такого заряду.

Чим-же відрізняється все-ж таки принципово такий заряд від уряду, який стоїть на чолі держави? Тим, що авторитет заряду спочиває цілком на порозумінні окремих членів цієї організації відносно участі в ній, підлягання своїми вчинками вказівкам заряду, — тоді як авторитет уряду полягає в примусовій владі держави над кожним її підданим.

Якби держава була виразом вільної суспільної умови осіб, які складають державу, то вона не заважала би волі окремих осіб. Але, як відомо, держава ніколи не є виразом такої вільної умови; ось через що державна влада завше має у відношенні до окремих осіб характер примусовий. Кооператива є вільна договірна суспільна організація і через те влада заряду кооперативи позбавлена якого-б то не було характеру примусовості. Ця влада в жадний спосіб не заважає індивідуальній волі і ні скільки не суперечить ідеалові анархізму*).

В межах соціалістичного суспільства будуть сполучені таким чином господарські організації двох цілком різних типів: державна організація, збудована на примусовому принципі і кооперативна організація, збудована на вільній умові.

Дальший суспільний поступ буде складатися з мирного змагання цих двох протилежних суспільних принципів, при чому вільна договірна організація буде поволі витискати примусову.

Чим вище суспільство, чим вищого морального і інтелектуального розвитку досягають особи, які складають це суспільство, тим більший ступінь волі може воно осягнути. Ідеальне суспільство, суспільство ідеальних осіб, було би цілком свободне. Цей ідеал не може бути досягнений, але рух до нього є, як сказано, провідною ниткою суспільного розвитку.

Отже, роблячи підсумки сказаному, ми повинні визнати, що здійснення соціалістичної держави не тільки не касує кооперації, але що як раз при соціалізмі дальший зріст кооперації повинен стати безпосередньою метою суспільних зусиль.

*) Автор, як виходить з попередніх розділів, має на увазі не практичний анархізм, тільки саму його філософічну підставу, стремління до свободи індивідуальности. — Ред.

Кооперація в своєму принципі не є соціальний компроміс і не є нища форма суспільної організації, порівнюючи з державним соціалізмом. Ні, кооперація принципово представляє собою найвищий тип суспільної організації, який ми тільки можемо собі уявити, державний соціалізм є, порівнюючи з кооперацією, нижчим ступенем суспільного розвитку.

Все суспільство повинно стати кооперативом — ось що є найвищою метою суспільного розвитку і ми, кооператори, повинні розуміти, що ми працюємо задля здійснення найвищого суспільного ідеалу.

Кооператори служать великій справі і цим пояснюється той ентузіазм, яким пронявся кооперативний рух, і наша справа буде рости, які-б не були величезні досягнення людства, бо мета кооперації йде в безконечну далечінь.

ЙОГАН ФРІДРІХ ШЕР*).

Уривок з нариску: „Як я став кооператором“ (1916 р.).

Про дві ще справи хочу поговорити на кінець, що дають мені нагоду сформулювати мою декларацію, як кооператора.

Одна справа дотичить зв'язку між моїм званням, як учителя торгівлі, і моєю діяльністю, як кооператора. Явно і тайно, в салях засідання і в пресі роблено мені закиди за мою участь у кооперативному рухові. В крузі перекупнів і гуртівників мене прозивали не вчителем, а нищителем торгівлі. Більше, чим моглиб цього сподіватися усі мої противники, терпів колись я від цієї проблеми, аж врешті добився до пересвідчення, що ці дві на погляд суперечні сторони моєї діяльності даються зівсім добре поєднати; що я можу бути одночасно справжнім вчителем торгівлі і добрим кооператором. Я став іменно дивитися на торгівлю з вищого становища. Не тільки необхідно втягти в поняття торгівлі, як її необхідну складову частину, соціальну торгівлю, але й підприємці приватної торгівлі мусять усвідомити собі цю обставину, що їх ціле існування і навіть право на існування залежить від того, чи вони стануть корисним членом організму народного господарства. Справжній купець мусить стати слугою народного господарства, якого платню становить участь в цій

*) Й. Ф. Шер, заснувший в 1924 р. заслужений пропагатор кооп. руху у Швейцарії. Син сільського кооператора, вихований у школі, ведений після засад Пестальюцці, був спершу сільським учителем, відтак учителем в уч. семінарії, відтак з конечности купцем, потім знову учителем, далі учителем торгівлі в Базелі. Від 1903 р. професор торгівлі на університеті в Цюриху, врешті професор торгівлі на вис. торг. школі в Берліні і навіть її ректор до 1919 р. Помер у відомій кооперативній колонії Фрайдорфі, коло Базеля. Душею все тяготів до кооперативної роботи, почавши від заснування кооперативи для збуту сира, а кінчаючи в ролі президента швайц. спож. кооп. союзу (1892—1903). Також член президії Міжн. Кооп. Союзу в рр. 1896—1908.

користи, яку він приносить. Торгівля власне не є більше тим, чим могла бути колись, мистецтвом використання кон'юнктури; ще менше є вона сумою дозволених і недозволених засобів і практик, як розбагатіти при товарообміні своєю фаховою і фінансовою перевагою, баламученням покупців та користанням з їх несвідомості і то все коштом споживачів. Під пануванням конкуренції, великих підприємств, під впливом соціальної торгівлі мусіла переорієнтуватися також приватна торгівля новіших часів, так, що її дефініція звучить: торгівля це є обмін дібр між членами світового господарства, зорганізований після засад господарності і доцільності. Отже її завданням є організувати зв'язок між продуцентами та споживачами найшвидше, найдешевше і найзручніше, так, щоби від цього підносилося з одного боку продукційна, з другого боку споживча сила обох сторін. Не треба окремо доказувати, що це завдання торгівлі, а спеціально що до забезпечення мас необхідними предметами, найкраще розв'язує соціальна торгівля, а це тому, що вона працює на засаді власних витрат з виключенням підприємницького зиску.

Під соціальною торгівлею, якої поняття я перший увів до літератури, я розумію той торговий, промисловий, грошовий і кредитовий оборот, що служить інтересам тільки державної і комунальної господарки та кооперації. Також соціальна торгівля, в однаковій мірі, як і приватна, мусить стояти під керівництвом торговельщиків; але вони не є підприємцями, тільки урядовцями суспільства, держави, громад або свободних кооперативних згуртувань; вони є відповідальні робітники меншої або більшої суспільної спільноти, подібно як державні і громадські урядовці і отримують платню відповідно до степеня своєї відповідальності. Як ніхто з них самий собою не може нічого ні зробити ні зискати, так само і в суспільній торгівлі є цілковито виключений принцип зиску. Господарський вислід суспільної торгівлі йде в користь загалові членів суспільства, це є зорганізованим продуцентам чи споживачам або державному чи комунальному господарству.

Основною думкою суспільної торгівлі є не нагромаджувати багатства в руках підприємців та капіталістів, тільки втворювати багатство для загалу та класти підвалини під добробут цілоти. Спеціально-ж в кооперації здійснюється найкоротшим способом зв'язок продуцента з консументом. Виключаються всі зайві посередництва з їхніми накидками на ціни товарів, з їх зисками; виключається спекуляційний бариш, виключається всяка принука для обманств в мірі і якості. Лихварство і каригідне нагромадження запасів є неможливі. Але в ніякому разі не виключається праця торговельщика. Навпаки, суспільна торгівля потребує торговців усіх ранг, від експедієнта до найвищого директора. Кооперативний устрій робить з їх усіх відповідальних урядовців кооперативної громади, уможливорює їм не лише поступ в гору в міру успішності їх праці, їх пильності та характерності, але запевняє їм також справедливую винагороду і забезпечене існування, незалежне від гумору підприємця.

РАБІНДРАНАТ ТАГОРЕ.

Рабіндранат Тагоре про кооперацію.

Улюблениць індійського народу, його учитель і духовий провідник, філософ і поет Рабіндранат Тагоре, як всі справжні великі душі, зраджував здавна глибоке розуміння етичної вартості кооперативного руху. Цьому своєму почуванню він дав вислів дня 2. липня 1927 р. підчас обходу Міжнародного Дня Кооперації. Зміст його промови був такий:

„Всюди люде відчувають потребу власними силами поборювати зло, яке полягає в нагромадженні багатств в малім числі рук. Однак ратунком від того не є спроба якогось насильного перевороту, бо в такий спосіб ніколи не дійдемо до кореня лиха. Навпаки, треба скріплювати сили, спочиваючи в суспільстві самому, які діють в напрямі до оздоровлення, треба прискорювати природний обіг товарів. В цьому напрямі діють думки кооператорів, що в суті річі становлять основу усіх культур. Як одно з найцінніших своїх придбань повинна людина зберігати свідомість основної єдності, котра приневолює світ, як цілість, до співпраці в користь одиниці. В області релігії, знання і мистецтва дали різні культури, що приходять собі на зміну, більше універсальний вираз цій потребі життя; але в ділянці політики й господарства стоїмо все ще на низькому первісному урівні. Сюди і досі ще не дійшов дух правдивого гуманізму, тут ще царює звір з зубами і pazурями. Кооперативний рух, послідовно прочищує ціле наше господарське життя — а саме прочищує в цьому розумінні, що видвигає на перше місце найвищу правду людства. Ця правда голосить, що всі люде є нерозривно зв'язані з собою; ця правда, це одинокий шлях, що веде до добробуту народу, опертого на співпраці окремих одиниць. Зарібкове господарство (господарство для зиску) мусить з конечности річі завмірати в міру того, як окремі одиниці починають розуміти безсоромність такого стану, коли всякий намагається нагромадити для себе одного якомога більше багатств, замість того, щоби об'єднуватися з усіма другими на основі обопільного довіря і співділення. Культурною у властивому розумінні стає людина щойно тоді, коли усвідомить собі свої моральні завдання, обов'язки та можливість співробітництва, коли щиро почне соромитися неприродного змагання до зиску коштом других і боротьби всіх проти всіх, якою то боротьбою ті зиски здобуваються. Ця боротьба ставить важкі та непрохідні бар'єри між людьми, є загорою для природного використання культурних багатств і оставляє без вирішення проблему бідности“.

Кооперація в модерній цивілізації.*)

В певних стадіях цивілізації міста автоматично стають важніші, як села. Це не значить, що життя народу блискучіше процвітає в місті; але його сила є краще зорганізована і це є те, чим воно славиться.

*) „Revue de la coopération internationale“ ч. 8. за 1930 р. Стаття написана великим поетом, мислителем Індії з нагоди Міжнар. Коопер. Конгресу, що відбувся у Відні. в серпні 1930 р.

Модерна цивілізація основана на визиску. Меншість експлуатує більшість, щоб могли процвітати, як паразит. Купка упривілейованих тучніе коштом незчислимих, що ведуть нужденне й голе існування. Неминучим результатом цього є розвиток егоїстичного змісту, що є найбільш антисоціальний.

Егоїзм і конкуренція необхідні для поширення міцї. Але це стає фатальним, як переступить свої власні межі. В модерній цивілізації ці межі переступлені дуже далеко. Нинішня цивілізація багато-голова і застрашуючі засоби, включаючи й видатки на її розповсюдження, є необхідні для удержання її при житті й в русі. Заложений на необхідній кількості дібр, недостатність засобів видається їй майже злочином, а матеріальна бідність є для неї найбільшою перешкодою. Освіта і гігієна, забави і подорожі, трибунали й транспорт, пожива й меблі, війна і мир, на все це ціни недоступні. На бідних вона постійно нападає, бо бідність весь час спиноє її поступ.

Незакінчений конфлікт між посідачами і виробниками багатств шаліє тепер на Заході. Успокоєння здається неможливістю, бо заздрість того, хто виробляє багатства, ніяк не є менша від заздрости тих, що їх накопичують. Обое відчують владну потребу в надмірі капіталів до своєї розпорядимости для можности заспокоєння вимог цивілізованого життя. В такому випадкові дефінітивне розрішення економічного хаосу перевищує надії розуму.

Стріла, що попала в одноокого оленя — в байці Езопа — стрілена була з того напрямку, в якому він звернув своє сліпе око. Пристань егоїстичного матеріалізму є сліпою пристанню модерної цивілізації. Цікаво однак є констатувати, що, незважаючи на неустанну конкуренцію на економічному ґрунті, ми знаходимо в Європі кооперацію, поширену і зрізничковану на розумовому ґрунті. З того впливає, що полум'я європейського духа, палаюче тисячами вогнів, кинуло блискуче світло на модерну добу. Завдяки своїй культурі Європа йде в чолі інших континентів. Народи її є жерцями теперішньої культури й олива, яку вони з усіх усюдів зносять для її священного вогню, зібрана в такій безмежній кількості, що дозволяє цьому вогню світити вічно. Ніколи ще в історії людства інтелектуальна співпраця не практикувалася на таку широку скалю. Колись культури країн розвивалися в своїх власних ґраницях, кожна незалежно від других. Культури грецька, латинська, індійська, китайська — всі ці ріжноманітні культури є цього доказом. На щастя країни Європи знаходяться дуже близько одна від другої, їх природні ґраниці не є недоступні; вони не поділені між собою широкими пустинями й високими горами. Треба однак додати, що й тут була доба, коли одна релігія мала перевагу в усіх країнах, і, що найважливіше, вона довгий час мала свій єдиний осередок в Римі.

Скромні цивілізації Азії не могли вплинути на модерну добу так, як це зробила європейська цивілізація. Доказ цього є ясний. Кооперація знаходиться в стані постійно зростаючої активності. Людина стала тим, чим вона є, завдяки співпраці багатьох людей. Замість користи для дуже небогатих і нужди многих, багатство є тепер в руках розмірно невеликої групи капіталістів. Але вплив капіталіста полягає в тому, що він може підпорядкувати своїй контролі працю певного числа людей. Його капітал є символічним представленням працездатности певного числа людей. Капітал в дійсности є ніщо інше, як ця

працездатність; він опановує кожного поодинокого робітника. Робітники стають так само сильними, як капіталісти, від хвилі, коли вони починають розуміти, як належить координувати поодинокі, розпорознені їх засоби. Терпіння є уділом тих, що не знають, як співпрацювати, обплутані, як це є, слабостями і звязаними з цим недомаганнями. Вони не можуть самі собі зробити жадного тривалого добра, обкрадаючи й обманюючи інших.

Цінність людини завсіди терпіла з-за постійної неувважності до матеріальних справ людства. Тут наявні сили не uznавали жадного іншого учителя тільки: жадоба! Тут, як наслідок, людська бідність і деградація були так ріжноманітні й так поширені — тут, де віз богатства тягнули незчислимі запряжені і погонені раби! Бідні та їх друзі постійно взивали до морального чуття і вимагали від людей, щоб нагромаджували срібло, не забуваючи приписів моралі. Але простий поклик до чуття справедливості ніколи не вистарчав для підтримання слабих проти сильних.

Зрештою настає час, коли слабі мусять тямити, що їх власна розсіяна енергія обєднана і зосереджена надає міцї людям, щоб стати сильними. Ця сила богатства може бути розбита й нападом з зовні; але це некорисне, принаймні коли-б воно не могло бути відповідно використане в житті. Ми мусимо отже боротися за зроблення богатств доступними для всіх, організуючи працю всіх. Це, що є знане, як засади кооперації, — це і є те, що зробило людей великими в знанні; це є те, що в людській діяльності було підтримуване нашим зміслом справедливості; це є те, чого відсутність на політичнім і економічнім терені було причиною в цілому світі бідности, заздрости, жорстокоостей, зламання правди і глибоких неспокоїв.

В Європі кооперативна засада промощує собі шлях в торговельному світі. Тут найлегше людям мріяти про співпрацю, і нині це є можливе до здійснення. Ми, Індійці, а особливо Індуси, дуже слабї під цим оглядом. Але треба сподіватися, що з причини бідности нашого народу кооперативна організація, що має на меті заспокоєння матеріальних потреб, не стане і у нас цілковито неможливою. Що вона у нас ще завалюється, ніщо не може нас оправдати, і в цьому випадкові ганьба спадає на нас і на нікого іншого. Села Індії — колиски цивілізації — таки колись переродяться і поділяють відживлюючо на всі країни, оскільки вони вибрали цей шлях і якщо кооперативна засада використовується для організації наших засобів до життя. В цей час в Індіях всюди панує бідність і нагромаджуване богатство не може піднести голови для побороення дрібного капіталу. Кооперація є отже необхідною. Я рішуче сподіюся, що богатство вповні розвите в нашій країні і що саме тут — дякуючи святій єдності карних зусиль — поставлений буде міцний трон Богині Достатку.

Е. ГРЮНФЕЛЬД *).

Чи існує кооперація як одноціле поняття?

Питання про єдність кооперативного руху заслуговує на окремий розгляд, бо від його вирішення залежить, чи можна писати взагалі підручник „кооперації“.

Мотиви, що промовлялиб за тим, щоби дивитися на кооперацію не як на щось одноцілого, тільки як на збірне названня цілком ріжнородних зявиш, є ось які:

1. Круги, серед яких працюють окремі роди кооперації, є дуже неоднакові. Велика частина сільсько-господарських кооператив прим. не має ще жадних зношень з міськими споживчими, або зі складовими кооперативами ремісників чи закупочними кооперативами голярів. Нема тут почуття якогось внутрішнього звязку поміж тими групами. Ба часто нема його навіть поміж кооперативами того самого роду; іноді чути нарікання навіть на брак почуття спільности між членами одної кооперативи.

2. Ця недостача внутрішньої споєности є не завсігди припадкова. В многих випадках заходять тут глибші суперечности; виразніше видно поділ на дві групи. А саме коли поспитати, яке є відношення кооператив до існуючого нині господарського і суспільного устрою, то виразно видно дві групи кооператив. Кооперативи середнього стану (ремісників і купців) та хліборобів ведуть жваву і успішну боротьбу за вдержання середнього стану. Селяне, ремісники, малі і середні купці творять тут суцільний фронт проти великого капіталу: велика земельна посілість, фабрика, великий товаровий дім — ось ті небезпеки, з якими йде боротьба. Ми оставляємо на боці питання, чи при капіталістичнім устрою йде до загибілі малих чи великих підприємств. В кожному разі досі всі ті круги, що успіли зорганізуватися кооперативно, змогли задержати свою незалежність, хоч і стоять вони на ґрунті існуючого господ. устрою. (Вправді частина ремісництва бажалаб собі повороту до середньовічного цехового устрою; та вона хотілаб повернути колесо розвитку назад, замість попхнути його наперед).

Зате є друга група кооператив, якої зір направлений вперто в будучність, яка може собі уявити поступ лише в переборенні існуючого устрою і в переході до вищої господарської і суспільної форми. „Піоніри з Рочдель“ є типічними представниками цього напрямку, а споживчий sklep є фірткою, що має вести у краще буття. Це не є припадок, що сучасний споживчо-кооперативний рух всюди йде вірно слідами „піонірів справедливости“. Носителями цього руху є здебільша робітники і бідніша частина середнього стану (дрібне селянство, ремісництво), котрі чимраз завзятіше осуджують капіталізм і бажалиб на його місце покласти щось іншого, бо при існуючому устрою вони почувають себе обдертими з прав. Всі вони хочуть зміни, поступу, реформи, ба революції існуючого і хоча якраз кооператори всюди є людьми практичної роботи, то мимо всього були „піоніри“ та їх наслідники свідомими новаторами і орудієм перебудови. Так

*) Професор університету в Галле в (Німеччині), де веде від ряду літ семинар кооперації і видає „Квартальник кооп. руху“. Автор основної праці „Кооперація з економічного і соціологічного погляду“ (1928), з якої взято цей розділ.

само мається річ з виробничими кооперативами робітників, хочби з тими будівельними, що знову тепер появилися. Хоч їх праця й мирна, то мимо всього тут маємо діло з об'єднаннями, що, взяті як цілість, ділають революційно в господарському і соціальному змислі; тимчасом кооперативи середнього стану того розмаху не мають. Ця різниця часто ледви видна, та вона існує і має своє значіння.

Окрім того є й „безпартійні“: чимало кооператорів є свідомо чи несвідомо байдужі до тих великих проблем. Та практично це значить, що їх голосів не числять, коли йде мова про такі речі.

3. Цей поділ після господарсько-політичних ідеалів доходить іноді аж до змішання з соціально-політичними, ба навіть з партійно-політичними тенденціями. Вправді в Німеччині, як у многих інших країнах, в засаді в кооперації зберігається партійнополітичну неутральність, але й це значить лише стільки, що кооперативи, як такі, є неутральні, а не завжди кооператори. А нераз буває, що і кооперативи і кооператори стоять у фронтах політичних партій і поборюють себе не тільки в думках, але й ділами.

Між кооперативами є отже глибока боротьба і є повна рація поставити питання, що є сильніше: те що лучить кооперативи, чи те, що їх роз'єднує? Як можна в таких умовах говорити про єдину кооперацію? Де є те спільне, що єднає кооперативи?

По перше, спільним є те, що всі вони є організаціями мас, будучи втіленням якоїсь масової суспільної волі, якогось хотіння в напрямі наладнання наших життєвих справ. Чого кооперативи хочуть — не все ясне; але чого вони не бажають, то всякому видно: майже всі вони ворожі торгівлі. Навіть кооперативи дрібних торговців займають вороже становище до великої капіталістичної торгівлі; сільсько-господарські і промислові кооперативи хочуть її витиснути зі свого поля впливу та приперти до стіни, а споживчі кооперативи є часто свідомими, але завжди фактичними противниками торгівлі у будь якій формі.*) Чи не вказує цей антагонізм до торгівлі, того типічного представника капіталістичної системи господарювання, на якусь внутрішню спільність усіх форм кооперації? Годі найти на те іншу відповідь, як таку, що всі кооперативи, в яких є справді кооперативна душа, є противниками нинішнього (капіталістичного) ладу і працюють для його зміни.

Зробивши такий висновок, ми відкриваємо ту основну спільну рису, що єднає всі кооперативи. Не дивниця, коли ця згідність що до мети виводять від спільних корнів кооперації: все одно, чи виводитимемо кооперацію від середньовікового господарства, від тодішніх або ще давніших спільнот і союзів, чи від реакції проти індивідуалізму 19. століття та від стремління до соціальної перебудови—завсідги наткнемося на ту спільну рису.**)

*) Відноситься тільки до Німеччини; в наших умовах також сільсько-господарські кооп-ви без винятку є суперниками приватної торгівлі. Кооперативи дрібних купців через те не піддержують ніякого ідейного зв'язку з рештою кооперації і це цілком зрозуміле; дивно булоб, як би було інакше. Тому теоретики кооперації і нероздільно частіше виключають спілки купців з під поняття кооперації (гл. прим. статтю др. Клапковського в „Biuletyn Nauk. Instytutu Spółdzielczego“ 1930, 2).— Редакція К.Р.

**) До тих бистрих уваг автора треба додати ще й те, що в останніх часах свідомість спільности інтересів сільського продуцента і міського споживача приво-

В. ТОТОМІАНЦ.

Капіталізм, державний соціалізм, кооператизм.

Історична місія капіталізму полягає у збільшенні продукції, нагромадженні капіталів і технізації господарства. Капіталізм зробив при тім людей більш самостійними, більш індивідуалістичними, більш жадними зиску і ощадними. На основі свободної конкуренції розвинулася велика промисловість, а як її побічне зявище, появився пролетаріят і безробіття у великих центрах.

Капіталізм, як форма виробництва, був досі найпродуктивнішою формою витворювання дібр. Якраз тепер має людство в цілості стільки дібр, що можна сказати, що капіталізм дуситься у власнім багатві. Він виявився нездібними і несправедливим в справі розділу дібр. Мало людей має багато грошей, а маса має їх за мало, щоби закупити велику скількість випродукованих дібр. — Перед якими 30-ма роками появився у Парижі збірний твір, в якому автори різних напрямків захвалювали, як спосіб поборювання безробіття, даремну роздачу хліба. Тоді не було в Європі стільки зерна, що є нині, а все таки ніхто не думає про даремне розділювання хліба або інших хліборобських продуктів.

Побіч надпродукції і недоспоживання панує в капіталізмі анархія продукції. Капіталістична продукція працює для віддалених або часто мало відомих ринків. Споживачі або покупці є для капіталізму якоюсь невідомою величиною. Під натиском конкуренції і жадоби зиску продукують капіталістичні підприємства стільки, скільки можуть, поки прийде криза. Картелі і трести намагаються регулювати капіталістичне виробництво, але це їм вдається у невеликій мірі, а коли й вдається, то це виходить на хосен тільки невеликій групі людей. Теперішня криза якраз в краю трестів, отже Сполучених державах Америки, вказує, як мало капіталізм, навіть у своїй найбільш розвиненій формі, причинився до зменшення анархії у виробництві. Можна отже сказати, що капіталізм і кризи — це річі тісно з собою пов'язані і що кризи будуть завжди повторюватися, як довго існує капіталізм.

Як реакція проти капіталізму прийшов соціалізм, якого головне відгалуження це державний соціалізм, марксизм. Він хоче усунути вільну конкуренцію, індивідуальні багатства і буржуазний лад насильно, або, коли вдається, то мирною дорогою. Клясова боротьба, що виринула при капіталістичнім устрою, стає для марксизму принципом, а створені капіталізмом нерівности з розділі дібр мається усунути шляхом удержавнення. Так як капіталізм привів одну клясу, цебто міщанство до господарської і політичної сили, так само й марксизм стремить до диктатури пролетаріяту. Крайня лівиця марксизму привела в Росії до диктатури, експропріації і удержавнення засобів виробництва.

Без сумніву соціалізм в справі розділу дібр теоретично є більш справеливий, як капіталізм. І не лиш засадничо, але й практично

дить до налаштування постійних ділових зв'язків між с.-господарською і споживчою кооперацією, що мусить згодом привести до органічного зеднання всієї кооперації. Тоді появиться напевно і спільна програма кооперативного опанування всього господарства, якої нині ще, на жаль, нема.

праве крило соціалізму, т. зв. ревізіонізм або реформізм, зробило чимало для працюючої кляси. Коли робітники тепер краще плачені, коли в деяких краях мають соціальне забезпечення, коли багатство і люксус підлягають більшому оподаткованню, то завдячують вони це в більшій частині соціалізму. Однак цей соціалізм зробився з Західній Європі таким реформістичним і мирним, що мало відрізняється від поступового лібералізму, такого, як його вигадав великий англійський економіст Дж. Ст. Міль в половині мин. століття.

Зате ліве крило соціалізму (марксизму) є класово-войовниче і революційне та перейшло до фізичного знищення аристократії та міщанства. По революції воно проголосило в Росії (принаймні на словах) диктатуру пролетаріату і знесло приватні багатства. По удержавненні промислу переходить російський марксизм, точніше большевизм до насильного удержавнення сільського господарства. Можна сказати, що в Росії тепер здійснено державний соціалізм в такому великому розмірі, як ніколи досі не було ані в давньому Єгипті ані Китаю. Майже ціле господарство в Росії є збюрократизоване; помімо великого числа споживчих кооперативів, котрі є несвобідні і служать державі лише, як роздільний апарат. Можна сказати, що те, що зараз робиться в Росії, є продовженням старих традицій, бо Росія була завжди бюрократичною державою.

Але доведений до краю державний соціалізм, або бюрократичне господарство не даються помирити з вільною конкуренцією і зі свободою взагалі. В Росії володіє дух касарні з доби воєнного соціалізму і людей там зведено до ролі чисел. Російський державний соціалізм зовуть большевики не державним соціалізмом, тільки „комунізмом“ або просто „соціалізмом“, бо назва „державний соціалізм“ — їм за буржуазна і не радикальна.

Муситься признати, що віра в силу держави або правительство є все ще велика не лиш серед російських комуністів, але й серед західньо-європейських соціалістів. На першій місці все стоять: удержавнення і парламентарна діяльність. Був час, коли соціалісти дивилися холодно не лиш на кооперацію, але навіть і на професійні спілки.

Заслугою великою ревізіоністичних або реформістичних соціалістів (таких, як Едвард Бернштайн, А. Ф. Ельм, Е. Давід в Німеччині, Жан Жорес у Франції) є те, що в соціалдемократичних кругах почали високо цінити професійну та кооперативну роботу. А все таки кооперативи були в очах многих соціалістів тільки засобом до цілі. Большевики використали кооперативну організацію і зробили її залежною від уряду. Господарський устрій в Росії не є кооперативний, тільки державно-соціалістичний або, як деякі кажуть, державно-капіталістичний. У порівнянні з капіталізмом має кооперативне і соціалістичне господарство ту перевагу, що воно працює не для приватного зарібку, тільки для суспільства, або для держави. Приватний підприємець, або капіталіст не може працювати в тих умовах, які є тепер в Росії. У великому державному господарстві Росії чимало заводів можуть працювати навіть зі стратою; ту страту покривається коштом інших частин державного господарства. Тим пояснюється, чому СРСР може продавати так дешево свої товари за кордоном. Але довго так не можна господарити: держава є завжди кепським підприємцем, виробництво

остає бюрократичне і не інтенсифікується. Урядовий натиск на робітників допоможе тільки на короткий час. Людина є людиною, а не робочою звіриною, якої продукційність можна піднести батоном.

Кооператизм є синтезом добрих сторін капіталістичного лібералізму і соціалізму. Він не примінює насильства і політичних засобів. Він використовує засаду вільної конкуренції, але її ушляхотнює. Він соціалізує господарство помалу і мирною дорогою, не бюрократизуючи її. Він стремить до усунення анархії виробництва, сполучуючи в одній руці працю і засоби виробництва. Він виховує людей, котрі в кооперативах допомагають іншим, допомагаючи собі самим. Він єднає в собі матеріялістичну сторінку капіталізму і марксизму з ідеалізмом релігій.

Ані місія капіталізму, ані державного соціалізму не є ще завершена, але коли боротьба між ними прибере найгостріші форми, то є небезпека загибелі цивілізації. Для того здається, що кооператизм є тою програмою мінімум, на якій можуть погодитися представники капіталізму й соціалізму.

Погляньмо bliще на світогляд кооператизму. Слово „кооператизм“ на означення нового суспільного устрою ввів у Франції проф. Ш. Жід і під тою назвою появилася спершу перед Зіроками книжка, його учня Доде-Банселя. Відтак це слово поширилося загально і недавно вийшла знову книжка Жіда під такою назвою.

Кооператизм не є моністичним вченням, як прим. марксизм, лише еkleктичним, або правильніше синтетичним. Він черпає свій зміст не лише з усіх соціальних і господарських, але й релігійних наук. Також консерватизм не є так цілком чужий кооператизмові. Кооператизм не нарушує того доброго, що є в старині. Він будує свій дім побіч старого, не руйнуючи його. Він не розриває органічної тяглости життя. На широких і великих ріках Америки будують новий міст побіч старого, котрий дрожить і трасється, коли ним їде поїзд. Старого моста не руйнують, поки новий не буде готовий. Це не припадок, що кооперативна організація розвивається краще там, де панує спокій. В південно-американських державах і в Португалії, де що року мають місце політичні перевороти, кооперативний рух найслабший. Кооператизм не є революційний в тім змислі, що марксизм і большевизм. Тому між основниками кооперативної організації знаходяться не лише радикальні мислителі й організатори, але й консервативні, як великий Англієць Е. Вансіттарт-Ніл, вдумчивий німецький професор Губер, кооператор Каролі і т. д.

Значно bliще, як консерватизм, стоїть до кооперації лібералізм (міщанський). Кооператизм для свого розвитку потребує не тільки свободи конкуренції, але ще більше політичних свобод. Від лібералізму він приймає також думку про власні сили; і це не є жадний припадок, що батько німецької кооперації, Герман Шульце-Деліч був не тільки вождом ліберальної партії, але закликав свої кооперативи надіятися тільки на „самопоміч“. Дивним є тільки те, що не говорив про „взаїмопоміч“. Між провідниками кооперативного руху було дуже багато лібералів, не тільки в Німеччині, але й у інших країнах, от прим. Г. У. Голіок і Є. О. Грінінг в Англії, Люїджі Люццатті, Л. Воллемборг і Л. Буффолі в Італії, Спіру Гарет в Румунії і т. д. Один з вождів ліберальної школи політичної економії в Англії, славетний

Джон Стюарт Міль, був першим з економістів, котрий в половині минулого віку звернув увагу на велике значіння кооперації.

Але ще більше було число людей, що властиво не числили себе до ніякої партії і присвячували себе кооперативному рухові. Це були або трохи консервативні або трохи ліберально, радикально і соціалістично настроєні люде, котрі однак не стояли bliще ведення політики. Між цими людьми находимо Фр. Райфайзена, котрий що правда, був релігійно-консервативний, але ніколи не був членом партії; находимо тут батька финської кооперації проф. Гебгарда, пастора Зонне в Данії, Є. де Буав і Ш. Жіда у Франції, Р. Ф. Коха у Швеції, проф. Трайхлера у Швайцарії, фпроф. Лугинина і Кн. Васильчикова в Росії. На загал т. зв. „інтелектуали“ (учителі, письменники, духовні) грали в першій добі кооперативного руху чималу ролю в Данії, Болгарії, Південно-славії, Латвії, Голляндії та інших краях.

Ще більший був вплив на кооперацію соціальних реформаторів. Зі старих соціалістів і суспільних реформаторів не хибує ні одного в списку імен, звязаних з кооперативним рухом. Шарль Фуріє, Пилип Бюше, Люї Блан, П. І. Прудон, Ж. Жорес, у Франції, Віліям Кінг і Роберт Оуен в Англії, К. Марло, Ферд. Ляссаль, Ф. Штаудінгер у Німеччині, К. Бюрклі з Швайцарії, Дж. Мацціні в Італії і т. д. В противенстві до нового соціалізму, був старий т. зв. „утопійний“ соціалізм дуже плодотворною почвою для кооператизму. Тим ми не хочемо сказати, що нові або новочасні соціалісти не є між провідниками кооперативного руху. Навпаки, прим. в споживчій кооперації вони становлять навіть більшість. Є навіть краї, де вожди кооперації є одночасно вождями соціалістичних партій (прим. в Австрії К. Реннер і Єммі Фрайндліх, а в Бельгії Є. Анзееле і Л. Бертранд, Але ті провідники належать до ревізіоністичного або реформістичного крила соціалізму. Правовірні марксисти ніде, за виїмком Сов. Росії, не були вождями кооперації.

Булоб несправедливо, коли б ми не згадали тут анархізму. Ми маємо на думці теоретичний анархізм, бо практичний, насильний анархізм властиво вже помер, або краще сказати, його методи перехопили інші напрямки, особливо большевизм. Тероризм управляють нині не лиш анархісти, але й комуністи і праві партії. Теоретичне анархістичне вчення, особливо таке, як його розвинув російський вчений князь Петро Крапоткін, є наскрізь кооперативне по змісту. П. Крапоткін твердить, що для поступу людства найбільшу вагу має не закон боротьби, тільки закон взаємної допомоги. Крім того своє твердження, Крапоткін підпирає многими прикладами з життя звірів і людей. Ще інша частина анархістичного вчення має вагу для кооперативної теорії: це думка, що людство може жити краще без держави у малих громадах, котрі між собою звязалися договорами *). Інший анархістичний теоретик, др. Нетляу, виставляє інший соціольогічний закон взаємної відповідальности і солідарности, котрий кооперативи виконують вже з давних давен на ділі. Солідаризм, як теорія, появився куди пізніше кооперації, але і він підпирає її. Кооперативна організація апелює не так до класової свідомости людей, як до духа солідарности. Тому вона значно більш поширена, як марксизм. Кооперативно організу-

*) Вільна спілка спілок у концепції М. Драгоманова.

ються не лиш окремі фахи і класи, не лише промислові робітники, але й селяне і навіть середній стан. Такі роди кооперації, як кредитова, споживча і будівельна є універсальними формами, самотніми доступними для всіх людей. Кредитова кооператива служить бідним більше, як місце приділу позичок а заможнішим більше, як місце льокати ошадностей. Богатші тут помагають біднішим не титулом добродійства, бо їхні вкладки одержують свій відсоток. Вспоживчій кооперативі закупає бідний член тільки найдешевші товари, зате багатий також дорощі, котрі дають більший дохід. Оттак в кооперативах проявляється одночасно саомопоміч і взаємна поміч.

Не треба забувати, що і релігійні течії залишили по собі сліди на кооператизмі. В деяких країнах, прим. у Шкоції, Данії і почасти Англії кооперативи завдячують своє виникнення християнству або християнським сектам, прим. в Шкоції пуританству. Др. Кінг і християнські соціялісти в Англії стали кооператорами тому, що бажали собі бути християнами на практиці. Християнська добродійність їм видалася невистарчаючою для того, щоби злагіднити суспільну нужду і вони взялися до організації споживачів. Також католицтву завдячують в деяких південних краях свій початок сільські кредитові кооп-ви.

Релігійні вчення мають опінію консервативних. Це одначе не цілком правда, бо майже всі релігії кладуть чимало уваги на удосконалення людини, а це є найбільш радикальна з усіх вимог, які коли небудь виставлено. Це є теж найтяща річ, що приходить ся людям дати. Значно охотніше і о много легше люде змінюють те оточення, в якому живуть, як себе самих. До цієї теми сказав дуже влучно один з вождів англійських християнських соціялістів Ч. Кінслей: іноді нашптують людині до уха, що треба перекинути горі дном все довкола, землю і небо, правління і устрій, але не кажуть йому, щоби поправив наперед себе самого“. Моральні вимоги релігій є такі значні, що людство й досі їх не в силі сповнити. Ми тим не хочемо сказати, що прим. християнство або будизм не мали великого впливу на обичаї народів і на поведінку одиниць. Але при здійснюванні релігійних повелінь людина заходила в конфлікт з капіталістичним життям, що побудоване на боротьбі і жадобі зиску. Кооператива, перемінюючи одночасно і оточення і саму людину, погоджує життя з ідеалом. З цього приводу сказав один з англійських християнських соціялістів, що кооперативний рух це практична дорога до здійснення божого приказу про любов до ближнього, як до самого себе. Німецький філософ Ніцше закинув християнству що воно проповідує любов до ближнього замість любови до далекого. Отже кооператизм хоче здійснити і одну і другу любов, засновуючи не лише льокальні і національні, але також і міжнародні об'єднання.

Великий романописець і моральний філософ Лев Толстой в останніх літах свого життя прийшов до кооперації і то з етичних міркувань. В листі до автора цих рядків, писаному в 1909 р.. він писав м. ін. таке: „Я тверджу і все буду казати, що самотнім радикальним засобом проти пануючого зла боротьби і утиску більшости населення непрацюючою меншістю є релігійне відродження одиниць. Але це не перешкаджає мені заявити, що заснування і розбудова кооператив, це в наші часи є самотня соціальна чинність, що личить моральній людині, яка не хоче бути гнобителем своїх ближніх“. Цей

цитат показує, що навіть з чисто релігійних мотивів треба підпирати кооперативну організацію.

В кінці стверджуємо, що кооператизм є синтетичним універсальним вченням, що має першєнство перед іншим соціальними системами теж з огляду на старість. Кооперативна організація старша від капіталізму, державного соціалізму і анархізму. Якщо вона найде одушевлених апостолів, то майбутність належатиме їй.

ДЖЕМС ВОРБАС.

Мета і методи кооперативного руху *).

В організації споживачів є захована суспільна мораль, що є може визначніша, як з початку думають. Хоча споживачі організуються у взаємному інтересі, то ці інтереси є далеко загальніші і тривкі, чим обмежені і часові. Споживчі маси є заінтересовані в загальному добробуті людства, бо вони є власне тим людством. Можна обсервувати, як нераз вони в більшій мірі, як другі суспільні організації, жертвують хвилювi вигоди ради майбутнього матеріяльного добробуту. Досвід показав, що організації споживачів підпирають інші установи, якщо вони працюють для згоди і публичного добра. Таке становище стоїть у різкій суперечности з методами організованих капіталістів та з організаціями робітників. Ці обі класи мають на оці їхні власні обмежені інтереси, хочби навіть зі шкодою загалу. Так мається річ не тому, що зорганізовані споживачі є щось іншого, як другі смертні, тільки тому, що їх погляд дальше сягає. Вони обіймають ціле людство та всі людські інтереси.

Приватні підприємства можуть до певної міри впливати на попит споживачів, але публика все таки не є воском, який можна вигнітати, як хочеться. Якщо народ рішив-би вести тільки вегетаріянське життя, то м'ясний трест та разом з ним організації робітників цього тресту не малиб рації існування. Споживачеві належить останнє слово. Тоді як нарід рішив, що нафтова лампа краща від свічки — вмерла свічкова індустрія; Коли він дав перевагу газові та електриці, став підупадати інтерес з лампами. Коли люде найдуть спосіб добування енергії й тепла зі сонця і з вітру й погоди або з води, з тим моментом вугілля зі своїм димом, брудом перестане бути господарським чинником і союзи гірників втратять рацію свого існування. Але організація споживачів є вічна і спочиває на первісній основі.

Для зорганізованих споживачів не має хитань і кріз, котрі впливають з технічних поліпшень і поступу. Споживачі будуть кінець кінців рішати, який ужиток робити з землі. Вони є натуральною зверхністю.

*) James Peter Warbasse, президент кооп. Ліги Спол. Держав Америки. Репрезентує на американському ґрунті течію німської кооперативної школи, котра вважає найчистішим виявом кооперативної думки споживчу кооперацію; інші роди кооперації, з окрема сільсько-господарську, п. В. вважає переходим етапом до здійснення панування споживача. Основна його праця: „Co-operative Democracy“ Це, що тут подається, є закінченням першого розділу названої книжки. Подано за німецьким виданням („J. P. W. Genossenschaftliche Demokratie“. Hamburg 1926, Verlagsgesellschaft deutscher Konsumvereine).

Якаб недоля не падала на люд, перший удар трапляє споживачів. Непокій й конфлікти, що від них кишить днесь в цілому світі, впливають в широкому розумінні з тих заходів, яких вживають панове від інтересів і державні органи, що є їхніми агентами, в тій цілі, щоби здавити природне стремління споживачів до керування своїми власними справами. Митні тарифи, армії й фльоти це є ті штучні, урядами побудовані бар'єри, що спиняють людей в їхньому змаганню до кооперативної співпраці для власної користи.

Є чимало способів випробування життєспособності кооперативного принципу. Перша і найприродніша проба це є протиставлення кооперативного володіння і приватного власництва підприємств для одержування зиску.

В кооперативі посідачами є споживачі і установу ведеться в цілості для них. Їхніми грішми її покликано до життя і всі користи з неї належать їм. Покупці, що є власниками заведення, стежать пильно над його розвитком; їм належить теж гордість з посідання. Ціле підприємство працює після їх волі. Там, де власники й покупці є одні й ті самі особи, підприємство упрощується до найдальших меж. Підприємство тоді перестає бути „підприємством“, воно стає роздільною товарів, виробництвом дїбр, або іншою діяльністю з метою служення суспільству. Воно має простий і первісний характер постачання річей для задоволення потреб. Воно поширює круг родини, дїм і город, в якому готовлено поживу і одяг для родини — на ширший соціальний організм. Коли кооперативний sklep не рентується, або йому грозить небезпека, то його долею турбується зорганізована маса, що пильно дбає про його охорону і ратунок. Власники й учасники є готові понести жертви в його інтересі.

Якжеж інакше виглядає справа в приватнім інтересі, обчисленім на зиск! його власники не є його клієтами. Підприємство ведеться лише в інтересі власника або компанії (спілки). Одиниця стоїть в воєнному поготівлі проти інших; кожний в бажанні здобути трохи більше користи, як другий. В грі знаходиться гріш лише власника і тільки власникові належить зиск. Тільки власникові залежить на успіхові інтересу. Гордість з цілого діла належить не тим, що його обслуговують, тільки власникові, що є доставцем товарів.

Кооперативний sklep це є соціальна одиниця, влаштована більшим числом окремих людей, що мають спільну основну потребу; приватний sklep це є двійне підприємство, поділене між два інтереси, протилежні в основі. Люде не мають жадної причини обманювати себе самих; це хтось інший їх обманює. Люде мають всю причину для того, щоби помагати собі самим; найкраща поміч це та, що походить від себе самого. В кооперативному sklepі панове служать панам.

Якщо служення суспільству є ціллю підприємства, тоді діло може вестися з меншим ризиком і з більшою старанністю. Кооператива не підпаде так легко спокусі спекуляції і азарду; підприємство для добування зиску завжди підлягає таким випадкам, бо від того теж залежить його успіх.

Кожний є споживачем. По більшості річі, що продукуються, є призначені для спожиття. Предмети харчування, одягу і домашнього урядження є безпотрібні, якщо їх не вживається. Виїмок становлять

ті рідші професії, особливо в області мистецтва і науки, яких вартість полягає у їх виконуванні і можливості вислову — позатим виробництво служить потребам. З тим виїмком кожна річ, що має якусь вартість, створена для того, щоби служити нашому тілу або нашому духові, себто бути спожитою.

Справедливість буде найшвидше здійснена в такій організації, котра зближиться найбільше до того стану, бо кожна одиниця є в рівній мірі продуцентом, як і консументом. Хто більше продукує, як спотребовує, є визискуваний рівно на цю різницю; хто ж більше спотребовує, як сам продукує, є паразитом рівно на квоту цієї різниці. Якраз за усунення цього визиску і цього паразитарства й бореться кооперація.

Треба завести гармонію між тим, що людина дає, і тим, що вона спотребовує. Це є остаточна мета кооперації. Ідеалом кооперативної демократії є, щоби працюючий знайшов в кооперативі підпору для того, щоби міг давати найкращу працю, продукувати найкращі товари. Основою його матеріального буття є його заробіток. Річі, які він зготовлює, не продаються на ринку для зиску. Вони належать кооперативі, для котрої він працює і якої він є рівноправним членом. Члени кооперативи, що вживають тих виробів, платять за них ту ціну, що вони коштують. Праця при таких умовах є дійсно суспільною службою. Працівник одержує повну квоту вартости, яку витворює, з відтягненням того, що жертвується на суспільні і загальні цілі, до яких він причинюється. Суспільна служба, яку людина повнить, дає їй позицію в кооперативній демократії.

Модерне капіталістичне підприємство піднесло посідання навіть вище інтересів людини. Судівництво більшості держав охороняє права посідання навіть ревніше, як права людини. Посіданням можна купити права і безправство.

Приходить кооперація, щоби потиснути на признання людських цінностей. Обі засади, що їх видвигла кооперація: „продукція і розподіл для потреб“ та „один голос для кожного члена“ — спираються на узнанні вищости прав людини над правами посідача. В суті річі наростаючий саме тепер світовий конфлікт є мало що менший, як конфлікт між тими двома інтересами. Виробництво й розподіл для потреб замість для зиску — ось принцип, що тепер бореться за своє признання в господарському світі. Якщо він візьме перевагу, тоді над людством не буде вже більше царювати упривілесне баришівництво.

Засада: „тільки один голос і не більше для кожного члена і уділовця“ є суттєва для підпорядкування посідання під людськість. Це є старий з природою згідний звичай. Кооперація є на дорозі до того, щоби привернути йому його давнішу повагу.

Кооператива не дбає спеціально про те, щоби стати полем для льокати капіталів. Член складає в кооперативі гріш для означеної корисної цілі. Це є позичка. Не є це спосіб добування відсотків в капіталістичному розумінні. Там немає виглядів на спекулятивні дивіденди, немає супердивіденд ані екстрадивіденд, так милих і бажаних тим, що вкладають капітал у зискоробне підприємство. Нема там також вигляду на приріст вартости уділів, бо в кооперативі число уділовців

уділів є необмежене. Вони продаються і купуються al pari*) В кооперативі радіють вигодами, що їх мають при закупках, а не користями з льюкати грошей. Міць організації перейшла з грошедавця на споживача. Роля даючого гріш зводиться до ролі позичкодавця. Його гріш йому звертають, як лиш резервові фонди і надвишки скріпляться або коли він виступить з кооперативи.

Що торкається відсоткової міри, яку уділюється за капітал, то є тенденція удержувати її в одностайній висоті і на мінімальній межі, так щоби не проявилось спекулятивне стремління до вкладів. Кооперація трактує капітал так, як капітал працю; вона його винаймає за найдешевшу ціну. Капіталістична система обертає працю в слугу капіталу. Кооперативна-ж робить з капіталу слугу праці. У Великобританії до війни відсоток, що платився уділовцям в кооперації, виносив від 5% вниз до 2½% **) Булоб звсім зрозуміло і відповідалоб природі кооперації, якщо-б не було взагалі ніякого опростовання уділів. Сьгодні відсотки платяться, бо капіталістичні підприємства їх платять.

В многих кооперативах не платиться жадних відсотків. В такім разі гріш вже не притягає гроша; тільки діяльність людей, як потребувачів і споживачів, є єдиним способом добування господарських користей з організації.

Кооперація усуває зиск. Ріжниця між коштами завідування і ціною розділу товарів повертається до тих покупців, що її спричинила. Це означає, що продукція і розподіл існують для потреб. Тим способом усунено з кооп. заведення мотив зиску.

До чого це все провадить? Чого бажають кооператори як утопісти, так практики? Вони стремлять до такого суспільного ладу, при якому власність і посідання людини не служитимуть їм способом для того, щоби відтягатися від повнення сусп. служби. Ідеальною метою кооперації є кожного притягти до праці, працю возвеличити замість посідання, усунути паразитарного зискороба і визискуваний пролетаріят і тим способом установити не диктатуру пролетаріята — тільки диктатуру людскости.

В коротких словах — кооперація бажає ось яких річей:

1. мотив служби суспільству поставити на місце мотиву зиску;
2. унеможливити великі упривілеєні доходи з рент, відсотків і дивіденд;
3. зробити з кожного працівника;
4. зробити кожного посідачем;
5. підпирати ощадність і почуття відповідальности, що звязані з посіданням;
6. зробити людей сусідами, що працюють спільно для спільного добра;
7. привчити людей до завідування своїми власними заведеннями у власному інтересі;
8. завести взаємну поміч на місце конкуренції й ворожнечі;
9. повернути людству назад давно ним втрачену власть над постачанням засобів харчування і інших життєвих потреб.

*) В Америці. Не є воно згідне з духом кооперації і тому в більшости країн Європи навіть закон не дозволяє торгу кооперативними уділами. — Перекл.

**) На европ. континенті в спож. кооп переважає засада неплатення ніяких відсотків від уділів. — Перекл.

Кооперація це є радикальний рух. Хто бажає задержання на далі нинішніх господарських і суспільних відносин, той нехай не приступає до кооперативного руху.

Коли якийсь рух стає старшим і закріпиться в собі самому, він схиляється до того, щоби стати консервативним. Однак ані старість ані успіхи, як зі всього видно, не відбирають кооперативному рухові його-радикального в самій основі характеру. Статистики, звідомлення управ і керовництв великих кооп. гуртівень та інших торговельних відділів не раз проявляють консервативний тон, коли рух поширюється. Одначе це консервативне забарвлення служить тільки як охоронне закрашення. Рух, котрий мусить удержувати тісні зношення з капіталістичною торгівлею, не може хитро-мудро нести червоної фани — в одній, а векся у другій руці. Директори великих краєвих гуртівень мають нахил промовляти, як уроджені підприємці. Може їх не раз зате мають за підпирачів системи зискоробства. Їхні завдання є своєрідні і важкі. Але які-б там не були зовнішні признаки, що їх проявляють заступники руху, що входять у блищі стики з капіталістичним світом, то через те не зміняється обставина, що членство тих кооператив здійснює мрію рочдельських ткачів — помалу і від самих основ вони перебудовують мотиви і методи виробництва.

На дівичому ґрунті, де рух ще малий і молодий, він знаходить найкращу опору між тими, що мають хоч далеко прочуття його радикального характеру. Кооперативи, основані людьми, які не бажали-б нарушити господарської структури нинішнього суспільства і котрі вважають кооперацію простим гуманітарним рухом або рухом для поліпшування, як здається, не мають успіху. Вони трапляють в порожнє або перемінюються в капіталістичні інтереси. Вони не стають складовою частиною великого кооперативного руху.

В Сполучених Державах цього рода консервативні підприємства не мають щастя, їх переслідуює якась дивовижна доля. Наперед можна предсказати невдачу, як тільки котрась така кооператива зачинає побоюватися радикалізму кооперації.

В Європі кооп. рух сьогодні займає дуже поважне становище. Він отверто заявляє про те, що стремить до повної зміни мотиву виробництва. Що це не ділає компромітуючо, це можна бачити в кожній країні. Цей стан річей представлено дуже добре у вступній промові пані Llewelyn Dawies на 54. конгресі Британського кооперативного Союзу у 1922 році, якого вона була предсідницею. Вона сказала:

„Ці обидві ідеї, демократичного управління виробництвом і усунення зискоробства, характеризують кооперацію як щось, що не є іншим від революції — такої що йде з самих основ. Такою життє-сильною, перевертаючою все горі коренем є зміна, що її робить кооперація в економічній будові суспільства. Ясно, що кооперація є чимсь значно більшим, як реформістичний рух. Ми не працюємо для дрібного латання дір, не для „примирення праці й капіталу“, не для „влиття кращого духа“ у старі форми виробництва. Ми кладемо підвалини під нову виробничу цивілізацію... Кооперація є напевно достаточо революційна для насильного революціонера і достаточо мирна для пацифістичного реформіста. Для ідеаліста вона має блеск майбутніх можливостей, тоді як одночасно практичний матеріаліст, коли

візьме справу на розум, не може не бути вдоволений, якщо візьме під увагу те, що вже досягнено.

Здається, що кооперація зібрала практичні точки з різних релігійних і радикальних господарських наук і переробила їх у власне вчення.

В. ТОТОМІАНЦ.

Господарська криза і кооперація *).

Є всілякі пояснення причин господ. криз, але всі ті економічні теорії виявилися невистарчаючими. Найстаршою з теорій криз є теорія швейцарського економіста Сісмонді, котра за причину криз уважала невистарчаюче споживання серед народніх мас. Сісмонді має без сумніву рацію, але його пояснення не викриває ще цілої складності проблеми. Безумовно можна сказати, що головною економічною причиною криз є дисгармонія між продукцією і консумцією, що Маркс назвав коротко анархією капіталістичного господарства. Капіталізм наставляє господарство лише в другій мірі на покриття потреб, в першій же мірі думає про збогачення одиниць. Індустрія й торгівля працюють все більше в ширину, в безмежність і шукають все нових користей, нових теренів для збуту.

Ця анархія в сучасному господарстві зменшується через розвиток картелів і трестів лише частинно. Колиб картелі були дійсно в силі усунути анархію капіталістичної продукції, то прим. Злучені Держави Америки, де трести наймогутніші, не перебувалиб зараз такої жахливої кризи. Щоби кризам поступово відібрати ґрунт — не треба оставляти влади в руках капіталістичних продуцентів. Нарід, точніше zorganizовані споживачі мусять прийти в цілому світі до слова і привести всім на пам'ять ту істину, що виробництво не є ціллю самою для себе, що воно має служити потребам суспільства, спожиттю.

Очевидно, треба розрізняти корисну від менше корисної або й шкідливої продукції. Але навіть корисна продукція має свої границі, бо не кожна кількість найпотрібніших річей може бути зараз зконсумована. Найбільш потрібна і найздоровіша з усіх праць — сільсько-господарська — переживає нині тяж кризу а саме тому, що вона у великій більшості zorganizована по капіталістичному і залежна від збуту за границями своїх держав.

Притім не треба забувати, що сільсько-господарське виробництво у порівнанні з промисловим має ту вигоду, що може бути спожитим на місці в значно більшій мірі, як то друге. Зерно, масло, яйця, гордовина, овочі і м'ясо — це найпотрібніші харчі і їх спожиття може сильно збільшуватися в роках більших урожаїв.**)

Зате не можна

*) Проф. Др. В. Тотоміанц, відомий російський теоретик кооперації, по національності Вірменик, професор кооперації на Високій Торговельній Школі в Берліні та рос. Кооп. Інституті в Празі. Його „Вступні відомости про кооперацію“ переложені ни укр. мову і появилися друком накладом П.С.К. в Станиславові в 1931 році.

**) Очевидно теоретично, при умові відповідної покупної здібности населення, в першій мірі самих дрібних хліборобів. Там, де хлібороб (як у нас) навіть в роках „надпродукції“ — з весною вже голодує, бо мусів все випродати і то за „песі гроші“ — очевидно не може бути мови про збільшення спожиттям селянством. — Ред.

багато збільшити спотребування виробів з металу, текстилю, меблів, не кажучи вже про люксові предмети, коли надійде надпродукція у тій галузі. До цього слід додати ще й те, що у капіталістичній індустрії виробляється чимало непотрібного; один німецький промисловець і письменник, В. Ратенау твердив навіть, що такого краму фабрикується аж третину всієї пром. продукції. Капіталістична конкуренція веде до надпродукції і надмірної реклами, якої метою є споконусити консумента на зайві витрати. Чим менше вартісний товар, тим безсоромніша реклама. Чимало споживачів дається збаламутити і тратить не лише гроші, але часом і здоров'я. Гроші розійдуться, нема їх часом на потрібні речі і серед населення поширюється примусова ощадність; воно купує не багато.

Від кріз терпить індустрія, сільське господарство і торгівля. В тім чимала вина також торгівлі. Є за багато торговців у світі а за мало таких купців, що управлялиб справедливу торгівлю. Приведемо лише один примір і то з Чехословаччини, отже все таки не якогось дуже відсталого краю. В теплицькій окрузі, де є 100.000 мешканців, є 3000 торговців, це значить, що одно підприємство припадає на 33 душі населення. Що надмірне збільшення числа посередників підносить значно ціни предметів прожиття; це признав недавно один представник купецтва, котрий (на сторінках „Prager Tagblatt“-у) думає спинити зріст малих sklepів тим способом, що заведеться для купецтва обов'язок виказатися доказом уздібнення. Італійська влада заборонила, як відомо, відкривання нових споживчих sklepів. Ця заборона обов'язує через 5 літ, вона не відноситься однак до кооператив і до фабричних кантин. Коли нині в Італії хтось хоче відкрити новий споживчий sklep, мусить наперед доказати, що мешканці його діляниці мусять йти дуже далеко до найближчого skleпу. Коли йому вдасться цей доказ, то тоді може внести прохання про дозвіл на sklep; прохання ці трактуються дуже строго і в більшості випадків, по місяцях вижидання, приходять відмовна відповідь. Такою поведінкою хочуть спинити банкруцтва і конкурси тих sklepикарів, котрі приступають до інтересу без відповідного капіталу. Такими мірами уряд хоче спинити теж зріст надмірного числа посередників. *)

Але життя здорожується не лише наслідком завеликого числа посередників; не менш шкідливим є зріст інших, т. зв. непродуктивних професій. Число урядовців по війні у більшості держав зросло над міру, особливо військових, податкових і митних. Нині є значно більше вояків, як до війни, і вони коштують, особливо малим державам, за багато. Непевне політичне положення Європи примушує навіть найменші держави до зброєнь. Податки стають все більші й більші і це без сумніву впливає на коштовність життя.

З другої сторони до найвищого розвою дійшла протекційна система. Такої митної боротьби, яка тепер ведеться, не було в Європі навіть в середньовіччю. Всі держави штучно плекають індустрію, якої кошта виробництва через те-скачуть в гору. Мовляв: тим зміряємо до повної господарської самовистарчальности і протиставимося заграниці. Всюди видно китайські мури митних охорон і кріси вояків.

*) Думаємо, що цього рода поліційними методами не можна досягти бажаної мети, бо це рівняється уділенню фактичного монополю існуючим вже нині sklepам, а кожний монополь веде врешті-решт до визиску покупця. — Редакція.

Рух товарів і людей над міру утруднений. Пашпорти, що до війни були звичаєм тільки російської поліційної держави, стали загальною хоробою, а крім того ще вимагається „віза“ для заграничної поїздки.

Як-би Європа була федерацією держав, то можнаб жити спокійно й дешево, бо браку товарів тепер нема. Тільки не вмють тих товарів розділити рівномірно. Купна сила населення не збільшилася, бо забагато дібр йде на непродуктивні цілі.

Дуже важну роль у загостренні кризи грає теж спекулятивний капітал, а особливо банки, котрі є до послуг всякого діла, що обіцяє високий процент, хочби це було навіть шкідливе діло. Кілько-ж то землі в Європі ще не управлено! У південній Франції годі дістати грошей на канали і на зрошення землі, „бо це не приносить відповідного проценту“. Корисности роботи, її потребиности капітал, що працює на зиски, не бере на увагу. Надміру багато вироблюється напиктів, цигар, перфумерії і под., бо це все приносить високий зиск. Колиб не карали за вживання і продаж трійливих наркотиків*), то капітал радо станувби до цієї праці. В сучасному суспільстві капітал став володарем — тоді як він має бути слугою суспільства. Капітал — як вогонь — може бути в ужиттю корисний або шкідливий. Може служити для варення страв, але може теж все спалити і знищити.

Як є за багато посередників, так само є за багато банків. Підчас цієї кризи в Злучених Державах полетіли у пропасть сотні банків, що досі безкарно спекулювали. Чи та спекуляція не є небезпекою для суспільства? І чи взагалі потрібно стільки банків? Нинішні люде шукають легких занять, що моглиб їх збагатити. Банківництво, торгівля, державна і військова служба, адвокатура й політика це найбільш глядані і переповнені заняття. Навіть ті, що виконують найкорисніші з усіх занять, часто мріють про перенесення у велике місто. Ці міста переповнені галапасним елементом і стають осередком безробіття, зависти, ненависти й боротьби. Призабуто приповідку: „*Hat der Bauer Geld — hat es die ganze Welt*“ (коли має гроші селянин, то мають їх усі). Міське населення, що стає чимраз численніше, не може само одно удержати торгівлі й промислу. Треба шукати збуту за кордонами і часто забувається, що мається ринок під носом: серед власного селянства; але для того власне треба піднести його, а не жертвувати ним ради добробуту міських галапасних професій.

Що значить селянський ринок, це відчувають, коли відпав ринок Росії. Комуністична господарка спролетаризувала селян і вони не годні навіть у себе в краю закуповувати стільки, що купували давніше. У многих околицях вернуло селянство до натурального господарювання; по селах роблять тканини і домашні прилади. В цім є власне користь з хліборобства, що легше можна стати самовистарчальним. У противенстві до промислової продукції, рільнича може зробити селянина незалежним від міст. Хлібороби можуть в крайньому разі жити без торгівлі й промислу, але ці останні без хліборобів загинуть. Великий китайський релігійний учитель Конфуцій для того прирівняв хліборобство до коріння дерева, а промисл і торгівлю до його галузів. Коли коріння захворіє, галузки й листя всихають і відлітають.

*) Опіум, кокаїна і др. (Р е д).

Деякі економісти, особливо відомий Вернер Зомбарт, котрий без сумніву володіє геніяльною інтуїцією, передсказують в майбутньому найбільшу роль селянам і ремісникам. Я з проф. Зомбартом вповні погоджуюся, бо бачу, що хліборобству припадає щораз більша роль, особливо ж городництву. У такому великому місті, як Берлін, говорять уже про т. зв. „міських селян“, отже про створення таких районів, де-б робітники і урядники могли займатися управою городовини і садовини побіч своїх бюрових чи фабричних занять.

Є ще одна причина кризи, про яку говориться мало. Нинішня криза тяжча, як попередні, бо є не лише господарською, але й моральною. Війна й революція пірвали нитки солідарности між народами і класами. Ідеал солідарности, до якого людство завше стреміло, здається тепер більш віддаленим, як коли небудь.

Людство і народи моглаб попхати наперед якась нова наука, новий ідеалістичний світогляд. Але досі нема такої науки. Війна збила з людей радше егоїстів, як альтруїстів. Стару віру, давні звичаї почасти втрачено, але ніякої нової не створено; як наслідок егоїзму страшенно поширився песимізм. На місце зруйнованої шляхоцької і військової чести не вступила ще честь праці і гуманізму.

Але вигляди не є такі чорні, як часто думають. Коли військова честь давніше була така сильна, що вела людей на смерть, то чому ж не моглаб так само сильною стати у майбутньому честь праці і честь солідарности? Коли можна було вмирати на війні, то чому ж не можна навчитися жити для народу, суспільства, для цілого людства? Людина опановує нині не лиш землю, але й повітря — чому ж не навчитися її опанувати саму себе?

Питання — яку роль може відограти кооперація в опануванні кризи? По перше: кооперація це є регулювання господарства і інтересів широких народніх мас. Кооперативна організація означає поступенне витискування капіталістичної зискової господарки і анархії у продукції та обміні. Правда — ставлять собі таку ціль також капіталістичні картелі й трести, але вони роблять це для збогачування малої групи людей, яка, так сказати, живе добре коштом других. — Якби капіталістам вдалося урегулювати господарські відносини, то все таки таке господарство буде несправедливе і невиносиме, бо буде вестися коштом народу. У протилежності до капіталізму веде кооперативне господарство до кооперативної демократії. Рішачим моментом не буде посідання або капітал, але людина сама, а передовсім її справність. Через поширення сітки кооператив буде виключене різнородне галапасництво. Тому що в кооперації головну роль грає не капітал, тільки особа людини, отже особисті прикмети кожної людини дійдуть знову до пошани. Добру людину зачнуть цінити більше чим багату. Так кооперативна організація здійснить етичну культуру практично, без морального проповідництва. Данський селянин через могучу кооперативну організацію стався не лише найзаможнішим, але теж найосвіченішим нині і найчеснішим селянином. Найчесніші є звичайно ті народи, де кооперативний рух пішов найдалі вперед. Ми тим не хочемо сказати, що кооперативна організація сама вистарчає, щоби зробити людей кращими — але вона є одним з найважливіших чинників для їх направи: вона-ж має стреміти до того, щоби поправити не тільки матеріальний, але й моральний стан людини.

Кооперація чи кооператизм представляє собою квінтесенцію позитивних елементів з християнства, капіталізму і соціалізму. Не все є у капіталізмі лихе і кооперація бере від нього (а саме від старого, передкартельного капіталізму) свободу конкуренції і господарську вільність. Богато є доброго у соціалізмі; кооперація позбавляє його тільки елементу насильства, робить його свободним. Можливо, що в релігії є все ідеальне, але вона не є практичним вченням, а кооператизм єднає ідеал з практичним життям. Коли кооператизм станеться світоглядом людства, то і світове господарство не буде страждати від криз, як це діється сьогодні.

ШАРЛЬ ЖІД.

Чому зиск мусить загинути*).

Стремління до зиску є сьогодні ще головною движучою силою цілої господарської діяльності, навіть майже всіх суспільних взаємин. З тої причини можна прийняти, що усунення цієї движучої сили змінює наші життєві умови, а навіть характер нашої цивілізації.

Що за наївність одначе припускати — так нам можуть сказати — що стремління до зиску моглоб колись счезнути з лиця землі! Хіба люде стануть коли ангелами?

Очевидно, ні. Але й ніхто не заперечить, що погоня за зиском перестане існувати, як тільки не буде більше нагоди й можливости до роблення зисків.

Що більше, коли розглянемося у теоріях економістів різних напрямків, не тільки у писаннях соціалістів та кооператорів, то найдемо там це припущення про загибель зиску і то навіть у теоріях класичних авторів, отже майже у всіх школах. Можна сказати навіть більше, що це є єдина точка, що до якої існує згода всіх. Хоч як дивне це твердження, то його навіть легко доказати.

Загляньмо наперед до вчення ліберальної школи суспільної економії. Вона вірить в необмежене поширення конкуренції аж до того дня, коли буде здійснена до останніх границь. Того дня — так кажуть ліберальні економісти, прим. де Молінарі, счезнуть усі слабости. що їх приписують системі вільної конкуренції, а які властиво не в ній лежать, лише у несправному функціонуванні тієї системи.

Вправді ми не поділяємо цієї думки, але припустім, що конкуренція одного красного дня зістала здійснена вповні. Що тоді наступилоб? — Загинув би зиск.

Бо наслідком конкуренції є знижування цін товарів до межі власних коштів; вона усуває цю накидку, цей додаток, котрий зовуть зиском. Це стара і всіма визнана економічна правда, зрештою відома всім торговцям і промисловцям.²⁾

*) З книжки „Le coopératisme“, 5. вид. нім. переклад „Der Kooperatismus“ Гальберштадт 1929, розділ восьмий: „Усунення зиску“ §. 2. „Зиском“ тут Жід називає нетрудовий заробіток, що його ховає у кишеню кожний, хто продає товар вище коштів продукції, користуючись сприятливою нагодою і примусовим положенням купуючого. Це розуміння зиску є безумовно за вузьке, бо джерелом нетрудового заробітку може бути крім продажі товарів також продукція (недоплата робітникам), кредит (позичкова лихва) і земельна рента. — Впорядчик.

²⁾ Математична школа, особливо Волрас, твердить, що „нормальна ставка зиску є zero“. Під „нормальним“ станом вона розуміє стан вповні переведеної вільної конкуренції.

„Тут годі щось заробити, конкуренція за велика“ — це є фраза яку раз-враз чується у щоденному житті.

Зрештою існує економічний закон, дуже добре відомий усім економістам, Карлові Марксові так само, як Павлові Леруа-Боліє, так званий „закон падаючої норми зиску“, котрий на їх погляд має силу в усіх країнах. Згідно з тим законом — розмір зиску має тенденцію триматися якоїсь межі. Хоча нас математики й учать, що прогресія може в безконечність наближатися до нуля, не доходячи до нього ніколи, то таке зявище, якщо воно існує справді, дає нам новий доказ правдивості нашої думки про відмирання зиску.

Переїдім до кооперативного вчення. Що таке споживча кооператива? Об'єднання споживачів, котрі, не бажаючи далі давати дарунків продавцям хліба, кави, цукру і т. д., об'єднуються для того, щоби закуповувати для себе ці товари по ціні власних коштів і в той спосіб знівечити прибуток продавців, абс його — що на одно виходить — покласти у свої власні кишені. Товари в кооперативі продаються на загальний тих самих цінах, що в купців; але різниця між продажною ціною і власними коштами повертається назад до членів у формі товарових зворотів. В той спосіб зиск повертає до покупця, котрий до його появи причинився. Природа і походження зиску тут, як на долоні.

В тій мірі, як росте споживча кооператива, вона не обмежується до самої тільки гуртової торгівлі — вона приступає до виробництва, щоби одержувати потрібні їй товари по цінах продукції. Таким чином, усунувши прибуток торгівця, вона робить те саме з прибутком продуцента. Споживачі стають своїми власними торговцями і продуцентами, щоби не збогачувати ні одних ні других.

Тому найкращою дефініцією споживчої кооперативи — зрештою так само це відноситься і до всіх інших родів кооператив: продукційних, кредитових, будівельних, — буде: це є об'єднання з метою ударемнення зиску. Але що-ж тоді оставляє кооператива капіталові? Цілком просто — те, що нині капіталіст дає робітникові: право на життя, амортизацію і опроцентування, це є те, що потрібне і достаточне для того, щоби капітал міг існувати і відновлюватися — подібно як робітникові „мінімум екзистенції“ дає можливість існувати і продовжувати своє існування. Це була зрештою основна точка програми Оуена, котрого з повним правом вважають батьком кооперації.

Отже нема права казати, що усунути зиск неможливо. Навпаки — це є умова для злиття обох форм господарювання, котрі зрештою стоять рішучо проти себе: абсолютної свободи конкуренції і повного співництва (співробітництва, кооперації). Це є подиву гідний і многомовний збіг обставин — коли поглянути, як ці дві на позір такі різні дороги суспільного розвитку приводять буквально до тої самої мети, все одно якими стежками обі ці дороги мандрують. Яка-б не була майбутність, доля прибутку є рішена! Прощай на віки, прибуток!

Не дивлячись однак на те все, що я сказав, я є свідомий того, що таке твердження — що прибуток так само у чисто кооперативній господарці, як також при повній свободі конкуренції зійде до нуля — викличе счудовання.

Перші захитають головами торговці. Вони говоритимуть: це нонсенс, неможлива і несправедлива річ! Коли не було б більше зиску, не було б ніякого підприємства, ніхто не заложив би ніякого підприємства

там, де не може нічого заробити; крім того булоби взагалі несправедливо, колиб підприємці працювали задармо.

Однак ті, від кого виходить цей заміт, забувають те, що ми сказали трохи вище, а саме, що винагорода за працю самого підприємця, та за вклад його капіталу міститься вже між коштами виробництва (згл. повинна там бути вчислена), отже знесення зиску колиб наступило, не доторкалоб цієї справи. Коли підприємець в самій річі: 1. одержує за плату за свою керуючу працю і 2. побирає процент на капітал та його амортизацію — то яким правом він може жадати ще щось більше, якийсь зиск понад те? На якій правній основі він може спертися? І якщо котрась нова господарська система, хай це буде абсолютна свобода конкуренції або кооперація, відбирає у нього цей додатковий барिश, то яке він має право жалуватися на це? Безумовно, він втрачає зиск, котрий тягне зі свого монополю, та йому остає потіха, що і других постигло те саме, що його: що мусить жити тільки з праці своєї та з доходу від свого капіталу.⁴⁾

Хіба-ж нема (не згадуємо вже про кооперацію) таких промислових спілок, котрі існують, хоч не дають дивіденди? Компанія, котра існує і продукує, хоч не дає дивіденди, це те саме, що підприємець, котрий живе і продукує, хоч не одержує прибутків.

А страт не рахуєте? — скажуть мені люди інтересу. Я про це не забуваю, про це я говорив уже при розділі про забезпечення, — але кажу, що: 1. забезпечення від втрат при добрім рахівництві вкалькульовується при обчисленні власних коштів, 2. приймаючи, що наступить рівновага між продукцією і спожиттям — до чого власне стремимо — страти будуть прямо виключені; вони счезнуть в той-же час і з тих-же причин, що й зиск, так само, як на морі після бурі зникають доли і пропасти між хвилями з тою хвилиною, коли успокоюються хвилі.

⁴⁾ Правильна з теоретичного погляду аналіза проф. Жіда в тім місці недоведена до повного закінчення і це є слабе місце цілої аргументації. Підприємець може радо згодитися на пропонувану йому тут методу калькуляції, не втрачаючи нічого зі свого зиску. Треба тільки між „коштами виробництва“ (правильніше: між „власними коштами“ взагалі), поставити титулом винагороди праці самого підприємця, як керівника, таку суму, котра включалаб в собі і бажану квоту зиску! Тоді на папері вийде, що зиску нема ніякого, покрито лише власні кошти, а в дійсности підприємець одержав свій зиск. Річ отже в тім, як, якою квотою має бути гонорована і калькульована праця керівника-власника? Цей момент пропустив проф. Жід у своїй аналізі. — Проблема оплати керуючої праці не така легка до розв'язання; її вирішує звичайно життя на основі „відношення сил“ в суспільстві, рідше на основі суспільної етики. Справедливість говорить, що оплата праці управителів-власників не повинна відбігати від пересічі платень умових працівників взагалі. Це очевидно чисто теоретична засада, на яку добровільно не погодиться ні один підприємець. Тому практично вирішить це питання тільки життя, покликуючи на місце дорого працюючих приватних підприємств — підприємства суспільні, головню кооперативні. — Впорядчик.

ГЕНРИ ФОШЕР.

Кооперація і дарвінізм.*)

Небезпечно вказувати людині, на скільки вона подібна до тварини, коли притім не показати її вищості; рівнож небезпечно ставити їй перед очима її велич, замовчуючи її низькість — але ще небезпечніше держати її в несвідомості що до одного і другого; зате дуже добре є показати людині і одне і друге.

Паскаль.

* * *

Звірина звіриною, а людина людиною; однак все таки нині є більше звірячого в людині, як людського в звіраті.

* * *

Теорія соціального співництва стоїть у різким противенстві до філософії матеріялізму, і до природничої теорії еволюції Карла Дарвіна (1809 — 1882). Його теорія спирається на основній тезі, що життя це безпереривна боротьба за існування. Уже англійський натур-філософ Гоббес (1588 — 1679) укував фразу про „боротьбу всіх з усіма“; вона, ця боротьба, мала бути двигуном розвитку людського роду! Ця боротьба, мовляв, добра і потрібна, бо через неї відбувається добір сильніших одиниць. Все, що слабе, гине під ударами сильного. При житті остає найсильніше й найкраще. Воно дає потомство і так ушляхотнюються роди, відбувається поступ до кращого.

Ціла низка дарвіністів-авторів, от як Гекслі, Воллес, Тілль і др. займаються проблемами, що стоять у звязку з повищою теорією добору (селекції). На їх думку, всяка опіка над слабими є зайва, навіть шкідлива, бо мусить вести до дегенерації раси. „Милосердям задержуємо при житті те, що засуджене на вимертя“. Ті вчені визнають помилкою погляд, що культура взагалі, а в нашому столітті особливо, творить щораз то нові і нові установи й порядки, що йдуть в розріз з законами природнього добору; той добір опирається на безсердечній боротьбі за існування і через таку боротьбу поправляється, мовляв, людська раса. Не мириться з теорією добору Дарвіна християнська мораль з її наказом милости для слабих і нуждарів, з її милосердям для злочинця; таксамо суперечать цій теорії новочасні і щораз частіші установи соціального опікування, котрі утримують при житті хорих і калік на те, щоби вони могли ще приводити потомків і бути джерелом нової нужди і дальшого погіршування раси. Таку саму небезпеку вбачають дарвіністи в розвитку лікарського знання та гігієни, поскільки вони задержують при житті слабосилі, менше-вартні одиниці; так само вони осуджують гуманні (чоловіколюбні) зусилля соціального законодавства, опіку над хорими, інвалідами і старцями. Це все, на їх думку, спиноє розвиток людства. На їх думку, тугість нашої раси є можлива тільки при безпощадній боротьбі за існування.**)

До тих вчених, природників приєднується філософ Ніцше, котрий теж вимагає безоглядного розвитку сильних одиниць, що має забезпечити розвиток культури. Слабий має найти змисл життя в тім,

*) 3 передмови до книжки „Bilder aus dem genossenschaftlichen Tier. u. Pflanzenleben“. Basel 1925. Г. Фошер — визначний швайцарський кооп. діяч.

**) Поп. Hertwig O.: Zur Abwehr des ethischen, des sozialen. u. des politischen Darwinismus, 2 aufl. Fischer, Jena, 1921. Стр. 26.

щоби добровільно жертвувати себе на те, аби уможливити розцвіт сильних, великих одиниць. Традиційна „совість“, це ніщо іншого, як бунт старого і слабого; слабіні вдається силою свого великого числа зробити свою потребу допомоги найвищим моральним законом життя. Суггестією великого числа слабі встигли опанувати навіть совість сильних, роблячи з них своїх сестер-жалібниць. Треба повернути назад сильній людині волю до безоглядної сили і влади — так, як „хижі птиці з чистою совістю поїдають ніжні ягнятка“ — говорячи словами самого Ніцше.)*

Дарвінова теорія про „боротьбу родів“, це наука в більшості егоїстично-матеріялістична, теорія лише фізичної сили, бруталності. Вона нехтує ніжність, духовість в житті природи. Виринають питання: чи фізична сила сама по собі або в парі з матеріялізмом і егоїзмом це поступ? Чи життя у своєму розвитку може обходитися без душі, без серця і духа?

Щоби на всі ті питання (а всі вони мають перворядну вагу для розуміння кооперації) мати ясну відповідь, треба поглянути в саме життя природи.

Князь Крапоткін, анархіст з благородними поривами, притім глибоковдумчивий географ і дослідник природи, з успіхом виступив у своїх добре уgruntованих наукових працях проти пересадних висновків дарвінізму. Завдяки довголітнім студіям і широким подорожуванням для досліду природи Крапоткін у великій мірі набув здібність наукового думання. Головну основу для його епохального твору: „Взаїмна поміч в світі звірят і людей“ дали йому його досліди в часі побуту на Сибірі. Нанього зробила глибоке вражіння та обставина, як там природа є безсердечним противником звірів, як суворе підсоння нищить там безчисленні маси звірят. Але ніде і ніколи там Крапоткін не стрічав боротьби за існування між звірятами одного роду, яку Дарвін, а ще більше його учні зробили центральним пунктом своєї теорії.

Крапоткін пише у передмові до названої праці таке:

„Люті сніговії, що шаліють пізньою зимою по північній Евразії і ожеледь, що часто за ними приходить; морози й метелиці, що приходять кожного року у другій половині травня, тоді як дерева уже стоять у повному цвіті а комашня ворухиться скрізь до життя; вчасні морози, як рівнож тяжкі снігові опади, що часто-густо приходять в липні-серпні і одним ударом убивають на преріях міріади комах і друге покоління пташні; сильні дощі, що падають в лагідніших сторонах, а на високорівнях обертають в мочари площини, великі, як цілі європейські держави; і нарешті важкі сніжниці з початком жовтня, котрі часто роблять непридатними до замешкання для пережувачів полоси величини Франції або Німеччини і тисячами їх винищують — ось такі були умовини, серед яких я обсервував звіринне життя у північній Азії. Вони повчили мене завчасу, яке переважне значіння мають „природні — як їх називає Дарвін — перепони перелюднення“. Вони загострюють боротьбу за існування між окремими одиницями; вона дійсно має місце то тут то там, але ніколи не досягає значіння головного чинника. Основною рисою цієї величезної полоси земної кулі (Сибірі) були: рідке

*) Pop. Foerster, Fr. W.: „Jugendlehre“.

розміщення живин на великій просторі, недолюднення, а не перелюднення, — і ось тоді зродилися в мені перші поважні сумніви що до дійсності тої жахливої борні за поживу і життя внутрі окремих родів — боротьби, яку більшість дарвіністів зробили своїм символом віри і яка після них мала зідогравати рішачую роль у розвиткові нових родів (гатунків).

„Зате з другої сторони, де тільки мені довелось приглядатися життю звірят в більшому числі на невеличкому просторі... бачив я взаїмну допомогу і підтору між ними і то в такім розмірі, що я почав здогадуватися, що це є чинник найбільшої ваги для удержання життя кожного роду та їхнього дальшого розвитку“.

„Врешті я побачив у півдиких волів і коней за Байкалом, скрізь між дикими пережовувачами і в многих інших випадках, що там, де в наслідок повище описаних причин звірята мусіли боротися з недо-стачею паші, — то наслідок того був такий, що та частина роду, що її постигло таке нещастя, виходила з боротьби зі зломаною силою і здоровлям, так що (помимо доказів дарвіністів) ніякого поступу не помічається у розвитку родів в таких періодах гострої боротьби“.

На основі таких і подібних розважань та обсервацій Крапоткін прийшов до пересвідчення, що побіч закона взаїмної боротьби в природі мусить ділати ще й закон взаїмної допомоги та що цей другий закон без порівняння важніший для висліду боротьби за життя, а зокрема для дальшого розвитку родів, як закон взаїмної боротьби (підтвердження космічного закона про до-осередню і відосередню силу).

„Коли приглядатися життю звірят — та не лиш у лябораторіях і музеях, а в лісах а на преріях, в степах і в горах — то бачимо зразу, що йдуть завзяті і знищуючі війни між ріжними гатунками, а особливо між ріжними класами звірят, але одночасно стрічається в тім самім розмірі, ба навіть в більшому, взаємна допомога, обопільна підпора і оборона між тваринами, що приналежні до одного роду або принаймні до одного товариства“.

„Товариськість це такий самий природній закон, як взаїмна боротьба“. — Крапоткін поставив собі ще дальший запит і той нас вводить у саме ядро інтересуючої нас проблеми: „хто дужчий? чи ті, що все з собою в боротьбі, чи ті, що себе взаїмно спомагають?“

На основі обсервації природи Крапоткін приходить до такої відповіді:

„Ми бачимо відразу, що ті тварини, що привчені до взаїмної допомоги, без сумніву найкращі. Їм найлекше вдається пережити і вони доходять до найвищого розвитку інтелігенції та тілесної організації. Коли візьмемо на увагу безчисленні факти, що ними можна підперти цей погляд, то можемо спокійно сказати, що взаїмна поміч це такий самий закон природи, як боротьба“.

Новіші й найновіші природознавчі досліди (по Крапоткіні) дали ще більш переконуючі висліди. Показується, що принцип взаємодопомоги в природі значно більше поширений, як це спершу осмілялися твердити прихильники цієї думки. Заступають навіть погляд, що боротьба родів не є зовсім природною konieczністю, бо можна навести приміри як одиниці ріжних родів помагають собі взаїмно; більше того: буває що одні роди не можуть взагалі жити без других і тому входять,

у такі тісні зносини, що приходить ся говорити про справжнє співжиття (симбіозу), спільництво, рід кооператив.

У 80-х роках мин. століття виявлено перші приміри таких звіриних і рослинних об'єднань або симбіозів. Спершу були це відокремлені відкриття, на які навіть не звертали уваги серед хаосу все придавлюючих теорій боротьби. Але точні обсервації й досліди витягали на світло дня такі поважні матеріяли, що сьогодні маємо безсумнівні докази на те, що проти засади боротьби стоїть що найменше однакова могутність обопільної допомоги і гуртування в звіринному та рослинному світах (пор. О. Гертвіг, Симбіоза або спільнота в тваринному світі. Ена, 1883). Визначні вчені, згадати хочби братів О. і А. Гертвігів, Крепеліна, Каммерера, Дегенера, також дуже відомого В. Бельше — проробили в тій ділянці велику піонерську роботу; вони проломили у важких точках дарвінівську теорію боротьби, виправили її, а в деяких пунктах розбудували.

В своїй праці про „симбіозу, як рівнорядний з боротьбою чинник еволюції“, у 1909 р. писав Каммерер, що хибною є думка дарвіністів про те, що добір шляхом боротьби творить щось нового і кращого і що він тим способом спричинює поступ. Боротьба нічого нового не творить — вона може тільки нищити. Зате симбіоза, співжиття зберігає для життя здорові елементи. Коли хижий звір задавить свою добичу, то в тій боротьбі загинули усі прикмети жертви — як добрі так злі; колиж добича втече від хижака, то всі її прикмети збережені для життя. Лише змаганням симбіози з боротьбою ми завдячуємо те, що взагалі гине недоцільне, а доцільне має можливість існувати.

Боротьба в природі є фактом, але не треба його перецінювати, в кожному разі не слід думати, що в боротьбі можуть розвиватися якісь нові творчі і будуючі сили. Тільки засада взаємодопомоги, успільнення, симбіози ділає будуючо. Вона поправляє, скріплює і удержує роди. Боротьба репрезентує зовнішню, матеріяльну, брутальну, дезорганізуючу силу; взаємодопомога, спільнота символізує удуховлені, поглиблені психічно і будуючі сили.

Отже не тяжко рішити, якій засаді врешті решт припадає рішача роля. „Ціле звіринне і рослинне життя переплетене густо-густо самими симбіозами. Вони не є виїмком, а правилом. Ми люде залежні теж у величезній мірі від співжиття з рослинами і звірятами“ (В. Бельше).

Також ціле суспільне життя переплетене ріжними симбіозами, хоч їх розвиток і спинюють не раз нерозумні конфлікти.

Г. ШУЛЬЦЕ-ДЕЛІЧ*).

Суспільство і держава.

Якщо приймаємо, що змістом суспільного питання є „можливість повного життєвого розвитку та життєвої активності для всіх“, то це є мета, що совпадає з цілю цивілізації взагалі; таким способом зискуємо точку погляду для оцінки й засобів, пропонує для її розв'язки. Власне тому, що це є питання цивілізації взагалі а не якась спеціальна проблема, нема й якогось специфічного загалі, а не якась спеціальна проблема, нема й якогось специфічного зв'язку малиб за одним махом покінчити справу, того можемо згори вважати ярмарковим крикуном. Історичний розвиток людства, як ми його бачимо, йде ступнями, від простіших до досконаліших форм. Тому ми можемо наблизитися до розв'язки лише остільки, оскільки культурна течія заточує ширші круги, але ніколи не винайдеться нічого, щоб нас могло привести до мети зараз-же, перескоком понад всі межиступні. Остаточним абсолютним рішенням булоб завершення цього історичного процесу, кінцева мета, до якої прямує весь цивілізаторський рух. Тому можна тільки загальною сказати, що все, чого вимагає цивілізація, що робить людей здібними виконувати їхні життєві завдання — причиняється до розв'язки суспільного питання. І тут навіязуємо до наших попередніх висновків: плекання особистого розвитку, фізичної, умової та моральної кріпкості одиниць, поширення освіченості й активності по всіх верствах населення, пробудження дрімаючих сил, особливо серед утиснених кляс, щоби скріпити серед них бажання і вміння взяти у свої власні руки свою власну долю; це є ті чинники, з якими слід числитися, якщо хочемо в господарстві і в культурній ділянці створити такі умовини, без яких діло не пішлоб.

Практичні дороги до цього є різнородні. Побіч старанного виховання і школи найуспішнішою і найбільш випробованою формою є різні товариства і спілки, що розвиваються у надзвичайному темпі. В товариствах ремісників і робітників, основаних для освітніх цілей, для охорони їх публичних та громадських інтересів; в кооперативах тих же станів, що з малих засобів і сил через їх згуртування творять велику потугу — шляхом всіх тих організацій формується ініціатива з власних рядів ремісництва й робітництва, що творить нове суспільне діло. Вона тому успішніша, як інші форми людської діяльності, бо заставляє людей співпрацювати з собою діяльно, давати собі взаємно й брати, а овочі з цієї праці приходять їм, як нагорода за власну активність. Бо інакше, як через виховування властивостей, потрібних в житті, годі мати успіх в ділі. Без сполуки цієї внутрішньої праці над собою самим із зовнішньою зарібковою роботою не дійде ані одиниця, ані суспільна кляса ніколи до тривалої поправки свого положення. Ані особиста доля людини, ані його характер не падуть готовими з неба. Життя це не є якість постійне буття (sein), а змінливе ставання (werden). Так як наше тіло зростає само від себе аж до повної

*) Герман Шульце-Деліч (1808—1883), ліберал і піонер німецької кооперації (кредитової і споживчої), основоположник „Загального Нім. Кооп. Союзу“; заслужився головню як практичний організатор міських кооперативних людських банків (Volksbanken) та ініціатор закону про кооперативи.

зрілості, так само є й з тими справами. Зовнішня доля людини не може ніколи прирізуватися однаково по одному шаблону для всіх; вона складається для кожного зокрема, залежно від обставин, серед яких він знаходиться і від того, як він ці обставини зуміє для себе використати. Притім рішучим моментом завжди буде міра його справності, його хотіння і вміння. Вправді ми признаємо існування при тім всім ще й інших чинників, з одної сторони сил природи, з другої суспільні урядження, які раз спинюють то знову підпирають діяння людини та ухиляються більше або менше згід впливу одиниці. Але не підлягає сумніву, що в цій самій мірі, як кріпнуть ті внутрішні прикмети людини, зменшується її залежність від зовнішнього світу. Тільки поєднання тих прикмет дає людині можливість вихисновувати для себе вигідні зовнішні впливи та перебути не вигідні. А саме, ми бачимо, що поступ культури веде до щораз більшого опанування природи а також краще впорядкування суспільних умовин зменшує залежність від неї. Внутрішнє вишколення грає отже першорядну роль. В цьому зміслі першою вимогою до держави й суспільства буде: запевнити всім можливість розвитку. Вони повинні отже гарантувати тільки цю можливість розвитку, при якій в наші руки кладеться формування нашої екзистенції. Екзистенція мусить залежати від того, як кожна одиниця зуміє використати ту можливість. Колиб було інакше, то це йшлоб протиприродно; бо це значилоб зачинати від кінця, якщоб кожному відразу припадало все готове, замість щоб він добував це своїм трудом.

Ось чого нам потрібно: як найбільшого розповсюдження культури, доступності її для всіх верств народу, поширення всього того, що веде до розбудження й виплекання справності людини. І тут ми чуємо знову цей подув, що його ми помічали тоді, як розважали про суспільства. Якщо природа дала всім людям те саме призначення, такі самі нахили й здібності (очевидно, тільки що до роду, не що до розміру), то очевидно є в неї й готовий фонд для всіх. Тим фондом є загальнолюдський і всім спільний засіб знання й досвіду, що постійно зростає і то тим більше, чим більше з нього черпається. Можливо якнайкращий поділ цього капіталу для всіх рівно, вже при початку життєвої дороги: ось мета, до якої повинні стреміти наші керівники держави, на це треба спрямовувати ініціативу громадянства, якщо в цій ділянці маємо йти вперед. І нічим краще не можна поборювати примітивний матеріяльний комунізм, державне зрівнювання долі одиниць та споріднену з тим систему держ. пром. й кредиту. Заснування промислових підприємств за державні кредити є неможливе до переведення й шкідливе. Сягати по державні гроші в господарських справах, це значить провокувати інтервенцію держави при веденні господарських справ. А з цього виходить ясно, що громадянам відбирається (зовсім або частинно) вільну диспозицію що до напрямку й розміру діяльності так що до способу зужиття овочів праці. Вже саме змішання держави у ризико підприємств не дається подумати без нагляд над діловеденням та без рішучого голосу держави при означуванні потреб та при поділі вислідів. Це однак однозначне з порушенням індивідуальності, тої основної форми всього буття в природі — коли перекидаємо на цілість (державу) ті функції в ділянці продукції

й консумції, що їх природа поклала на одиниці та якщо природні імпульси хочемо заступити державним примусом. До якої незносної тиранії включно до горня на кухні мусілоб це привести; який величезний, все пожираючий політичний апарат бувби необхідний для того, щоби це все вести! І що вийшлоб з цього всього?

Якщо людині відберуть турботу про існування, то відбирають й радість з нього, радість з власного творення та його овочів. Якщо знімають з неї відповідальність, то відбирають і свободу. Через те не лише пошкоджуть її моральне почуття (своєї гідности), але й господарську справність. Коли поставити побіч себе без різниці справних і нездар та вимірювати їм однакову науку, то й їхня праця буде однакова, себто буде рівнятися на найгіршого. Це привелоб врешті решт замість до вимріяної блаженности, до загальної нужди.

СІДНЕЙ І БЕАТРИЧЕ ВЕББ*).

Майбутність кооперативного руху споживачів.

Рух споживчої кооперації у В. Британії в першій півстоліттю свого існування (від відкриття крамниці в Рочдель) — компетентно ігнорувала преса а парламент трактував його як напів-підозрілу появу; професори політичної економії ледви про його згадували; про нього нема згадки у сучасних мемуарах та щоденниках вершків громадянства, а навіть натяків про нього нема у біографіях таких особистостей політичного значіння, як Кобден і Брайт, Гледстон і Дізраелі або у промовах Сейлсбері або Чемберлена. В наступному столітті, — маю сміливість це пророкувати, — будуть шкільні підручники і многі вчені твори присвячувати споживчим кооперативам, їхній організації та їх здобуткам більше місця, як зростові й упадкові політичних партій або особистим прикметам визначних премер-міністрів.

Якщо не хочемо зовсім розминутися з правильною оцінкою основи розвитку британської демократії, мусимо признати, що тією основою є якраз кооперація споживачів у своїх двох формах. Перша форма — це добровільне об'єднання членів (це, що ми й зовемо „споживчою кооперацією“), друга — це примусові згуртування громадян в міських та сільських громадах. Обі вони стоять знова в органічному звязкові з дуже поширеною організацією фізичних та умових працівників (професійними спілками та становими організаціями). Ці організації уявлятимуть собою найбільшу частину нового суспільного ладу, якого призначенням буде у великій мірі зробити непотрібною сучасну капіталістичну систему.

Пересічному фінансистові або промисловцеві, рентієрові або адвокатові це наше предсказання може видаватися фантазією. Але коли би за доби середньовічних цехів майстрові-ремісникові або якомусь феодалові землевласникові прийшлося було передбачити панування

*) Старенькі подруги Веббі-и — це найкращі з живучих знавців англійської кооперації. В цілому світі відомі їх науково-дослідчі праці з цієї області, зокрема „The Consumers Co-operative Movement“ (нім. переклад у двох частих вийшов у Гальберштаті 1924 р.).

зискороба-капіталіста, як його нині бачимо у міжнародній фінансієрі, у великанських підприємствах наших днів — то для цього булаб необхідна не менша сила уяви. Початки капіталістичного розвитку були дуже помітні вже у 17. столітті. Капіталістичні гуртівники, спекулюючі біржевики та панове з мануфактур (великих рукодільних варстатів) — побудували новий механізм, який, стоячи поза скобками цехового устрою, послуговувався, як робітником, безмаєтним населенням — при чому в початках не було міри його визискові та мальстретуванню. Новий механізм підкопував помалу, але вперто старий устрій, щоби на його місце поставити те, що сьогодні називаємо капіталістичною системою світової торгівлі та великого промислу. Свобідна й дисциплінована демократія наємних робітників у XX. столітті витискає так само непомітно капіталістичних баришівників зі щораз то нових ділянок, заводячи на місце промислового панування установи свого власного винаходу: споживчі кооперативи й професійні спілки. Історична аналогія стане ще повнішою, коли додамо, що фізичні й умові працівники намагаються опанувати в громадах і державах механізм управління та використовувати його, як засіб для своїх цілей, в такий самий спосіб, як у 1832 р. забезпечила свою політичну владу капіталістична середня кляса. Тим чинником, що найбільше гальмує цей розвиток в напрямі кооперативного громадського господарства (нім. перекл. („Gemeinwirtschaft“) є повільність у поширенню свідомості тієї мети серед робітників та службовиків та недостача ясної уяви про ті завдання, які стоять перед різними формами демократичного самоврядування.

Варто пригадати, що було тим фактом, який додавав самопевності капіталістичній системі та вирішив про її перемогу над феодалним та цеховим ладом, котрий опирався на привілеях для підприємств. Це були ті засади, що їх відкрив Адам Сміт. Проголошення свободи конкуренції між індивідуальними підприємствами мало на досить наївну думку: вести неминучо до повного гаразду в цілому світі. Протягом цілих 100 літ стала ця віра світоглядом кожної освіченої людини; її не могли захитати ані релігійні ані партійні міркування. І коли взяти на увагу, що старий лад опирався на аристократичних привілеях, даних уродженням й посіданням, то капіталізм з його первісною вірою в свободу та в те, що праця й талан має право на винагороду у формі успіхів підприємства — був оправданий принаймні у свій час. Є правдою, що апотеоза матеріяльного самолюбства, яку проголошував господ. індивідуалізм, самолюбства, яке мовляв само собою веде до суспільного достатку, — була неморальна в самій основі. Але треба було більше як 100 літ, заки поширилася думка, що неморальність такого ладу приведе врешті решт до соціального нещастя. А. Сміт вірив у добродійні наслідки вільної гри сил серед капіталістів і він переконав світ, так, що навіть світ увірив, що розумний егоїзм з бігом часу приведе не лише до максимального розвитку техніки, але й до узгіднення цін товарів з коштами продукції. Але він не зауважив одного: що свобода конкуренції містить в собі теж свободу змови; наслідком того сталося, що капіталісти у чимраз більшій мірі стали робити вжиток зі свободи еднання а через те й поклали кінець... свободній конкуренції. А преці Адам Сміт від неї власне робив залежною охорону консумента!

При цій необмеженій господарській свободі, що в тій мірі виступила вперше у світовій історії, та в злучі зі законною, приватною власністю засобів продукції, було неминуче наростання сили капіталістів, що однаково придавляла робітництво, службовиків та споживачів. Не є нашим завданням тут описувати, як у різних краях законодавчим шляхом спинювали грошоробний розгін баришівників через соціальне законодавство. Також не хочу тут рисувати тих ліній, котрі представляють, як отруя матеріального егоїзму класи капіталістів, кормлена вічною жадобою нових джерел сирівців та нових ринків збуту, замінила торговельний пацифізм Кобдена і Брайта на незнаючий ніяких обмежень імперіялізм Сесіля Рода і як прийшло до злощасної спілки німецької індустрії з німецьким генеральним штабом.

Для демократичних клас робітників і урядовців у кожній країні Європи зворотною точкою була погубна війна 1914—1918 і не менше погубний мир з 1919/20 р. Вони означають одночасно також заломання господарської системи опертої на засаді: „кожний є ковалем свого щастя“, або у перекладі на мову фальшивого патріотизму: „кожний за себе і для себе“ та „чорт побори останнього, що спізниться!“

Пануючі сьогодні класи мабуть все ще не бачать, що серед демократичних верств населення, які обіймають велику більшість фізичних та умових працівників так у Великій Британії, як і в інших краях чириться чимраз більше пересвідчення, що в сполучі тої чи іншої форми кооперації споживачів з так само універсальними професійними спілками вони знайшли засіб для того, щоби виробництво і публічні услуги в цілому світ зробити більш продуктивними, як вони є за капіталістичної системи. До того ще приходить обставина, яка має мабуть ще більше значіння: цей засіб коринється у світогляді, який значно перевищує капіталістичну систему під моральним і науковим оглядом.

(Далі автори шкідують коротко, як кооперація споживачів, закріпившись в торгівлі, розбудовує власне виробництво річей, потрібних в її крамницях і в той спосіб поступенно опановує й промислову продукцію).

Аграрне питання.

Існує широка ділянка народного господарства, в неодному згляді найважніша, ділянка, де навіть можливість її опанування через організацію споживачів стоїть під знаком запиту. В усіх галузях сільського господарства, від управи збіж і годівлі худоби аж до культури оливи й вина, очевидна річ теж при продукції сирівців як дерево й пальний олій, гума й різнородні волокнисті рослини — трудно набрати віри в те, що організації консументів є покликані провадити ці виробництва. Є правдою, що у В. Британії та й у різних других країнах певне число сільсько-господарських закладів є в руках споживчо-кооперативних організацій, окремих кооператив чи їхніх гуртівень та що вони з успіхом продукують збіжжя й мясо, молоко й овочі, городовину й деревину для власних потреб. Крім цього є молочарні й сироварні, підприємства для виробу мармоляди, консерв та конфітур в руках кооператив споживачів подібно, як існують кооп. млини й пе-

карні, різні й гарбарні. Англійська й шкотська гуртівні посідають навіть много тисяч акрів пшеничного поля і чайних плянтацій в Америці й Азії та продукують какао і рстинні олії у своїх американських посіlostях. В минулому столітті була жива діяльність кооперації в цьому напрямкові і межі для її розвитку ще не видні. Крім того організації споживачів у формі самоврядних тіл постійно збільшують свій стан загального посідання, необхідний їм у першій мірі для переведення їхніх муніципальних завдань, зокрема водопроводів, захистів для хорих та подібних установ. У всіх того роду заведеннях ведеться по місцевих самоврядах немало хліборобського виробництва всілякого гатунку. Звичайно більшість лісів та лісової продукції є в руках держави. Годі добачити природніх меж розвитку всіх тих ділянок господарства. Навпаки, ми можемо очікувати, що державні ліси та землеволодіння самоврядних тіл і, як нам здається, також сільсько-господарські підприємства споживчих кооператив в різних формах і в різних країнах ще многократно побільшаться протягом цього століття.

А між тим булоби помилкою не бачити того, що, беручи світ як цілість, або хоч деякі частини Вел. Британії, — досвід каже очікувати інакшої лінії розвитку в деяких галузях хліборобства. Так само, як числимося з фактом, що в майбутній кооперативній республіці будуть далі існувати, може навіть у зростаючому числі самостійні умові робітники та ремісники з визначними кваліфікаціями, що виконуватимуть роботи прямо по бажанню і замовленням своїх клієнтів — так само, здається, ніяка сила не перешкодить тому, що значна частина сільського господарства буде існувати в формі „селянського господарства“, де постійний особистий догляд власника господарства запевнить йому перевагу над великими цього рода підприємствами. Треба самому життю полишити вирішення квестії, на скільки цей досвід, вже без сумніву стверджений у продукції оливи й вина, матиме примінення теж у плеканні овочів і городовини, збіжжа й худоби в цьому чи іншому краю. Але не має ніяких підстав для того, щоби думати, начебто селяне-господарі не могли приступити до співпраці з усіма видами організацій споживачів подібно, як це роблять інтелігенти й спеціалісти ремісники у промисловій ділянці.

Не місце тут обговорювати ті соціальні й госп. переваги селянського господарства над великим землеволодінням, що їх підносять його прихильники. Але варто вказати на те, що селянин-продуцент, ведений бажанням використати деякі свої характеристичні переваги над великою власністю, з успіхом творить організації, які слід назвати швидше організаціями продуцентів, як консументів... Кредитові кооперативи... доконали чудес в користь дрібних хліборобів у Німеччині, Японії та Індії. В Данії та інших країнах, особливо ж в Ірляндії дякуючи 30-літнім жертвенним змаганням сера Горація Плянкетта (sir Horace Plunkett) виявили свою особливу доцільність і добродійність кооперативні молочарні. Але ці дві форми „сільсько-господарських кооператив“: кредитові й молочарські різняться таки засадничо від кооператив споживачів. Їх завданням не є продукція для власної потреби та виключення зиску. Навпаки: їх виразною метою є діяльне скріплення продукції для обміну і тим самим збільшення зисків, добу-

вання яких є господарською цілю їхніх членів, що є індивідуалістичними продуцентами.*)

Є правдою, що під одним оглядом ті установи являться кооперативами споживачів і це є підставою їхнього успіху: члени об'єднуються для того, щоб замість давати зарібок капіталістичному банкірові чи гуртівникові — бути собі самим банкірами чи молочними підприємцями. Та мимо того не можемо не вважати кредитових та молочарських кооператив особливою формою капіталістичних підприємств, хоча й форму, яка уможливило групі малих зискоробів добувати й собі якусь відплату за господарську перевагу великих капіталів... Кредитові й молочарські кооперативи можуть селянам допомагати видержувати конкуренцію великих с. господ. підприємств та молочарень споживчих кооператив, усуваючи деякі труднощі, що їх стрічає дрібне господарство...

Там, де існує селянське господарство, заходить можливість співпраці селян господарів зі споживчими кооперативами, як це показує досвід кооперативи з Лінкольна та інших британських кооп-в. (Є такі приміри теж в Ірландії, Росії та в різних країнах центральної Європи). Ця співпраця рівно корисна й вигідна для обидвох сторін. При обопільному довірі та при виробленні справної методи співпраці, які повинно з обох сторін підпирати демократичними організаціями, згодом моглоби бути можливим приймати продукти хліборобів до споживчих кооператив по гуртових цінах, які требаби платити перекупням. Селяне здобувають через те не лише ринок для лишків своєї продукції, без небезпеки визиску; вони збавляються ще небезпеки втрат через зіпсування товарів підчас транспортів, акцій та інших подібних причин. Обі сторони заощаджують кошти посередника, які є порівнюючи високі. Споживча кооператива одержує передовсім товар першої свіжості та кращої якості, притім може придбати собі членів і покупця з рядів своїх доставців-селян. Вози й автомобілі спож. кооперативи забирають для селян хліб і колоніальні товари, їдучи на село по товар. Через те знова зискується на коштах перевозу.**)

Нам здається, що при такій безпосередній співпраці спож. кооператив з хліборобами-продуцентами, ці останні можуть мати як найбіль-

*) Редакційна увага: Тут слідно останки доктринерського упередження до селянського господарства, зацепленого на Заході марксистською школою (Веббі — визначні члени англ. економічного товариства Фабіанців, в ідеології якого був сильний вплив марксизму). Веббі тут дають доказ нерозуміння трудового характеру доходу селянського господарства, який не є капіталістичним „зиском“, себто доходом з чужої праці, а тільки зарібною платою селянської родини (як в нинішніх часах, то навіть много нужденнішою від зарібків пролетаріату). На це недомагання Вебб-ів звернув увагу теж А. Мюллер у передмові до їхньої книжки.

**) Підчеркуємо, що прямі зносини спож. кооп-в з селянами-продуцентами під кожним зглядом перевищують т. зв. збутові хліборобські кооперативи, о скільки вони збувають продукти селян на вільному ринкові в надії придбання вищих індивідуальних зисків членам. Те, що пробувалося робити в справі збуту молока, а саме зробити спілку з капіталістичними молочними концернами для змонопольовування торгівлі — було формою „кооперації“, що прибирала вигляд публічної небезпеки.

ші користи і кооперація може стати справжнім добродійством для них. Такі безпосередні зносини поміж дрібними господарями і кооперативами, як їх завела кооп-ва у Лінкольн та інші — не стоять теж на перепоні розбудові хліборобської власної продукції чи то місцевими кооперативами, чи то заходами гуртівні.

Тим більше нема тут чого боятися, коли розходиться про розвиток успішних підприємств англійської та шкотської гуртівень для продукції чаю, пшениці, какао та оливи на великих заокеанських плянтаціях. Тут є великий простір для поступу і кооперативи можуть зі спокійною совістю оставити самому життю, як воно найкраще розмежує різні форми сільсько-господарського виробництва.

АВГУСТ МІЛЛЕР*).

Проти недоцінювання сільсько-господарської кооперації.

Хто бажає розгадати змісл дивовижного часу, що в ньому живемо, мусить йти доволі глибоко у розслідах. Усі передумови людського співжиття розхитуються, починаючи від взаємовідносин між народами й державами та кінчаючи тими, від яких залежить мізерне прожиття кожної одиниці. Без сумніву, є це в значній мірі вина світової війни, яка розруйнувала апарат світового господарства, цю передумову задоволення потреб культурних народів. Але ще більше давить нас, свідомих чи несвідомих, те почуття, що світ зубожів духово і морально куди більше, як матеріяльно.

Цивілізації не опановує всеціло ніяка вища ідея; зате на всіх царинах життя помічаються експериментування повні найбільших протиріч. Розпадаються форми управління державою, що протривали багаті десятиліття. Диктатура одиниць і диктатура в імені до недавня пригнічуваної кляси — річи, які нам і в думці не вміщалися ще перед 10 літами, коли літературних проповідників тих річей ми збували вибачливою усмішкою; ці річі стали нині дійсністю. Висліди цих експериментів так само мало вдовольняють, як і метушня політиків і господарників, що вживають стародавніх метод. Ми не лише чуємо, але й знаємо вже, що старі таблиці законів розбиті, що давні методи вже не заповнюють успіхів і — що найгірше з усього — більшість нових ідей досі ще не показалися правильними дороговказами.

Нам здається, що світ хитається у своїх підставах, бо ніхто нам не вказує такого шляху, що на нашу думку бувби в силі поконати хаос. Але чи можуть взагалі провідники господарства й політики бути чимсь іншим, як тільки носителями загально поширених настроїв — правда — носителями з особливою силою чуття й фантазії? Чи не мусить наперед повстати в головах і почуваннях народніх мас обрз того, що повинно прийти — заки буде визнаний провідником той, хто видвигне на верх ті укриті настрої та візве до діл тих, що їх розуміють? Коли річ мається саме так, то замість того, щоб чекати Месії —

*) Професор кооперації на берлінському університеті й б. державний секретар Німеччини. Подаємо тут уривки з передмови до книжки подругів С. і Б. Веббів про споживчу кооперацію.

чи не краще взятися до простудіювання матеріальних умов життя суспільств з тою метою, щоби викрити ті нові форми життя й господарства, які моглиб дати вихід з турбот нинішніх днів?

Війна і повоєнні роки привели у різних країнах до появи господарських організацій, які всі мали те спільне між собою, що намагалися заступити господарські принуки доби капіталізму іншими стимулами (як відомо, для капіталізму існує тільки одна господарська спонuka: стремління до зиску). При тій нагоді з'явилася не одна дивовижна думка; а ще більш дивовижні були у плянах. Появилися мішані підприємства, зі сполуки бюрократичного й приватно-капіталістичного елементів, далі чисто державні і комунальні заведення. Потворилися примусові синдикати підприємців, в управління яких делегували однак бюрократів як представників загально-державних інтересів. Рука в руку з тими новими формами підприємств сипалися купи декретів, що мали на меті направляти господарські дії в означеному змислі. Природно, що ті державно-регулюючі заходи (за війни) не остали без впливу на ті частини населення, що визнавали ідеал соціалізму. Правда, тільки в одній з держав — у Світах — зроблено спробу здійснити ці засади у 100 процентах, але з таким результатом, що капіталістична система може за це большевикам тільки подякувати. Большевицький експеримент міг тільки дискредитувати ідею соціалізації господарства через удержавлення. Російський радикалізм соціалісти всіх інших культурних країн відкинули, але мимо того не бракло тут проєктів і спроб здійснення соціалістичних думок іншими шляхами.

(Тут автор вичисляє: дальшу будову соціального законодавства, законне обмежування суверенности підприємців у завідуванні копальнями вугля, заліза, потасу і електричних заводів — через допущення до співзаряду представників держави й персоналу цих підприємств; згадує італійські спроби обсади фабрик робітниками, що приспішило появу там фашизму; в Англії був якийсь час модний рух т. зв. гільдового соціалізму. Сьогодні вже опали хвилі тих реформаторських зусиль через невдачу їхніх плянів; підняла зате назад голову течія господарського індивідуалізму. Та мимо цих перших невдач, які походили з непередуманости плянів соціалізму, популярність суспільницьких гасел не зменшується).

Навпаки виявляється, що число визнавців суспільницьких кличів в усіх країнах постійно зростає. Громадянство є отже приневолене до дискусії, м. ін. і на тему соціалізму.

З цього погляду нема нічого більше актуального, як ця книжка подругів Веббів. Ця її частина, що трактує про британську споживчу кооперацію, є нічим іншим, як представленням процесу усупільнення господарства Вел. Британії... Книжка уникає всяких екскурсій в царство фантазії та трактує справу в тверезий спосіб, з величезним респектом до фактів. Розглядає кооперацію й професійний рух, комунальні заведення та удержавнені підприємства в рівній мірі, як пресу, резиденції британських льордів та незчислимі спортові й допомогові товариства малих людей. Не поминає нічого, що може служити, як чинник будування нового устрою; але з жадного факту й досвіду не витягається таких висновків, про які можнаби сказати, що вони забігають за далеко в царину фантазії. Майбутнє є для Веббів органічним

розвитком. Вони прослідкували британську господарську і соціальну будівлю до найменших подробиць і на цьому матеріалі з фактів будують тверезо й ясно свої висновки, хоч при цьому й видно любов, з якою трактують свій предмет. Нема в цілій праці жадної великанської конструкції, ані якогось натягання фактів в користь якогось принципу. Ніде нема мови про диктатуру пролетаріату, про цілковите усунення найманої праці, про усупільнення всіх засобів виробництва та всіх інших відомих фраз зі скарбниці марксистів. Нема також тут спеціальної надії на чудодійну силу законодатних заходів в справі усупільнення. Навіть усунення ренти у всіх її формах автори очікують не через самі податкові посунення або інші цього роду законодавні міри, тільки надіються цього від відповідних господарських процесів і змін. Це, що оба Веббі рисують нам як образ майбутнього, це є в найкращому й найповнішому розумінні слова ґрунторосле громадське господарство „*Gemeinwirtschaft*“), що виростає без ніяких штук з уже існуючих господарських елементів, по своїй суті виразно зарисованих та таких, що їх вартість можна практично оцінити.

— — — — —

Все таки вважаю своїм обов'язком піднести один одинокий заміт. При обговорюванні сільського господарського виробництва подруги Веббі визнають ролю і вагу сільсько-господарської кооперації; але їм тяжко рішитися на те, щоби їм признати дійсно кооперативний характер на зразок споживчих кооператив. Вони висловлюються про с.-г. кооперативи найчастіше у знаках наведення, а це тому, що ті кооперативи причинюються до скріплення індивідуальних селянських господарств. Цей погляд авторів дається зрозуміти, коли зважити, що Вел. Британія є країною великої земельної посілости і капіталістичної аренди. Найбільш совісне студювання континентальної сіл.-госп. кооперації з книжок не може заступити безпосереднього пізнання селянської кооперації того типу, яка розвивається в Німеччині, Швейцарії і Данії. Соціалізм зможе вирішити аграрне питання в площині своїх цілей (оскільки зможе) лише тоді, якщо він рішиться визнати самостійного господаря селянина за таку форму хліборобського підприємства, котрої удержання йде по лінії поступу в хліборобській продукції, а перестане вважати його за форму нищу від великої посілости. Скрізь, де натикаємося на те селянське господарство, оперте на труді власної родини, кипуче життям і силою — воно вже втягнене в сітку різноманітних кооперативних організацій, які є передумовою розцвіту селянського господарства. Цього господарства не можна собі взагалі більше уявити без хліборобських кооператив. Мені здається, що Веббі не добачили цього всього, а причиною того могло бути або недостаточне знання відносин або те, що вони в цій справі піддалися все таки упередженню. Є фактом, що в цілому їхньому пляні усупільнення найслабшим є якраз місце про аграрне питання.

=====

АВГУСТ МІЛЛЕР.

Кооперативи продуцентів і споживачів у безпосередніх торговельних зносинах.

Одна з найбільших господарських ідей.

Поборювати кризу — значить: раціональними господарськими методами перемагати ірраціональні впливи на господарське життя. Кризовий стан у світовому господарстві проявляється сьогодні мабуть найбільше недомаганнями при розподілі виробничих сил і продуктів куди більше, як хибами у самій продукції. Пануючій сьогодні господарській системі ледви чи можна зробити закид, що вона не сповняє своїх виробничо-технічних завдань. Ще мабуть жадна генерація не могла оглядати стільки подиву гідних досягнень у цій ділянці, досягнень, що її має капіталізм, як керівник продукції. Цілих чотири роки дозволяв собі світ на великанське нищення людського життя і господарських вартостей. По закінченні війни ще пару літ тяглися нестачі у приділі хліба, мяса, мешкань та інших потрібних до життя дібр і то не тільки в Німеччині, але й у многих інших краях, що брали участь у війні а навіть в таких, що ніякої в ній участі не брали. А нині, в яких десять літ по закінченні доби урядового приділювання предметів першої потреби, мусимо ісконстатувати такий приріст продукції й продукційних сил, що в наслідок його моглаб наступити просто оголошуюча поправа добробуту і збільшення спожиття, підйом культурних досягнень і матеріального забезпечення існування в такій мірі, якої досі не знала ні одна епоха в розвитку людства доступна нашим знанням. Але сучасній генерації не пощастило розв'язати в рівно щасливій мірі те друге питання, що йде в парі з продукцією дібр: питання їх розділу... Отже лікування кризи мусить обернути очі на процес обігу і ця обставина заставляє звернути зір в сторону кооператив, які згідно з розповсюдженою думкою є особливо пригожі для раціоналізації обміну дібр.

Кооперація, як засіб боротьби з кризою — це збагачення економічної думки, про яке у передвоєнному часі находимо ледви сліди у теоретиків перебудови господарського ладу при допомозі споживчої кооперації. Поліпшення і подешевлення обігу було для кооперації завжди підставою її існування від її появи. Кооперацію представляють собі як рід вірного опікуна пригнічених і визискуваних, як одну з форм людських спільнот, що супроводжає одиницю на крутих стежках боротьби за існування. Кооперативи швидко показалися многгранними, багатими у формах та приміняються легко до змінливих господарських завдань. Вони стали дійсно в неодній пригоді своїм членам. Новочасне господарське життя при зростаючій різноманітності його форм і цілей збільшило ще можливості примінення кооперації. Але все ще панує погляд, що кооперативна спільчанська праця надається найкраще для тих верств населення, які відчувають потребу об'єднання слабких сил одиниць в цілі добитися тих ефектів, які дає масовість. Таким чином від кооперації ожидалося передовсім квантитативних результатів, навіть тоді, як вони

і під технічним оглядом були на висоті. Шукалося переважно в національних рямцях поля праці для кооператив; кооператори на загал не були схочні звязувати тверезою щоденної роботи з великими мріями про основні переміни в господарській системі по лінії засад „соціальної справедливості“. При такому наставленні не було й теорії кооперативної коніснктуральної політики та про ролю кооперації в поборюванні кріз, бо серед середніх і дрібних селян не було для таких ідей пригожого ґрунту. Тільки робітництво, яке в споживчих кооперативах найшло для себе відповідне поле для своєї організації, почало вчасно навіязувати нитки поміж ідеологією соціалізму та завданнями й практикою споживчої кооперації. Формування цих думок були, відповідно до умов часу, обережні, але закресливали доволі далеко йдучі круги. Також споживчі кооперативи перші поробили заходи в ціли міжнароднього об'єднання кооператив; вониж витворили ідеологію свого роду „кооперативного соціалізму“. Сільсько-господарські кооперативи створили теж свій інтернаціонал, але ті звязки були дуже слабкі; війна їх знесла з поверхні, тоді як між споживчими кооперативами навіть підчас війни були якісь зносини, а по війні прийшло знову до міжнароднього співділення.

Споживча кооперація в ході свого розвитку прийшла до ідеї творення власного виробництва тих товарів, яких потребує для своїх членів. В основі цієї ідеї лежить думка про потребу прямої дороги від споживача до продуцента. Продовженням тої самої думки є ідея безпосереднього товарообміну між продуцентами і споживачами. Так з установи, що мала тільки поправити й подешевити процеси товарообігу, псаму споживчі кооперативи стали носіями руху, який прижиттю господарських засобів зміряє до побудовання господарства для власних потреб в міжнародньому розмірі. Це має внести лад і порядок у продукцію та розподіл дібр, що натурально мусілоб мати також велике значіння, серед нинішньої коніюнктури. Пропагована професійними союзами думка „господарської демократії“ трактувала завсігди споживчі кооперативи, як самозрозумілий складник своєї господарської програми, а через те прийняла й постулат прямого товарообміну між продуцентами й консументами.

Все це є гідне уваги, економічно й політично важливе, з соціологічного погляду інтересне, але не є воно якоюсь несподіванкою, бо ідеологія робітничого руху здавна кормилася уявою про перехід від приватно-капіталістичного до суспільного господарювання. Несподіванкою і притім великої ваги подією стає це все щойно тоді, коли поглянемо на партнера того цілого руху на хліборобство! Хліборобство вважалося давніше і ще й тепер прототипом того принципіального господарського погляду, який усіма силами своєї природи чіпить на приватно-господарській основі та держиться кріпко індивідуалістичного господарського світогляду. Тому й звертає особливу увагу, з якою супокійною самозрозумілістю хлібороби прийняли до відома думку про органічну сполуку рільного господарства з господарською демократією; в р. 1927 при нагоді світової господарської конференції приєдналися до тих, що по своїй суті йшли до здійснення ідей

„господарської демократії“(!*) Лондонський Міжнар. Кооп. Союз доручив 1930 р. окремій комісії виробити міжнародню господарську програму, яка має бути предметом нарад і ухвали світового кооп. Конгресу у 1933 р. Проект програми, що його виробила комісія, ставитъ в основу всіх вимог, як першу і начальну засаду — співпрацю споживачів з продуцентами. Ось як звучить вступ до цього надзвичайно важкого документу:

„Господарська політика Міжн. Кооп. Союзу виходить з основної засади, що спільність інтересів споживачів і продуцентів по всіх країнах є найпевнішою підставою для нового господарського й соціального ладу та одною з найпевніших запорук для майбутнього світового замирення.“

Далі в тексті говориться, ясно про потребу налаштування безпосередніх зносин між організаціями одної й другої сторони та про спільні комісії, що регулювалиб ці взаємовідносини й ціни товарів.

Це, що в цій програмі поставлено, як практичний постулат, веде до планового господарства в національних та міжнародніх межах. Досі ще не було зі сторони міжнародньої організації споживачів пропозиції, яка так послідовно вимагала би заступлення ролі купецтва — безпосереднім товарообміном поміж кооперативами продуцентів і споживачів.

Це одночасно (з усіх які дсі були) найширший план урегульованої торговельної організації без конкуренційної системи умов за ціни. На появу цього плану мала рішайучий вплив світова госп. криза. Від його переведення надіються далекойдучих національних та інтернаціональних перемін, які вправді з початку будуть торкатися міжнародньої виміни харчевих продуктів, але згодом повинні перейти в ділянку обороту сирівцями й промислового виробництва. Через таке упорядкування і стабілізацію міжнароднього товарообміну, кризи в майбутньому, якщо взагалі не відпали-би, то в кожному разі булиби рідші і не такі важкі. Уважний читач програми догляне й ті труднощі, які стоятимуть на дорозі до здійснення сміливого плану безпосереднього товарообміну. Не є нашим завданням тут входити в такі подробиці. Проект цей напевно перейде не одну зміну, заки стане символом віри МКС. Але цей документ є найновішим та найбільш ярким доказом, куди прямує думка кооператив споживачів, і тому має симпатичне значіння.

Для справи безпосередніх зносин між кооп-вами споживачів і продуцентів побіч хліборобських кооператив входять в гру тільки споживчі кооперативи і то крім Рад. Союзу, де кооперативи являються пів-державними примусовими організаціями. Статистика МКС називає 15,6 мільонів членів спож. кооп-в. Їх обороти в 1930 р. виносили 395 мільонів фунтів шт. (7,9 мільярдів марок). Для міжнароднього товарообміну входять в гру передовсім гуртівні, натурально знов без

*) Резолюція світової госп. конференції з 1927 р. звучить: „Міжнаціональні порозуміння між хлібор. кооперативами що до означення продуктів можуть причинитися до оздоровлення ринків та усталення цін. Щоби такі порозуміння могли досягти свою ціль, потрібна повна довіра співпраця з краєвими й міжнародніми кооперативами споживачів на ґрунті правильного ділового обороту та довгочинцевих умов.“

СССР, де гуртівня є державн. установою для переводження державної внутрішньої й зовнішньої торгівлі. В 1930 р. мали 38 гуртівень, приналежних до МКС обороту 183,5 міл. фунтів шт. (3,7 мільярдів марок). За 1928 р. знаємо, які були обороти гуртівень з іншими кооп. організаціями: 23,8 міл. марок. Це певно невеликий відсоток всіх оборотів гуртівень; ще значно переважають закупна на звичайному товаровому ринку.

По звідомленням Цент. Союзу нім. спож. кооп. в 1930 році закупували 252 коп-ви хлібор. продукти прямо від кооператив і окремих хліборобів в Німеччині. Вартість цих закупів була 23,1 міл. марок, з того 11,4 у окремих хліборобів а 11,7 у кооператив. Предметами цих зносин були: молоко, смалець, масло, сир, мед, збіжжя й збіжєві продукти, паша, яйця, худоба, мясо, дріб, картоплі, стручкові, городовина й садовина. Все таки цей товарообмін знаходиться ще тільки в початках свого розвитку. Коли до того додати ще обороти самої гамбурської гуртівні, то цифра збільшиться ще о 43 міл. марок. За таку суму закупила ця гуртівня в 1930 р. товарів у хліб. кооп-в та в закордонних гуртівень. (Ця остання обставина затемнює образ положення).*)

Кооператори цілого світу слідкуватимуть з найбільшою увагою за розвитком одної з найбільших госп. ідей сучасности.

ГАНС МІЛЛЕР**).

Етика і кооперація.

Усі піоніри кооперативного руху підкреслювали завжди з притиском, що кооперацію треба розуміти як вищу суспільну систему не тільки зі становища господарности, але й з точки погляду етики та що ця обставина повинна тим більше приєднувати прихильників цій ідеї. Кооператор заступає погляд, що кооперативи мають не тільки давати своїм членам (а далі й цілому народові) господарські вигоди, що вони є не тільки до того покликані, щоби збільшувати народне багатство та раціональніше переводити розподіл дібр — але що й ціла їх діяльність має бути направлена на здійснювання в житті етичних вимог і наказів. Це випливає з самої суті кооперації, яка є системою, що поставила собі за ціль охорону інтересів праці як такої. Охорона інтересів кожного працюючого***) — це не саме тільки господарське питання — це рівночасно моральний принцип. Здійснюючи ідею кооперації на практиці, мусимо оглядатися не тільки на засади господарности, але й в однаковій мірі на принцип громадськості.

*) В звідомленні про конгрес нім. хліборобської кооперації (червень 1932) подано таке місце з промови нач. директора союзу Геннеса: „Що торкається безпосередніх зносин з кооперацією споживачів, то треба завважити, що сама гуртівня нім. спож. кооп-в у Гамбурзі закупила в 1931 р. сіл.госп. продуктів за сто мільйонів марок“ (з Vierteljahresschrift für Genoss.Wesen № 3/932).

**) Довголітній лідер Міжнар. Кооп. Союзу і чільний представник кооп. думки. Нинішня статейка написана для „Intern. Handwörterbuch des Genossenschaftswesens“.

***) Таке розуміння завдань кооперації вважаємо найглибшим і найправдивішим. Ред.

принцип соціяльний. Але там, де ця громадськість існує або має існувати, там мусить бути поведінка згідна з етичними засадами, бо-ж етика це ніщо інше, як сума правил і наук, яких треба в житті придержуватися для того, щоби удержати громадянство (громадськість, спільноту) та підсилювати її здоровий розвиток. Це не є якийсь собі припадок, що визначні теоретики кооперативного руху: др. В. Кінг, Дж. Мацціні, Райфайзен, де Буаз і др. підчеркували згідність кооперативних засад з наказами правдивої християнської моралі. Христова етика — це етика праці, саме тому, що праця є тим чинником, що удержує громаду і є носієм її господарства. Громадянська спільнота й господарство доповнюють одно одного. Господарство є передумовою існування громадянської спільноти, але й навпаки, не можна собі й подумати доцільного господарства, яке-б не носило суспільного характеру. Праця стає справді продуктивною що-й-но тоді, як стає співпрацею („ко-операцією“), плановим співробітництвом можливо найбільшого числа людей. Але там, де є співробітництво, треба його так налагоджувати, щоби всі співпрацюючі мали змогу досягнути цілі співпраці. Кооператива має за ціль якраз цього рода господарську співпрацю працюючих людей, яка могла-би привести до усупільненого господарства (Гемайнвїртшафт). Цю мету можна буде досягнути тільки тоді, коли учасники цього діла будуть справжніми громадськими людьми, це є знову таки: товаришами, що кермуються етичними засадами.

Ставлячи до своїх визнавців вищі моральні вимоги, кооперація стає отже практичною школою моральности, скріплює етичні настрої серед людей, що співпрацюють кооперативно, розвиває серед них свідомість спільноти та мостить дорогу не тільки для економічно-соціальної але й для моральної свободи. Там, де найшла приступ кооперація і де дійшла до вищого розвитку, там вона має помітний вплив на етичну сторінку цілого господарського життя. Її заслугою є підірвання системи боргування та примусу побирати споживчі товари у власних працедавців; вона підняла успішну боротьбу проти фальшування харчевих товарів, проти маскування лихого якості товарів, вживання фальшивих мір та ваг, лихварського визиску трудового населення суспільними паразитами. Вона придбала згуртованим кругом себе масам добродійства здорового домашнього господарства опертого на готівковому закупні, постачання повновартних товарів, дешевого кредиту, а часто й здорового мешкання у власному домі, тої підстави суспільно-морального життя. Вона звела до купи розатомізовані людські маси промислових міст, роблячи з них знова колективи, сильні внутрішньою, єдністю та скріплюючі тим самим їх моральну позицію.*) Також серед власних чесних урядовців та робітників вона розвиває духа соціальної обовязковости. По вислову Беатріче Бебб-Поттер — свідомість відповідальної служби цілому громадянству є тим моментом, що відрізняє від себе дві групи людей, що виконують ту саму роботу: власників приватних крамниць з одної сторони і персонал кооперативних установ з другої. „Тоді як невсипуща погоня за найменшим зиском, тісні пересуди та неліберальна політика є ціхою кляси деталістів, звичайною прикметою кооперативного урядовця є суспільне чуття та ширше сприймання економічних проблем“. Припустім навіть,

*) Той самий благодійний вплив має й сільська кооперація. — Ред.

що в цих словах є трохи перебільшення, не завжди оправданого, то все таки не дасться заперечити, що тривалих і справжніх кооперативних успіхів не дасться досягнути без цього роду моральних прикмет. В міру того, як народню свідомість буде проймаєти етичне почуття, буде йти здоровим кроком вперед і кооперація. І навпаки — поступ кооперативного руху причинюється до скріплення етичних почувань в народі та віри в те, що етичні принципи підсилюють буття народів.

ШАРЛЬ ЖІД.

Справедлива ціна.

Якщо-б ходило про те щоби у двох словах очеркнути програму кооперації, то годі булоб найти кращі слова, як ці: **справедлива ціна**. І справді, вони, хоч короткі, характеризують обі сторінки ідеї кооперації: господарську та моральну.

Зачнім від господарської прикмети. Що таке справедлива ціна? Це така ціна, що відкидає на бік зарібки всіх наживницьких елементів, які при сучасному господарському устрою роздувають до неможливості ціни. Вона зводить ціну до її природнього розміру, це значить до тих елементів, без яких вже не була б можливою продукція.

З тої причини є в інтересі кооператив — знати докладно ті чинники, що є міродайні при творенні цін. Вони не будуть натискати на платню робітника, чи ним є фізичний працівник чи керівник, або виконуючий якусь побічну роботу. Також самому капіталові вони не відмовлять необхідного відшкодування, щоби його спонукати до того, щоби він вийшов з укриття і дав себе до диспозиції! Капіталові вони готові признати уміркований відсоток, щоби заохочувати до щадження і нагромадження. Але вони відкидають всяке підвищування цін, що не відповідає виконаній чинитьбі і не є нічим іншим, як тільки даїниною, наложеною на консумента. Від часу війни бачимо, що торговці вже зовсім не турбуються коштами виробу товару, але попросту шрубують до гори ціни аж до такої точки, при якій покупець вже не годен довго держати кроку. Іншими словами, ціна товарунині вже не визначається коштами продукції, як це повинно бути, тільки закупочною силою купуючих. Поки в них ще є гроші в мошонці — ціни ступають до гори. В часі війни у великих промислових центрах, що працювали для військових потреб, вистарчало, щоби рознеслася чутка про те, що держава піднесе робітникам платні о 10 або 20% — і вже відразу впадає в око, що купці зміняли етикетки на своїх товарах, підносячи їх на 10 чи 20%.

Проти такого визискування покупців робить фронт кооперація. Звичайно на означення завдань кооперації вживається іншої формули: „усунення зиску“. Ця формула може звучніша і має дещо сильніший революційний наголос, але вона менше точна, як формула „здійснення справедливої ціни“. Слово „зиск“ обіймає різнородні елементи; з них деякі є паразитарної натури, але інші не завжди*). Такого змішання елементів нема при вживанні формули справедливої ціни.

Також ту формулу, що її постійно видвигають синдикалісти: усунення найманої праці — можна би заступити з успіхом формулою справедливої ціни.

Формула синдикалістів стає зовсім темною при спробах її практичного здійснення. Коли ж прийняти нашу формулу, то в тім дні, в яким в цінах всіх річей буде міститися (наче штаба щирого золота) тільки вина-

*) Тут Жід розходиться сам зі своїми давнішими писаннями, де осуджував „зиск“ в цілости, і його поборювання вважав власне основою кооперативного руху. Річ очевидно в тім, що розуміти під словом зиск. Коли прийняти, що зиск — це кожний нетрудовий дохід, себто дохід з чужої праці, тоді негативне становище до „зиску“ взагалі оправдується вповні, і повищі застереження Жіда є безпредметові. — Перекладчик.

города за дійсно виконану працю — в тім дні були би здійснені всі домагання робітництва.

По друге має наша формула свій моральний бік справи. Її здійснювання веде за собою осуд тих всіх митарств, якими торгівля по всі часи намагається фальшувати і ціни і сам товар. При цій формулі стає непотрібною рекляма, в своїй отвертій чи закритій формі, та всі ті ошуканчі штучки, що звуться випродажами, рабатами, дарунками і т. д. Відпадають всі інші виплоди хитрости, що їх змій пустив на світ для того, щоби спокушати легковірну Еву. Справедлива ціна — це правда. Якби відтепер правда мала стати тим чинником, що нормує товарообмін, то це булаб немала революція. Зрозумів це вже той скромний робітник з Ліону, імям Дерріон, котрий в 1833 р., на десять літ перед рочдельськими „піонерами справедливости“ — відкрив при стрімкій вуличці місточка Croix Rousse першу кооперативну крамницю, надаючи їй глибоко подуману, тоді ще нікому незрозумілу вивіску: *Au Commerce Viridique* (під чесною торгівлею).

Ще більше скажемо: справедлива ціна є у згоді з тими змаганнями, які проявляються століттями і були слідні вже за три тисячі літ до нашої доби у тих проклинах, що їх пророки посиляли купцям з Тиру і Сидону та у закличах Ісаїї до споживачів з його часів (і всіх часів взагалі): „Навіщо видавати гроші на речі, що не годують?“ А за його часів ще не було збирачів марок, що за одну марку платять 150.000 франків, ані таких почитачів спорту, котрі дають 10.000 фр. за місце підчас боксерських змагань.

Режим справедливої ціни був би не лише рівнозначний зі справедливістю в господарському та арифметичному розумінні, себто з чесною вартістю і вагою товарів але також зі справедливістю в розумінні вищого суспільного ладу. Цей новий лад має зєднати розумну оцінку вартостей і праць з осудом тих неморальних проявів, що родяться на ґрунті глупоти, пустоти, пожадливости і prostitucії, та які ведуть до упадку одночасно і посідаючих і непосідаючих, перших через роскоші, других через нужду і зазисть. Не дасться навіть уявити, як сильно змінився би світ у тім дні, коли люде навчилися б прикладати до річей таку вартість, на яку вони заслуговують. Це малоби ще й той благодарний наслідок, що тоді вони навчилися б відповідно цінити й один одного, себто покращали б соціальні взаємини між людьми.

З викладу в „College de France“.

ЛЮІ БРЕНТАНО *).

Ідея справедливої ціни.

Від часів отців церкви світ турбується проблемою здійснення в господарському житті засади справедливости. Християнська старина була наставлена в протиторговельному дусі. Це випливало не тільки з духа втечі від світських справ; не меншою причиною такого настрою була вимога справедливости. Справедливою ціною вважалася та ціна, що відповідала коштам продукції, згл. набуття.

*) Відомий пропагатор соціальних реформ, б. проф. сусп. економії на мінхенському університеті.

Продавець, що брав більше від покупця, давав покупцеві, на думку старої Церкви, менше, як від нього побирав. Тому кожна добавка до ціни поверх власних коштів вважалася *iustum turpe et inhonestum* (ганебним і непочесним заробітком). Могутня красноречивість великих отців церкви зверталася тому в потрясаючих проповідях і письмах проти стремління до зиску та торгівлі, як носія тих стремлінь. Одначе, коли Амзрозій виводить, що Йосуа вправді зумів примусити сонце затриматися в бігу, та не зміг опанувати жадоби зиску — то зрозуміло, що й Амвросієві та інших отців церкви найпалкіші заклики до любови ближнього не змогли нічого вдіяти проти того могутнього гону. Дуже скоро потім, як християнство стало державною релігією, бачимо світську власть на службі вимог, поставлених церквою, в дусі ідей любови до ближнього. Юстиніянський кодекс містить рескрипт цісарів Валентиніяна і Валенса, в якому наказується єпископам сторожити за тим, щоби продавці не вимагали вищих цін, як справедливі; таке завдання вкладається на них, бо є їх завданням дбати про бідних і потребуємих. Відтак приходять гостріші засоби. Цісар Зено забороняє всякі умови і змови продавців для штучного підбивання цін; той, кому докажуть участь в таких монополістичних заходах, мав втратити ціле майно й піти на заслання. І так воно йде далі, не лише у Візантії - Константинополі, але й у новоповсталих на руїнах римської імперії германських державах (як виходить прим. з письма Кассіодора іменем короля Аляриха до графа Сиракуз).

Як бачимо, сама любов до ближнього показалася нездідною для забезпечення купуючим *iustum pretium* (справедливої ціни). Відомо однак, що також примусові засоби, покликані до життя для того, щоби запевнити послух цим засадам, не змогли досягти своєї мети проти всемогучости і загальности стремління до зиску. Але в тих заходах цісарства стрічаємо початки тої цінової політики, яка опісля мала опанувати ціле середньовіччя і намагалася здобути собі послух ще й у нових часах. Замітна іронія судби. Тамті засоби впливали з християнських тенденцій до охорони бідних і потребуємих; відомо одначе, що ті заходи, коли їх покликано до життя, обернулися врешті решт у засіб накидування покупцям монопольних цін (через цехи у середньовіччю).

Отже нові часи відвернулися від тих засобів. Також новітня економічна наука дивиться на *iustum pretium*, як на ідеал; але вона думає, що до цього ідеалу наблизимося більше тоді, коли замість поборювати стремління до зиску, поставимо його на службу згаданого ідеалу.

Економічна наука вчить, що ніде там, де є необмежена конкуренція між бажаючими найбільшого зиску, ціна не може тривало удержуватися вище тих коштів набуття, в яких стара церква бачила *iustum pretium*; тільки там, де монополі й мита роблять можливим штучне дорожжування цін, погоня за зиском не є в силі здавити цін до рівня *iustum pretium*, найнижчих коштів. Але там, де навіть при повній свободі ту ціль не осягнено в повній мірі, ми бачимо появу руху, який в певних межах наче приймає на себе місію здійснювати господарський ідеал старої церкви. Роберт Овен був не меншим противником торгівлі, що стремить до ганьблячого зиску, як будь-який отець церкви. Так само, як і вони — він добивався ліквідації всякої

ціни, що переходить кошти придбання. Як і в них, так і на його погляд до коштів придбання, що мають повернутися в ціні, належить те, що необхідне для прожиття торгівця при життєвій стопі, гідній людини. Так як вони — і він вважав, що те все, що продаючий одержує поверх тої ціни, є зиском, який він повинен назад повернути. Але для того, щоби досягнути свою ціль — і він, в протилежність до отців церкви, будував на стремлінні до найбільшої користі; тільки не до продавців звертався він, а до покупців. І з того виросла кооперація, в установах якої йде праця з метою унеможливлення „ганьблячого зиску“ отців церкви. Тут є теж купець, але він з гандляра, що купує й продає на власний рахунок, став урядовцем, що одержує за плату відповідно до своїх чинитьб та своїх життєвих потреб. Робітники, що заняті у фабриках кооператив і їх союзів, одержують платню, яка їм дає спромогу поза працею вести ще й громадську роботу для здійснення тих ідеалів, що їх поставили отці церкви. Усе те, що перевищує ціну набуття товару — маєтись повернути до рук купуючого.

(Подано за „Кооп. Антологією“ В. Тотоміанца).

Ф. ШТАУДІНГЕР.

Мораль, як основа кооперації *).

В завданню кооперативи ховається вся її мораль. Одним це може здаватися смішним, декому знову грішним. Бо що має спільного мораль зі закупном гороху чи сала, цукру або селедців? Ми-ж сьогодні привчені до того, що мораль має існувати десь собі поза життям, але не в ньому; вона — додаток до страви, але не зміст самої страви. Так вона собі й проходить десь обік життя і не встряває в нього.

Але не думаймо, що набування всіх тих буденних річей це річ цілком маловажна також для вищого, передусім для етичного життя! Ми-ж майже всі проводимо більшу частину життя за витворюванням і набуванням предметів матеріальної потреби. А тому що нині скрізь є поділ праці, отже кожний виробник якогось предмету є приневолений набувати вироби других людей. Але для тої ціли він мусить теж посідати якісь добра (коли не брати на увагу давних часів грабіжництва і невільництва). Він приневолений обмінюватися з другими. Він дбає про них, вони про нього. — Є тільки питання, чи ця виміна має оставати непорядкованою, залежною від випадкової подачі й попиту та підчиненою жадобі зиску, чи може на місце того всього має вступити громадське регулювання. Однак в кожному разі люди вступають у особисті взаємини з okazji того, як вони продукують річи та як їх між собою обмінюють. І тим визначається в суті річи їхня воля одних до других, а не під впливом самих поучень або моральних наук. Як ми це бачили у світовій війні, їх моральні взаємовідносини є зовсім інакші в мирі, аніж в часі війни; інші були за панщини й неволі, ніж за вільної торгівлі; отже іншими будуть вони й за громадського господарства. Хоча цілком без моралі не було ніколи жадне господарство, то громадське вимагає вищої моральности, такої, яку нам виробила теоретично вища релігія і філософія.

*) З книжки: „Die Konsumgenossenschaft“ (1919).

Засади тої поведінки втискаються теж самі непомітно в наш особистий спосіб думання й почування і оставляють незатерті сліди. Людські взаємини і настрої укладаються залежно від того, чи з приводу матеріальних дібр люди спорять між собою або панують одні над одними, чи врешті є приневолені до співпраці зі собою. Преці вистане тільки відкрити очі, щоби побачити, що сьогоднішня дика конкуренційна боротьба груп продуцентів відзеркалюється в цілій поведінці дотичних людей між собою. Ця боротьба за більший зиск, за економічну силу й упадок крутиться коло вугля й заліза, збіжа і вина, одягу й домашнього статку.

(Далі автор вказує на те, що в світі торгівлі є суперечність: один одному ворог з конкуренційних причин, але разом всі вони приневолені вимагати для себе свободи і рівноправности. В кооперативнім світі нема такої суперечности. Одиниці тим краще, чим більше таких самих, як вона, чим більший скооперований гурт; бо добро одиниці є в добрі загалу і навпаки. Ось мораль кооперації).

Отже це відношення одиниці до загалу має в наслідку теж зміну відношень одиниць між собою, зміну етики.

Кооператива скупчує бажання одиниць і скеровує їх до одної спільної мети.

Коли тут може бути якийсь спір, то хіба за те, якими дорогами найкраще йти до цієї цілі. Зносини з тими, що вступають з кооперативою у службові чи торговельні стики — при добрій волі — не мусять носити характеру боротьби за існування; вони рішатимуться на основі права й договору. Таким чином кооператива вносить в наше життя елемент, що був тугою всіх кращих релігій: мир на землі! Як би то все могло бути інакше, коли б люди вели боротьбу всі одностайно з природою, замість між собою взаємно, якби вони захотіли добувати потрібні їм до життя предмети спільно, а не серед таких суперечок, як це діється!

Далі: кооперація не вчить нічого з тих штук, що їх зовуть „діловою тайною“, ані теж фалшу й підступу. Признаємо, може трапитися і в кооперації неправда й неретельність. Але вони не впливають неминучо з природи кооперації.

Для кооперативи правда є прямо внутрішньою передумовою успіху. Пані Беатріче Вебб каже: „Громадський змісл і ширше розуміння соціальних і господарських завдань, це „звичайні“ прикмети кооперативного працівника. Свідомість того факту, що тут не мається жадного інтересу обманути когось ради зиску, збуджує в інших довіру“.

Торговля навчила нас шанувати контрагента, як рівну людину. Але для торгівлі це тільки зовнішня передумова, без якої не булаби можливою ніяка торгівля. Для кооперації це суть і ядро річи. Вона в самих своїх основах спирається на рівности членів. На тій рівности спирається вільне співробітництво і з неї випливає засада справедливости. На тих основах виростає цвіт любови до людини, товариського почування. Правда, справедливість, братня любов — не можуть розцвісти на жадному іншому ґрунті, окрім такого, де людина вільно співділає з людиною. А тому, що кооперація по своїй природі мусить розвивати ті чесноти, отже і з цього боку приходить товчок до їх плекання.

Але й одиниці самій по собі дістається від кооперативи заохота до доброго. В одному меморіялі саксонського міністра Мецша, адресованім до краєвих станів було таке місце: „Ось так, споживчі ко-

оперативи являються місцями, де з успіхом плається і практикується самопоміч, почуття відповідальності і самоуправління“.

Але кооперація це не є одинока ціль, до якої варто нині стремити... Треба сказати ясно: кооперація це нині необхідна база, але не остаточна ціль буття. Нею є і буде людська особа. Для неї є чимало цілей і завдань.

В родині і в народі, в державі і вихованню, в науці і мистецтві, і як що під релігією розуміти не формалістичну конфесію, а релігію життя, то і в релігії ховаються безмежні цілі, варті наших зусиль (бо релігія це найглибше стремління до вияснення життя). Передумовою для досягнення тих ідеалів є спільнота, громадськість. Оскільки отже кооператива внутрі і на зовні є такою спільнотою, остільки вона має уморальнюючий вплив на своє окруження.

ЕРНЕСТ ПОАССОН *).

Етика кооперації.

„Кооперація це не тільки шильд, це — зоря“. Ш. Жід.

Кооперація здійснює солідарність.

Твердження, що кооперація сама по собі означає певну мораль, що вчить людей жити спеціальним способом — булоби викривленням нашої думки. Але нема сумніву, що ця чи інша моральність — знаходить або не знаходить для себе підложжя в розвитку кооперативного руху.

Так пр. можна ствердити, що кооперація, це знаменита школа практичної солідарности.

Ідея необхідної для людей солідарности, протилежна боротьбі за існування, втішається нині найбільшим числом визнаців, хоч в дійсности вона сама по собі ще не здібна регулювати в нинішні часи суспільних відносин. Солідарність кляс це провідна думка всіх професорів соціально-консервативного напрямку, це любимий коник у промовах офіціальних представників уряду та оборонців великих приватних інтересів. Конечність солідарности вони доказують аргументами з біології, соціології, права та всіми іншими; але проповідь солідарности буде завжди оставати голосом вопіючого в пустині, коли що іншого говоритимуть факти. А власне фактом є, що громадянство під економічним оглядом є поділене на кляси, і не вистане кричати на весь голос, що вони скасовані, бо мимо того вони існують далі.

На ніщо не здається ширити ідею солідарности, якщо її не здійснюється; а здійснюється вона якраз в кооперації. Тут кожний учасник чується солідарним зі своїм сусідом; добро одного це добро усіх. Він знає, що сам один не бувби в силі осягнути цих користей, що йому дає гуртування; щойно спільне обєднання всіх споживачів скріплює їх силу.

*) Секретар Націон. Федерації Кооп. у Франції, автор широко відомої книжки „La Republique Coopérative“, з якої взято й цей розділ, дещо скоротивши його.

Кооперація є школою солідарности — тому, що вибігає поза межі учасників кооператив. Вона не затісняється в даній групі людей, не поминає других і не протиставить одних другим.

Моральність споживача і продуцента.

Можливо, що моральних систем є чимало, але, в кожному разі, є дві, що відповідають двом господарським становищам: можна говорити про моральність споживача і моральність виробника.

Моральність виробника сьогодні дуже в моді: ця ідея часто падає в консервативно-суспільних середовищах, але має теж ісповідників серед прихильників суспільних змін. Вона полягає в ідеалізації продукції: продуцент це творець, його діяльність ушляхотнює і підносить людину, додає йому гідності. Ця мораль робить кожну людину істотою, достойною найвищої пошани, а працю — святою річю, що ставить людину вище тварини. Одним словом, ця мораль зводиться до пошани праці: людина через працю висвободжується з кайданів рабства, в рівній мірі суспільного, як і зглядом природи.

Ми далекі від того, щоби не визнавати такого погляду на працю, але думаємо, що можна до праці підходити також з іншого боку.

Чи продукція це ціль сама в собі? Чи це має бути праця для праці? Змагання ради змагання — щось як мистецтво для мистецтва?

Кооперативна республіка ставить собі за ціль задовольнювання потреб. А хіба дбання про добробут людства, любов до життя — хіба це не найглибша і найліпша мораль?

В цей спосіб мораль споживання наближується до моралі старинних народів, які вчили людину кохати життя згідно з природою.

Що більше — в кооперативній республіці щастя одиниці є щастям усіх; отже нема там моральности егоїста. Через те заспокоювання потреб тут обмежене кількістю засобів спожиття, станом продукційних сил, винаходами і технічним поступом.

Кооперативна віра.

Хто зможе колинебудь счислити ті жертви і посвяти, що їх родила і все родить в сірих масах скромних борців кооперації кооперативна віра та надія в її перемогу? Ми мусілиб списати цілі томи, якби хотіли розказати історію тих тихих подвигів, нераз таких простих, наївних, а нераз захоплюючих, — історію про тих бійників співництва, що посвячували свій час, здоров'я і свої ощадности на те тільки, щоби „їх кооператива“ могла жити. Немає кооперативи, яка б не завдячувала свого існування посвяти та безінтересовности. Сотні й сотні тисяч малих людей проводили тут і проводять дні і ночі, тижні й літа безплатно, виключно тільки в інтересі загального добра, віддаючи праці в управі скромного кооперативного товариства, виконуючи чинности крамаря, рахівника або інкасента.

Це відомі факти. А однак не завадить їх пригадати новикам і ширити їх серед тих, які, не знаючи кооперації, її легковажать або навіть поборюють.

Отже існує „кооперативна віра“, віра, що є моральним двигуном для тисячів людей, вірних своєму товариству. В певних хвилинах здається, що у многих осіб вона приймає релігійний характер. Многі з поміж тих, що практикують культ кооперації, булиб счудовані, якби їм дали зрозуміти містичний характер їх запалу!

Практична мораль кооперації.

Якщо й буває, що деякі кооперативи розуміють своє завдання з чисто матеріяльного боку, якщо декотрі й не свідомі того, яку вагу має суспільна зміна, що її робить кооперація, то все таки більшість має основне розуміння своєї моральної ваги і присвячує суми, нерідко дуже поважні, на так звану суспільно-громадську діяльність. Бажання такої діяльності у деяких кооперативів доходить до того, що вони цю власне діяльність вважають метою кооперації. Деякі доходять навіть до погляду, що без суспільної діяльності кооперація не була б варта своєї назви.

А це теж впливає з суспільно-етичного підлога кооперативної ідеології.

ГАНС МІЛЛЕР*)

Про суть і принцип кооперації.

До дослідів**) над спілчанством у старинних народів ми додамо колись подібні досліді над кооперативними формами у старих Греків та Римлян. Та тепер перейдемо до теоретичного розгляду, в чому ж саме лежить суть кооперативного руху. Правильна відповідь на це питання має значіння не лише для кооп. теорії, але й для практики, бо завдання практики в цьому, щоби розбудувати кооперацію згідно з її внутрішньою природою. Тільки тоді ми в силі розвивати кооперацію як слід, коли цілком ясно й виразно уявляємо собі принцип кооперації.

Ріжні відповіді ми чували досі на питання — що саме є головною думкою чи засадою кооперації? Тоді як одні принципом кооперації вважали ідею гуртування многих дрібних і слабих сил у більшій і сильній одиниці, то другі знову визнають, як суть кооперації — самопоміч. А знову інші думають, що можна виводити суть кооперативів, спеціально-ж споживчих кооперативів, із засади оборони загального інтересу споживачів.

Але всі ці розуміння не видержують наукової критики і не дають нам в руки ключа до розуміння кооперації.

Що торкається передовсім засади гуртування, то вона зачіпає лише формальний бік справи. На гуртуванню стоять не лише

*) Професор Ганс Міллер, б. довголітній секретар Міжнар. Кооп. Союзу, автор книжки про політичну неутральність кооп. руху — це один з найповажніших живучих лідерів кооп. руху. У статті, з якої приводимо уривок (надрукованій 1922 р. у „Das Genossenschaftshandbuch“, Jena), він підійшов, на наш погляд, з усіх заходів до європейських теоретиків кооперації найближче до окреслення змісту кооперативного руху, хоч і не витягнув всіх консеквенцій з основної своєї тези. Не поставив точки над „і“, а тою точкою має бути визнання кооперативів (трудових) продуцентів за рівнорядний тип кооперації з кооперативами споживачів. І один і другий рід кооперації однаково обороняє той інтерес праці, що його проф. Г. Міллер слушно висуває на перше місце серед прикмет кооперативного руху. Тому необхідна тісна співпраця обох основних віток кооп. руху. Через цю недостачу проф. Міллер не дорівнює у бистроті аналізу нашому землякові, пок. проф. Мих. Туган-Барановському, який доповнює цю прогалину дефініції кооп. руху і до нині остає найглибшим теоретиком кооп. руху в світовій літературі (що вже й признають нині поінформовані чужинці) — Редакція.

**) На вступі автор пригадає, що вже у старовавилонській державі в кодексі законів Гаммурабі згадувалися арендні спілки хліборобів, себто кооперативи. Далі переходить до самої теми. — *Ред.*

кооперативи, але й взагалі всі безчисленні утвори суспільної організації, від найменшого товариства до найбільшої світової імперії. Принцип сполуки є покладений також в основу капіталістичних акційних спілок, політичних і релігійних союзів, товариських клубів, у всіх можливих комбінаціях. Отже ця засада не може бути характеристичною чертою якраз кооперації.

Від часу, як в Німеччині почав твою кооперативну діяльність Шульце-Деліч, — стали за ним часто повторяти, що характеристична прикмета кооперації це самопоміч. По деякій розвазі прийдемо легко до висновку, що самопоміч, в тім розумінню, яке властиво має це слово, як поміч кожної одиниці собі самій власними засобами й силами — що це, по правді, навіть протилежність того, чим є кооперація. Кооперація означає взаїмну допомогу й підпору; це не є відокремлення, лише збірне зусилля гурта одиниць. Кооперація виходить поза межі приватного та одиничного господарства і являється господарством збірним, часто навіть суспільним, соціалізмом, усупільненням господарських функцій, які давніше виконувалися відокремленими одиницями.

Це зусилля — проголосити кооперативи за т. зв. самопомічні організації, належить поставити у звязок з тенденцією ліберальних оборонців кооперації — вважати кооперативи за складники й частини капіталістичного й громадського організму. По думці Шульце та його школи кооперативи мали б дійсно служити тільки для того, щоби скріпляти малі індивідуальні господарства та їх піддержувати. З моментом, як та ціль осягнена, вони малиб знову цезнути. Вони не подумані, як тривалі й постійно розвиваючіся організації, лише як переходно примінювані помічні засоби. Дивлячись зі становища самопоміч, очевидно не можна бачити в кооперативах соціалістичних та успільнюючих господарських одиниць, якими вони часто без сумніву є. Відсіль і походить зусилля ліберальної кооперативної школи, плекати й поручати головно такі кооперативи, які служать міським і сільським дрібним підприємцям, а на бік відсувати споживчі та інші кооперативи, що їх творять переважно члени робітничої класи. У споживчих, будівельних, ошадностевих, мешкальних та поселенських кооперативах маємо не лише прояв засади загальної взаємодопомоги — (бо участь в цьому ділі беруть часто тисячі громадян) — але це одночасно господарський тип, сильно відмінний від капіталістично-приватно-господарського типу, а в многих рішаючих і характеристичних точках навіть їм протилежний. Коли докладніше прослідити господарську структуру правдивих споживчих кооператив, то приходимо до висновку, що тут мається діло зі соціалістичними господарськими організаціями, де інтереси капіталістів вже не грають ніякої ролі, де навпаки розходиться про інтерес загально-народній. Тому, що самопоміч це гасло, яким лібералізм хотів побивати соціалістичний рух в початках його розвитку, то цього терміну не повинні вживати ті, котрі в своєму розумінню кооперації прийшли до глибшого сформулювання її ролі в господарському розвитку, ніж його заступав Шульце-Деліч.

Колиж врешті в новішому часі представлено за принцип кооперації інтерес споживача, то знову ясно, як день, що цей принцип не можна вважати рівнообов'язуючим для всіх видів кооперативного руху. В продукційних кооперативах (теж робітничих!), далі в хліборобських закупочних і збутових, в ремісничих варстатах та магазинових і т. п. ко-

оперативах інтерес споживача не грає жадної ролі, лише навпаки, скрізь тут йде справа про охорону продуцента. Мимо того вони не перестають вважатися кооперативами. Але ж бо і в споживчих кооперативах не розходиться про сам споживацький інтерес. Вони зовсім слушно вважають своїм обов'язком заводити у своїх підприємствах зразкові умовини праці для персоналу, удержувати для нього всякі опікунчі установи, навіть коштом своїх надвишок і зворотів. Зі становища чистого інтересу споживача таких видатків ані не можна вияснити, ані оправдати. Далі треба і на це звернути увагу, що споживацький інтерес не може ніколи опанувати господарства єдино й виключно, бо це тільки один бік людського господарювання. Щоби мати інтерес, як споживач, треба наперед мати якийсь дохід. Споживання неможливе без продукування (виробництва). Чистими споживачами є лише ті люди, що живуть з рент, з нетрудових доходів. Але ті люди становлять соціальну групу, яка найменше потребує кооперації, і напевно не вони створили кооперативний рух. Врешті треба ще й на те звернути увагу, що з народньо-господарського боку споживання не є самоціллю, тільки зі своєї сторони має служити знову для можливо найповнішого відтворення тої робочої сили, що була витрачена при виробництві предметів спожиття.

На всякий випадок ми трохи наблизимося до правди, виставляючи тезу, що в основі кооперації лежить якийсь господарський інтерес; бо лише такі інтереси заставляють людей гуртуватися для спільних господарських починань. Але в чому полягає цей особливий інтерес, що привів до появи й розвитку кооператив?

Для того, щоби дати правильну відповідь на це питання, мусимо собі пригадати, що в кожній вищій формі господарства завжди беруть участь два чинники: посідання й праця. В цивілізованих суспільствах ті два чинники є розділені між дві ріжні суспільні класи, класу посідаючих і класу робітників. Відповідно до того господарство може вестися в інтересі одної з цих клас, значить або в інтересі посідаючих або працюючих.

Дотепер завжди переважав в організації господарства інтерес посідання, бо посідач засобів виробництва був здебільшого в силі (раз більше, раз менше абсолютно) — диктувати працівникові умови, на яких він мав працювати. Досі самі посідачі створювали ті господарські межі й форми, відповідно до своїх інтересів. Загально нині поширена форма одиничного чи колективного підприємства це є вияв інтересів капіталістів.

Робітники стараються виминати небезпеку цієї форми господарства, чи то свідомо, чи інстинктивно, тому що вона суперечить їхнім інтересам. Пробують творити такі форми господарства, які б краще відповідали їх трудовим інтересам. Такі форми праці — це кооперативи. Тим то й пояснюється факт, що по всі часи основниками, носіями й трудівниками кооператив були трудові класи та що їх завданням було поборювати лихоліття, яке валилося на працюючих через те, що в господарстві брали верх інтереси посідачів.

В цій обставині, що кооперація це господарська форма праці, та що її принципом є інтерес працюючого народу, скривається теж секрет великого значіння кооперації для нашого часу. Бо-ж соціально-політичним завданням нашого часу в першій мірі є те, щоби так перебудувати наш господарський устрій, як того вимагає інтерес ці-

лого трудового народу. Працюючі люди це величезна більшість населення. Отже вони мають у своїх руках повну можливість при допомозі кооперації зробити так, щоби їхні інтереси були міродайні у господарському житті. Ніхто їх не може спинити в тім, щоби вони організували свою працю в своїм інтересі, як що є в них до цього воля і здібність; бо всякий капітал повстає з праці і також від неї залежить. Треба тільки навчитися творити капітал для своїх власних цілей і його потім у своєму інтересі добре адмініструвати та збільшувати.

Міць працюючого народу, якщо він зорганізований кооперативно, є теж достаточна велика, щоби усунути з дороги всі перешкоди, що їх може ставити держава, опанована посідачами. Кооперативна ідея — це отже революційна ідея, втілення нового організаційного громадського принципу, принципу, що усуває дотеперішній інтерес посідання і його заступає. Одночасно це є теж ідея порядку, бо містить в собі цілу систему прав і обов'язків та ставить моральні й духові вимоги до тих, що хочуть її реалізувати.

МИХ. ІВ. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ.

В чому ж суть кооперації?

Щоби як слід розв'язати питання про те, що таке кооператива, треба ясно відмежувати кооперативу від інших господарських організацій. Визначити, значить встановити родову групу, до якої належить те явище, яке треба визначити, та видову відзнаку його від інших явищ, що належать до тієї-ж групи. Що до родової групи, до якої кооперативи належать, то такою будуть підприємства взагалі. Кооперативи, перше всього, є підприємства, а під підприємством треба розуміти господарську організацію, яка ставить своєю метою приватно-господарські цілі і доходить їх через обмін. Підприємство завжди намагається добути ті або інші господарські вигоди їх власникам і цим принципово воно відрізняється від всіх економічних організацій, які обслуговують інтереси осіб, стоять поза такою організацією. Через це добродійну інституцію не можна вважати підприємством.

Так само не можна вважати за підприємства і всіх господарських організацій, заснованих з примусу. Земство (самоврядування), хоча воно й виконує певні господарські функції, по цій причині не є підприємством. Підприємство є завжди вільне, участь в ньому ні для кого не обов'язкова, а ґрунтується воно на добровільній згоді заінтересованих осіб.

Отже, родовою групою, до якої належить поняття кооперативи, є підприємство. Чим-же тепер одрізняється кооперативне підприємство від інших підприємств?

Велика група підприємств може бути поділена на дві підгрупи: капіталістичні і некапіталістичні підприємства. Звичайно думають, що капіталістичні підприємства характеризуються тим, що праця в них ведеться найманими робітниками. Однак безпідставність такого розуміння суті капіталістичного підприємства цілком ясна з того, що з цієї точки погляду неможливо розмежувати кооперативних і капіталістичних підприємств між собою. Адже ж величезна більшість кооперативних підприємств (всі, окрім трудових кооператив) засновані

на користуванні найманою працею. Через те треба пошукати іншої ознаки для характеристики капіталістичних підприємств.

На мою думку видатною ознакою капіталістичного підприємства є те, що зиск капіталістичного підприємства завжди має характер зиску, не заснованого на праці особи, що побирає цей зиск. Саме цей нетрудовий характер зиску й робить зиск капіталістичного підприємства „прибутком“; цього прибутку капіталіст намагається добути як найбільше. Ця ціль може бути досягнена як при користуванні найманою працею, так і без неї, хоч як би це не здавалося парадоксальним *). Візьмемо, наприклад, підприємство лихваря, який має прибуток зі свого капіталу, віддаючи його на процент. Лихвар має підприємство і його взагалі визнають капіталістом. Маркс дуже часто згадує про лихварський капітал. Але лихвар може досягати своєї мети без допомоги найманих робітників, бо операції віддавання капіталу на проценти не вимагають особливих зусиль праці. Це є доказом того, що є можливі такі капіталістичні підприємства, які не користаються працею найманих робітників. Розуміється, й зиск лихваря ґрунтується на експлуатації праці, але не праці робітників, які працюють в його підприємстві (таких може й не бути), а робітників, які працюють в інших підприємствах, що користуються капіталом лихваря. Як-би там не було, підприємство лихваря є підприємством капіталістичним, хоча воно й не має найманих робітників. Через віщо-ж підприємство лихваря є капіталістичним підприємством? Через те, що лихвар добуває зі свого підприємства прибуток, не утворений його особистою працею.

Таким чином, ми нашли певну ознаку капіталістичних підприємств. Значить, некапіталістичні підприємства це ті, прибуток яких має трудовий характер. Ці некапіталістичні підприємства можуть бути в свою чергу поділені на дві категорії: одиничні і гуртові підприємства або кооперативи. Підприємство ремісника чи селянина, що працює без допомоги найманих робітників, є одиничне некапіталістичне підприємство. Навпаки, підприємство продукційної артілі або споживчого товариства — це гуртове, себто кооперативне некапіталістичне підприємство. Продукційна артіль або споживче товариство це не є капіталістичні підприємства тому, що не мають капіталістичного прибутку.

Таким чином ми приходимо до такого визначення кооперативи:

Кооператива це таке господарське підприємство декількох осіб, котрі об'єдналися з доброї волі, яке має своєю метою не добування найбільшого зиску на вкладений капітал, а навпаки, збільшення, через спільне господарювання, трудового доходу його членів або зменшення їхніх видатків.

Зі сказаного ясно, що кооперативні підприємства цілком відрізняються як від капіталістичних, так і від громадських господарських організацій, що мають примусовий характер. Держава та муніципальні інституції провадять, напр. у великих розмірах господарство, яке зовсім не ставить своєю метою добування найбільшої користи і в цьому воно не відрізняється від кооперативних підприємств. Але господарство держави чи міста має примусовий характер, — засоби для цього господарства добувають примусом, податками, тоді як коо-

*) Дивним.

перативні підприємства завжди утворюються по добровільній згоді заінтересованих осіб без всякого зовнішнього примусу. Отже кооперативне підприємство характеризується трьома певними ознаками: 1) своєю некапіталістичною метою, 2) добровільністю свого устрою і 3) своїм гуртуванням, себто спільним господарюванням.

З точки погляду такого визначення (дефініції) кооперативи, ніяке підприємство капіталістичних підприємців, в якіб воно форми не заховувалось, не буде кооперативою, — і ось по якій причині. Капіталіст завжди дбає про найбільший зиск на вложений капітал. В приведеному вище прикладі цукроварного заводу, заснованого спілкою великих землевласників, навіть коли прибуток цього заводу порозділюють не після уділів (паїв), а пропорційно до кількості доставленого буряка, — то все таки мета цього підприємства є: придбати найбільший зиск на вкладений капітал; бо ніякої іншої мети, окрім добування найбільшого зиску, капіталістичне підприємство не може мати. Навпаки, коли цілком так само організований цукроварний завод належить не великим землевласникам, а дрібним, — селянам, — то він є кооперативним підприємством, бо в такому разі завод має своєю метою не капіталістичний зиск (бо селяне не є капіталістами і їхній прибуток не є зиском); його завданням є зберігання в руках селян як найбільшої частки продукту їх праці; цей продукт мігби в більшій чи меншій мірі присвоїти собі торговельний капітал, коли б селянин продавав буряк прямо, не перероблюючи його на цукор.

(З книжки „Кооперація, соціально-економічна природа її та мета“. Видання Дніпросоюзу, Київ, 1919 (?)).

ЄЖИ КУРНАТОВСКИ*)

Історична роль, яку може відограти кооперація.

Розглядаючи доктрину бельгійського теоретика етичного соціалізму Г. де-Мана, автор при цій нагоді висказує цікаві думки про кооперацію. (З книжки „Współczesne idee społeczne. Warszawa, 1933). Подаємо в скороченні.

Де-Ман каже, що нашим провідником на шляху поступу має бути не кількосне, а якісне бажання щастя. Гаразд. Але що таке поступ?.. З усіх означень найбільше мені відповідає наступне: поступ стоїть у прямім відношенню до панування людини над природою (поступ технічно-продуктивістичний) і у відворотному до панування людини над людиною (поступ свободи, гуманітарний)... Досі на просторі історії моменти гармонії між продуктивізмом і гуманітаризмом були радше виїмками, але ми все до них повертаємо, бо вони видали без числа матеріяльних і духових скарбів, які є відтак кормом для пізніших епох дізгармонії.

Якщо порівняємо грецьку демократію з епохи перських воєн з Грецією Филипа і Олександра Вел., або римську демократію з доби пунійських воєн з Римом Цезарів — то в обох випадках бачимо між тими двома періодами як переходяче явище — демагогію.

Вільний народ в міру росту своєї держави, марнів духом і врешті заломився, не зумівши зорганізувати вільної праці на велику

*) Відомий польський соціолог, солідарист, професор Школи Політичних Наук у Варшаві.

скалю. Його наступник — деспотизм; він зорганізував працю під примусом, але на довгий час спорожнив живе джерело праці: свободу і віддав античну цивілізацію на жир диким, але свобідним ордам варварів.

(Далі автор згадує про цехи з доби пізнього середньовіччя, в яких була зглядна гармонія продуктивізму й гуманітаризму, бо челядник не був в пониженому, а селянин був радше чиншівником).

В пізнім середньовіччю продукція, на загал, була зорганізована демократично. Міський ремісничий продуцент працює в демократично зорганізованім цеху. Мужик платить фєвдалові чинш, який, на нашу нинішню мову, є і арендою і податком, а за те він може свобідно розпоряджати своїм продуктом.

Зате торгівля в тому часі не є зорганізована демократично. Міські ремісники бажають удержати монополь продажі своїх виробів на міському ринкові; вони дозволяють привозити до міста лише такі товари, яких самі не прудкують. Тому, що цех визначає ціну за ремісничий виріб, отже селяни-споживачі мусять ту ціну платити, навіть тоді, як вона висока. Заводити якісь винаходи, що подешевлюють і улекшують продукцію, — це вимагало дозволу цеху.

Ця тісна, наче поліційно регульована система обміну очевидно розпряглася, а разом з нею упали й цехи. Але тим чинником, що її розложив, не була якась демократична організація споживачів, тільки окремі торговці, що рекрутувалися найбільше з виїмкових ремісників, які мешкали у виїмкових містах.

В цей спосіб демократична організація продукції в злучі з аристократичною організацією обміну упала і сама підпорядковувалася цій останній. Перші великі підприємці в модерному стилі вирости знову з купців і вони згодом надали й самій продукції аристократичний характер.

Сьогодні організація виробництва є маркантно аристократична а зате в організації торгівлі зарисовується могутній рух до масової, демократичної мобілізації споживання.

Я маю на думці кооперацію споживачів.

Упадок демократичних цехів під впливом аристократичної торгівлі, здається, потверджує думку, що на довшу мету, у всесвітньому розмірі, торгівля регулює продукцію, а не навпаки. Продукція, якаб не була її організація, ніколи не може дійти до такої досконалости передбачування, щоби могла точно пристосуватися до консумції. Зате організоване спожиття може себе само оцінити куди лекше і в цей спосіб узалежнити від себе продукцію.

Отже сьогодні перед масовою організацією споживання і торгівлі відкривається можливість узалеження від себе продукції, а тим самим здемократизування її.

В перспективі господарської історії доктрина рочдельської кооперації робить вражіння геніяльного винаходу, бо через неї організується сьогодні на кріпких демократичних підвалинах якраз торгівля — ця, що була Ахілевою п'ятою середньовічної демократії праці.

Рочдельська кооперація відповідає обом вимогам поступу: продукційній, бо вона справніша, ніж приватна торгівля, і гуманітарній, бо вона демократичніша від неї. Отже це є власне та нова, якостево ріжна від буржуазних, демократична господарська установа, якої бажає де-Ман.

І саме для зорганізування тої нової установи є потрібні ті всі нові громадянські чесноти, відмінні від чеснот буржуазії, та сама якість вища робітнича етика, до якої де-Ман так гарячо закликає.

Скооперування торгівлі й промислу не є зовсім кончеюстю, яка мусить сама прийти, але — як про це можемо думати на основі історичного досвіду — є можливістю. Тільки ця можливість вимагає трьох умов, а саме: 1) економічної програми, 2) високого розумового рівня, 3) високого рівня моральності.

Економічну концепцію вже відкрито. Доктрина кооперації, доповнена доктриною новопрудонівської мішаної господарки*) веде господарське життя в напрямі його демократизації, справедливого поділу дібр і справнішої організації виробництва і споживання.

А високий інтелектуальний і моральний рівень — то власне проблема творення нової людини з новими поняттями і новою етикою, людини кращої, то значить продуктивнішої і гуманнішої, як нинішня. Де-Ман порушує власне цю проблему і тому його погляди так тісно вяжуться з тими всіми думками, які мають на цілі будування кращої майбутности.

КОСТЬ ПАНЬКІВСЬКИЙ.

Економічна природа і значіння споживчої кооперації.**)

Дороги, що ведуть до поступу, приступні все для суспільства; належить їх лише віднайти, а потім з ряду відкритих вибрати в даних обставинах найвдастивіші, які допровадили до цілі без надмірних страт а навіть без виїмкових провідників. Розум людський каже знову, щоб ті, що беруться до таких доріг, користали з примірів цих культурніших суспільств, які вже не лише віднайшли, але й вийшли з вузької дороги на широкий шлях, рівно догідний для слабих, як і сильних, рівно доступний для бідних, як і богатих. Такою дорогою для всіх, отже і для нас є послідовне переведення засади кооперації у всіх галузях нашого економічного життя.

Найближчою з них для нас булаб споживча кооперація. Є це спілка для спільного закупна зарівно предметів щоденного вжитку, як і всяких інших товарів. Замість того, щоб кожний окремо купував в торговлях і магазинах хліб, молоко, масло, нафту, вугіль, обуву, одіж, білизну й інші річі, люди лучаться в спілку, яка за посередництвам своєї адміністрації купує всі ці товари гуртом для власної торгівлі. Купуючи гуртом, спілка купує дешевше; членам своїм продає по звичайній ціні і звідси повстає надвишка для спілки. Вона не становить особистого доходу цього або іншого купця, але спільний дохід купуючих спільників. Вона належить до загалу членів і може бути ужита ними після їх узнання і волі; часть її може бути призначена до поділу між них, як дивіденда від закупна, друга часть може бути захована, як громадський фонд, на загальні цілі. Чим більше людей належить до спілки і чим більше кожний член купує в своїй торгівлі, тим більше

*) Цю доктрину автор викладає в іншому розділі книжки. Це концепція творення (в деяких галузях господарства) підприємств спільними силами споживачів, персоналу і приватного капіталу.

**) Зі статі п. з. „Кооперація, її ідея, задача і значіння“, друковану автором, відомим перед війною кооп. діячем в Галичині, в альманаху віденської „Січі“ а потім окремою відбиткою, Львів, 1908.

зростає торговельне значіння спілки і її економічна сила. Вона стає великим купцем, з яким мусять числитися і торговельні фірми і промисловці; вони мусять достроїтися до її запотребувань і вимог, мусять дбати про добрий товар і уступати в цінах. Рівночасно зі зростом торговельного обороту спілки ростуть і її доходи, громадається більші капітали та pozwalają розширяти господарську діяльність. Вона відбирає зиски з рук капіталістів і купців, а віддає їх в руки народу. Така спілка, привлашуючи собі купецькі доходи і маючи свій власний zorganizований ринок, численні гурти своїх членів, є в силі піти й далі по дорозі суспільної реформи і витворити власну продукцію. В цій цілі згромаджує вона в своїх руках якнайбільше вкладів та старається, щоб найбільша частина зисків капіталізувалася, як громадське добро. При помочи нагромаджених в цей спосіб капіталів, спілка закладає варстати, фабрики, набуває копальні, фільварки, які, як власність спілки, становлять спільне добро всіх спільників. Вони самі вибирають адміністраторів, самі контролюють спосіб ведення інтересів, самі устанавляють права і самі користають з доходів. Майно спілки є власністю zorganizованого народу. В них визиск праці виключений; робітники, працюючи в них, є теж членами спілки і, як такі, властителями фабрик і фільварків, беруть участь в їх зарядах і доходах, які вони дають. Спілка, стаючи продуцентом, привлашує собі нове джерело доходів, бо забирає всі зиски, які належали до капіталістів. Замість купувати від фабрикантів для своїх магазинів хліб, муку, полотно, обуву, спілка ставить власні пекарні, млини, ткальні, варстати і забирає дохід, який поперед давала фабрикантові. Тим способом спільні капітали zorganizованого народу ростуть щораз більше, а в міру цього щораз більша частина продукції і краєвих богацтв переходить в її руки. Біля капіталістичної господарки, опертої на привілеях і визиску, зявляється нова господарка, в якій нема визискування і визискуючих, властителів і пролетаріату, а вільне, отверте для кожного, шануюче безоглядну рівність прав і обовязків, народне стоварищення.

Коли спілка добре адміністрована, а має великі маси членів, тоді доходи її доходять до великанських розмірів і можуть бути ужиті на заспокоєння всілякого роду суспільних потреб. Зі спілкового свого фонду може витворити вона з часом цілу власну народню культуру. Так само, як купцям відібрала вона ринок, фабрикантам продукцію, так само зможе вона з приватних рук відібрати й освіту, школу, поміч і все те віддати в руки народу, щоб сам був господарем свого життя. Для споживчої спілки є це тим легше, що не вимагає вона ніяких жертв для збирання фондів, бо доходи походять з самого споживання. Кожний бохонок хліба, кожна пара чобіт, куплена в спілці, залишає в спільній касі приросток, а з тих приростків творяться великі суми, яких можна вжити на різні збірні і загальні потреби. Добродійні інституції вимагають жертв, правительственні податків, щоб могли удержатись, спілкові ж інституції можуть удержатись — лише без ніяких жертв та тягарів зі сторони своїх членів.

Отже споживча спілка є найширшим і найбільше демократичним народним товариством, отвертим для кожного і забезпечуючим цілковиту рівність прав. Коли вона візьме в свої руки школи, бібліотеки, захоронки, бурси, шпиталі, то інституції ці стануть доперва тоді справді народними; народ визволиться з під опіки бюрократії і сам стане

своїм добродієм, опікуном своїх хорих і інспектором своїх дітей. В кооперації люде замість піддаватись накиненим їм з гори плямам і зарядженням, самі мусять рішати про способи ведення своїх інтересів; вони мусять докладно пізнати обставини, в яких знаходиться народне господарство, вчитись у спільній економічній роботі різних сторін торговельної і промислової діяльності, адміністрації підприємств, ведення кас, виховавчих інституцій, взагалі всього, чим спілка займається. Замість приймати готові річі і обставини, які їм капіталісти, філіантропи, держава накидують, вчатьс я вони бути господарями свого життя як люди вільні, яких до цього ніхто не силує. І в тім-то власне лежить велике значіння кооперації, що в ній витворюється правдива демократія. Де люде всего жадають від держави, де всі надії опирають на тих або інших реформах, переведених примусово, там нема ні демократії, ані вільних горожан; там є піддані. Такого вільного чоловіка має витворити кооперація і це її найвища задача.

Ці нові обставини життя мусимо витворити отже собі самі, ідучи крок за кроком в його щоденних проявах і то закладаючи кооперативи найрізнородніших видів. Всі сьогочасні економісти признали кооперацію найлекшим способом визволення з залежності і нужди. Не можна сподіватись і годі обіцувати, що спілки ці відразу направлять все зло на світі, бо на це треба багато часу; але це можна вже тепер напевно ствердити, що спілки всякого рода є невідкличною умовою нового лучшего господарського устрою. Як насінне зернятко є зародком великого дерева, так кооперація на всіх полях наших потреб сталаб зародком нашого економічного відродження.

А. ІЛЬЧЕНКО (ЖУК).

Відродження українського народу і кооперація *).

З різних сторін чуються голоси, що на кооперації мусимо будувати нашу національну будучність, що тільки кооперація може вивести нас в люди, що в кооперації наше спасіння.

Подивимося, скільки правди в тих надіях, які покладаються на кооперацію.

Український народ, становлячи на Вел. Україні $\frac{3}{4}$, а в С. Галичині $\frac{2}{3}$ всього населення, знаходиться під оглядом політичним в становищі національної меншости, культурно упосліджений, залежний від інших економічно. Становлячи хліборобську націю в переважній своїй більшості, український народ в усіх трьох державах, де він жиє, незабзпечений засобами свого існування — землею. Великі земельні простори, промисл, торговля, знаходяться в руках членів інших націй, або зденаціоналізованих „тоже малоросов“. Члени сусідніх націй, становлячи вищі суспільні верстви на українській території, в ру-

*) Передруковується зі скороченнями і незначними редакційними змінами з „Економіста“ ч. 3. за 1909 рік, де ця стаття була видрукована п. н. „Роля кооперації в нашій національній боротьбі“ і має на увазі передвоєнні відносини на українських землях. Статя ця є змістом реферату, виголошеного А. Ільченком на про-світньо-економічному Конгресі Тов. „Просвіта“ у Львові в грудні 1908 року. Запропонована референтом і принята Конгресом резолюція подається на кінці статті.

ках котрих знаходиться економічна і політична власть, завдяки цьому денационалізують корінне українське населення, кольтонізують наш край своїми „родаками“.

Українське населення на всіх землях, які замешкує, виступає скрізь переважно в ролі робочої сили і споживача. Ті продукти, які воно споживає, виробляються, за малими виїмками, поза межами української території. Ті особи в продукції і торгівлі, при посередництві котрих українське населення задовольняє свої потреби, належать до інших націй. Таким чином українське населення визискується і територіально і персонально на користь членів чужих націй і чужих територій. Визиск цей доповнюється системою посередніх податків на продукти щоденного вжитку і фінансовою політикою державних і самоврядних органів, суть котрої полягає в тім, щоби якнайбільше брати грошей з української території і найменше назад повертати.

Економічна і культурна слабкість цілої української нації з одного боку, а з другого боку свідомість і плянова денационалізаторська політика російського, польського і мадярського урядів, російської, польської і мадярської буржуазії, повернули українське населення в стан анальфаветів—пролетарів, безсилим в боротьбі за своє існування. Серед армії працюючих вони займають останнє місце. Оскільки українське населення живе з продажі своєї праці, воно одержує в порівнанні з робітниками інших націй найнищу заробітну платню. Але і цих мізерних заробітків немає... На території українського народу руйнується хліборобська промисловість, не розвивається промисловість індустриальна; загалом кажучи, гальмується розвиток продукційних сил в українських краях. Зайва сільська людність, що виносить міліони осіб, не знаходить де приложити свої руки, емігрує на Сибір до Америки і інших країв*), недоїдає, голодує, умірає з голоду, вмирає.

Єдиний засіб існування переважної частини українського населення — земля, — через неупорядковані аграрні відносини, роздробленість ґрунту, екстензивну господарку, не оплачує навіть вложеної в неї хліборобом праці. Неорганізований збут виробів сільського господарства, а також спровадження всього необхідного в господарстві і родині, відсутність дешевого і приступного кредиту, все те кидає селянина у владу посередників і лихварів, котрі руйнують його вкрай, висмоктують всі життєві сили.

Таке соціально-економічне становище нашого народу.

Де-ж вихід з нього?

Всі українські політичні партії, без різниці світогляду і класових інтересів та ідеалів, мають один спільний ідеал — визволення народу з національної і економічної неволі. Увесь український народ, свідомий своєї національної окремішності і національних інтересів, де він не жив, домагається такого устрою свого краю, де він був би паном на своїй власній землі і власними силами дбав би про свою долю.

Отже вихід — в державній самостійності... Потрібна лише свідомість національного ідеалу і відповідаюча йому політична боротьба та економічна організація.

Власне наші чергові завдання полягають в тім, щоби вибрати

*) Тепер і цей вихід є замкнений. — Ред.

відповідні шляхи і методи в нашій діяльності, аби придбати національну свідомість і економічну силу та організованість, потрібні для осягнення національного ідеалу.

Є два шляхи, взаємно себе доповнюючі:

1) Шлях політичної боротьби в репрезентативних тілах, на ули-
цях і площах, боротьби, перейнятої національними цілями і стремліннями, веденої на основі правдивого демократизму.

2) Шлях народньої самодіяльності на всіх полях економічного і культурного життя.

Яку-ж роль може відграти кооперація в боротьбі за наше національне визволення? Яка її роль серед інших форм народньої самодіяльності?

Ми становимо ринок для збуту виробів чужої промисловости, спричинюємося до зросту національного багатства чужих народів. Тож на перший плян виступає організація постачання продуктів споживи, домашніх потреб і річей, потрібних в сільському господарстві.

Споживчі товариства на роцдельських засадах, поліпшуючи продукти, зменьшуючи їх ціну, задовженість споживача, знищуючи лихварський визиск і т. п., усувають з обміну величезну армію людей непродуктивних фахів. Ті кольосальні суми, що видаються на удержання посередників, почасти повертаються споживачам назад, почасти вживаються на організацію власної кооперативної продукції, а це веде до усунення й посередників з продукції.

Сільсько-господарські товариства для закупна всього необхідного в сільському господарстві, як плуги, машини, помічні погної і т. п., крім тих користей, які дають споживчі товариства, піднесуть доходність сільського господарства, побільшать його споживчу і продукційну силу.

Організацією широких народніх мас в ріжного рода споживчі товариства, утворимо підставу для зросту власної національної промисловости. Споживчі товариства, творячи ринок збуту для виробів фабричної промисловости, одночасно являються джерелом матеріальних засобів для основання промислових кооперативних підприємств.

Тільки роцдельська система кооперативної торгівлі має великий секрет непомітного заощадження і нагромадження великих капіталів. Потрібно тільки поставити справу так, щоби найбільше тих капіталів ставало власністю кооператив, в цілі кооператизації по можливости всіх галузей економічного життя. Тільки на організованому споживанні може вирости у нас фабрична промисловість.

Незвичайно важне значіння на наші обставини мають товариства для збуту продуктів індивідуального сільського господарства. З усього того, що продукує наш селянин, чи не найбільшу частину забирає собі посередник. Конче потрібно визволити селянина від послуг того посередника.

Функції збуту продуктів сільського господарства і спровадження річей необхідних для цього господарства, можуть брати на себе споживчі і кредитові товариства. Силою обставин нашого життя збут продуктів сільського господарства і домового промислу мусять брати на себе споживчі товариства. Річ в тім, що товаровий обмін на селі має покищо багато рис натурального обміну. За продукти

огородини, за покладки і інше господиня дістає в склепі нитки, голки, сірники, нафту і т. д. Коли споживчі товариства не будуть приймати продуктів натурою, коли вони не візьмуться за організацію збуту продуктів сільського господарства, то не будуть торгувати, або торгуватимуть мало і не мутимуть змоги відограти помічної ролі для нашого селянина, не визволять його з пазурів перекупнів лихварів.

Молочарські товариства дадуть змогу нашим хліборобам корисніше збувати молочні продукти, переробляючи їх на сир, масло. Крім того вони спричиняться побільшенню рогатої худоби, плеканню ліпших рас, дадуть погній для удобрення ґрунту, введуть в господарство нові культури, як: сіяні трави, бурак і інше, а все це разом спричиниться у великій мірі до більшої продуктивності цілого сільського господарства.

Взагалі всі кооперативи для збуту і перерібки продуктів сільського господарства і домового промислу, усуваючи посередників, заощадають селянинові грубі гроші, піднесуть дохідність його господарства, а що найголовніше — побільшать його споживчу силу, так необхідну для розвитку фабричної промисловости.

Кооперативна організація збуту виробів сільського господарства підготовлятиме ґрунт для кооператизації інших галузей індивідуального сільського господарства. Бачучи користь від спільної організації збуту, селяне легше будуть переходити до організації колективної продукції. Тоді в свою ролю можуть вступити хліборобські артілі, де поодинокі хлібороби об'єднують в спілці землю, живий і мертвий інвентар, свою робочу силу та, замість кількох окремих господарств з силою непродуктивних видатків, ведуть одно господарство, щоб заощадити гроша, щоб одержати більше зиску з господарства.

Малоземельні і безземельні селяни і безробітний пролетаріят, організовані в товариства для винайму і спільної управи землі, в артілі будівельні, для меліораційних і інших земляних робіт, — знайдуть засоби для свого існування. Одначе необхідною умовою існування і розвитку цих товариства повинно бути прихильне відношення до них сільських, повітових і краєвих органів самоврядування та відповідних державних органів. Вони при винаймі землі, при організації публичних робіт, мусять давати перевагу асоціаціям, а не приватним підприємцям, а в інтересах безробітного населення і в інтересах економічного розвитку краю, чи даної місцевости, повинні братися до організації публичних робіт в широких розмірах...

Органічною і одною з найважливіших частин кооперативної системи повинні бути кредитові товариства. Дешевий і приступний кредит становить необхідну умову існування і розвитку як окремих господарств, так і споживчих, а особливо-ж продукційних кооперативних товариств. Широка організація місцевого кредиту, зцентралізована біля національного кооперативного банку, притягненням народніх ощадностей і чужих капіталів до обороту, нагромадить з надвишок від операцій власні кооперативні капітали, котрі дадуть змогу фінансувати кооперативні промислові заклади.

Але не в матеріяльних користях лежить вся вага кооперації.

Кооперативи виховують духа солідарности, інтереси одиниці підпорядковують інтересам загалу, а загал примушують служити інтере-

сам одиниці. Кооперативи надають сенсу життя його членам, наповняють його багатим ідейним змістом, розширюють їх овид, виробляють новий світогляд. Кооперативи виконують величезну культурну роль, удержуючи школи, бібліотеки, видаючи газети і т. д. Кооперативи допомагають працюючим боротися проти капіталу, даючи матеріальну допомогу страйкуючим. Далі, кооперативи „в лоні капіталістичного устрою утворюють нові центри діяльності, котрі шляхом безупинної заміни режиму вільної конкуренції кооперативною системою підготовлюють зміну соціального устрою*).

Але для цього кооперативи повинні мати демократичний устрій, бути приступними для всіх, не повинні замикатися у вузьке коло професійних інтересів, не ухилятися від кооперативних принципів. Відповідно до цього мусимо реорганізувати існуючі в нас кооперативи.

Яку-ж роль може відіграти кооперація в нашій боротьбі за національне визволення?

Кооперація утворить національну фабричну промисловість. Дасть засоби до існування широким масам трудящого люду. Спинить еміграцію. Зробить наше селянство економічно сильнішим остільки, щоб не допустити до руїни свого краю і колонізації його чужими елементами. Утворить внутрішній ринок для національної промисловости. Запотребує величезні кадри інтелігентних робітників і тим утворить ринок для національної літератури і штуки, цього найяскравішого вислову національної культури.

В міру того, як зростатимуть наші економічні національні кооперативні організації, ми все більше й більше набіратимемо політичної сили, підриваючи поволи шляхом кооперативної організації споживання й продукції перевагу над нами наших сусідів, оскільки їхня сила і перевага над нами живиться визиском нас і нашої території...

Найважніше, що зробить кооперація,— вона зорганізує нас в націю. Наш народ століттями боровся за самостійне життя. Та визволяючися з одного ярма, попадав зараз у друге і не жив життям народу політично-самостійного. Через те у нас притемнилися національно-політичні традиції, крім традиції сумно співати про свою сумну долю. Через те й наш національний ідеал, не захоплює ще широкі народні маси...

Свій національний ідеал ми будемо тепер не стільки на історичних правах і традиціях, як головню на потребах нашого економічного і культурного розвитку. Потребами економічного і культурного розвитку визначається наш національно-політичний ідеал.

Працюючі маси нашого народу, об'єднуючись в боротьбі за своє існування в кооперативні організації і культурно-просвітні товариства та об'єднуючи ці окремі кооперативи й товариства в національні союзи й федерації, будуть класти тим самим основи під національно-політичну будівлю, організуватимуться в націю...

В краях де панує расова боротьба, кооперативний рух прибирає риси расової боротьби. Там же, де панує національна боротьба, кооперативний рух, виникаючи з економічних і соціальних причин,

*) Верняніні. Інтегральна кооперація. За В. Тотоміянцем — Теорія і принципи кооперації.

з природи річи має і мусить мати характер національної боротьби, боротьби за самостійне національне існування поневолених народів.

Нашим завданням мусить бути: дбати про те, щоб наші економічні і культурно-просвітні товариства охопили всі боки народного життя; щоб вони об'єднали всю масу працюючих; щоб піднімали культурний рівень маси, будили серед неї національну свідомість, поліпшували її добробут і щоб не вироджувалися в бюрократичні канцелярії та гандлярські підприємства...

При цьому мусимо з'ясувати, що кооперація не є універсальним ліком на всі суспільні болячки. Кооперація не може бути цілю, а лише засобом, правда одним з найважливіших, а все-ж тільки засобом, до досягнення кінцевої цілі змагань працюючих — успільнення всіх знарядів і засобів продукції.

Кооперація підготовляє широкі маси населення до цілковитої перебудови існуючого ладу.

Чим успішніше розвивається кооперативний рух, тим більші перепони ставить йому капіталізм. І коли кооперативне господарство справді стає поважним чинником в економічному житті певної країни, то боротьба між кооперативним і капіталістичним господарством — неминуха.

Ватажок французького неутрального кооперативного руху проф. Ш. Жід, в одній зі своїх промов на кооперативному конгресі сказав, що „кооперація — не склеп, а зірда, до котрої мільйони людей звернули очі, шукаючи в ній розв'язки суспільного питання“.

В цих словах багато правди...

Але кооператори не повинні ігнорувати або легковажити політичного фактора в нашій визвольній боротьбі.

Політична боротьба дасть народнім масам свідомість політичних, економічних і національних цілей та стремлень. Завоювання демократичних політичних реформ даватиме законну гарантію національних і індивідуально-публичних прав населення, торуватиме шлях для успішної самодіяльності народніх мас на полі економічним і культурним.

Економічні і культурно-просвітні інституції, які повстануть в наслідок колективної самодіяльної праці народа і поодиноких його верств та охоплять всі боки національного життя, будуть становити необхідну силу, точку опертя для успішного ведення національно-політичної боротьби, аж до повної перемоги!

І коли розпорошена тепер народня маса зорганізується в економічні і культурно-просвітні інституції; коли вся сітка наших інституцій буде об'єднана в національні союзи і федерації, тоді наш нарід прибере форму організму, нації. І коли цей процес самоорганізації нації завершиться, тоді наступить найважливіший акт національно-політичної боротьби. Тоді ми поставимо дах на нашій національній будівлі, тоді виведемо копулу, на якій поставимо прапор самостійної нації.

— о —

Запропонована А. Ільченком (Жуком) і прийнята першим просвітно-економічним конгресом резолюція звучить:

1. В основу народньої самодіяльності в царині економічній треба покласти ідею демократичної кооперації.

2. Кооперативна організація, утворюючи осередки національного економічного життя, буде становити матеріальну основу для націо-

нально-політичного визволення українського народу, для культурно-економічного зросту його.

3. Кооперація, поліпшуючи економічне становище працюючих тепер, разом з тим кладе підвалини для зміни в будуччині існуючого ладу суспільного.

4. Кооперативи повинні бути національними.

5. В основу кооперативної системи треба покласти інтереси споживання (консумції).*)

*) Порівн.: Памяткова книжка просвітно-економічного конгресу, Львів, 1909, стор. 553.

Закінчення.

Читач, що дійшов аж до цього місця, захоче певно зробити в думці перегляд прочитаного і навести свідомий лад у той матеріал, що йому подано.

Ця наша книжка носить характер читанки; цей рід книжок має те до себе, що не вимагає конечно читання по порядку. Тим більше однак по її прочитанню заходить потреба систематичного передумання прочитаного і пороблення своїх висновків.

Книжку відкриває уступ з меморіалу англійського промисловця, а разом з тим фундатора англійського соціалізму Роберта Овена — до парламенту. З нього бачимо, з яких конкретних спонук вистала кооперативна думка в перших її початках. Зродила її не якась кабінетна фантазія, а цілком практична потреба: охота дати заняття безробітному людові, що тратив працю в наслідок введення машин у промислове виробництво. Інша річ, чи саме той помисл Овена був реальний; дійсність показала, що творення комуністичних кольоній (хліборобсько-промислових) з випадково зібраних людей не є життєздібним твором. Така сама доля стрінула й проекти Ш. Фур'є у Франції. Але думка про добровільне гуртування людей для господарських цілей не вмирає, хоч і тратить на ширині. Др. В. Кінг (ст. 9) кидає думку: обмежити завдання, проєктоване Овеном. Замість кольоній, деб разом працювалося, їло, вчило, молило і забавлялося — творити скромніші установи, для спільного закупна от хочби предметів домашньої потреби! А там найдуться засоби і досвід і на більше діло.

По перших невдачах і шуканню доріг приходить найбільш удачний експеримент: Рочдельських „Піонірів Справедливості“, як вони себе самі назвали у свідомості ваги свого діла. Читаємо їх короткий а такий змістовий „маніфест“ (ст. 11), фактично плян їхньої діяльності, в якому видні майже всі основні цілі пізнішого великого кооперативного будівництва: добровільність, поступенність від найпростіших (споживчої крамниці) до складних (власні фабрики, фільварки); свідоме прямування до союзу з іншими подібними громадами (кооперативами) себто до союзного будівництва; демократична самоуправа на підставі рівності членів; суспільна мета: підприємство існує не для приватного зиску одиниць, а для добра загалу.

Джон Ледлоу (ст. 12), як речник дуже активної групи „християнських соціалістів“ викладає становище діячів цього руху, що керувалися своїм розумінням християнської релігії, а Джордж Голіок (ст. 14) репрезентує англійський світ раціоналістів і вільнодумців.

Син Зеленого Острова — Ірляндець Д. Рессель (ст. 18) уривком зі своєї більшої книжки дає нам уяву, як відбилися кооперативні ідеї не лише в промисловому світі великобританського світа, а й серед тамошнього селянства. З його книжки вибрано саме такий розділ, що

торкається селянського життя. Українець прочитає цей уступ із запертим віддыхом, бо найде там чимало такого, що живцем підходить до наших відносин і нашого положення. Як Рессель, так трохи далі й німецький ліберал і батько кооперації у своїм краю Шульце-Деліч (ст. 61) з цілим притиском підчеркують, що кооперація є лише тоді собою і може робити своє діло, коли не надіється на якусь допомогу з боку держави і коли держава не пробує вмішуватися в її роботу. Той самий момент зазначає виразно і Українець проф. М. І. Туган-Барановський (ст. 31 і 88), що й не дивниця, бо Українці ще за царату дістали добру школу від держави, котра гальмувала своєю „опікою“ розвиток громадської самоорганізації через кооперацію. Проф. Туган-Барановський проводить виразну різницю між державними (примусовими) та добровільними кооперативними господарськими установами — хоч і одні і другі не є приватні, тільки суспільні.

Вертаючи взад, читаємо з насолодою писані блискучим стилем виводи „словія кооперації“ проф. Шарля Жіда (ст. 22). Наперед він говорить нам про творчу силу гуртування взагалі, і то не лише в людському, а й у звіринному, та взагалі у житті. В статті п. з. „кооперація чи революція“ Жід заспокоює совість тих палких людей, яким здається, що кооперація за мало революційний рух. Він указує на те, що ніяка революція не вдається, коли хтось перед тим не підготує робітників для ведення праці у новім ладі. А кооперація це якраз і робить, підготовляючи будівничих нового життя, без визиску праці других.

Тісно з цими думками вяжеться „кооперативний ідеал“ М. Туган-Барановського (ст. 31). Той самий впертий натиск на вагу перевиховання людей в свідомих визнахців кооперативної ідеї, те саме порівняння ідеалу з провідною зорею, без якої не мислимий похід уперед, до поступу. Туган-Барановський поглиблює саме розуміння остаточного ідеалу кооп. руху: цим ідеалом є такий громадський устрій, в якому одиниця малаб як найбільше особистої волі, не насилуючи тим ані трохи такоїж волі других одиниць. Добровільне спілчанство в дусі кооперації є таким ладом. Тим вона наближається здалека до філософії анархізму (лиш не того політичного, що означає не визнавання ніякої влади.)

Нема сумніву, що таке вивиснення кооперації до ролі ідеального громадського устрою, зроблене соціологом європейської міри, підносить незвичайно високо авторитет цілого кооп. руху. Разом з тим воно є у згоді з духом цілого розвитку кооп. руху та його ідеології.

Найвизначніші соціологи й історики на питання що таке поступ? — відповідають нині: а) як найбільше опанування сил природи (технічний розвиток) і б) як найменше підчинення людини людині. Таке розуміння завдань кооперації, як його подає Туган-Барановський відповідає цьому розумінню поняття поступу під обома оглядами. Будівничі такої кооперації вестимуть людство справді вперед.

Фільософічне розуміння духа кооперації поглиблює рівнож Гіндус Рабіндранат Тагоре (ст. 35). Він признає кооперації цю заслугу, що вона прочищує душну атмосферу нинішних соціальних відносин, ставлячи правду (справедливість) в основу людських взаємин.

Добре розмежування понять: кооперація — капіталізм — державний соціалізм знайшов читач у статтях проф. Тотоміанца (ст.

40 і 50), з яких одна ще тим цікава, що навіязує до найбільшої з відомих досі господарських кріз, яка лютує саме під цю пору і актуалізує серед широкого громадянства проблеми економічного устрою. Нема іншого виходу з цієї кризи, як демократизація господарства, себто зломання диктатури великих промислових і фінансових магнатів, яких провідною засадою є зиск за всяку ціну і чим би то не було коштом. (Чит. тіж думки у Курнатовського).

Уривок з праці Жіда (ст. 54) про той саме зиск впадає в цьому місці в тон розмови. Жід викладає свій погляд на природу зиску і свою віру в те, що „зиск мусить загинути“, а товчком нового господарства буде добро загалу, оперте на пошануванні праці кожної одиниці. Також Г. Фошера цікавий виступ проти дарвінізму (ст. 57) капіталістичних кругів, які з людського суспільства роблять стадо звірів, де одно тільки чигає на другого, а сильніший поїдає слабшого — і цей розділ доповнює основну думку про етичну вартість кооперативної засади взаємопомочі.

Як бачимо, глибший розбір ідеологічних основ кооперації веде нас неминуче до основ соціології й філософії.

Виявляється, що кооперація в своїх найтаємніших корінцях черпає силу не з чого іншого, як з етично-морального світогляду її творців і діячів. Отже туди й треба заглянути та висвітлити ближче той звязок. Цьому й присвячені — крім попередніх принагідних уваг — кінцеві уступи з Ганса Міллера (ст. 74), Г. Штаудінгера (ст. 80) та автора „Кооперативної Республіки“ Ернеста Поассона. (Хоча Поассон свої думки відносить лише до кооперації споживачів — отже односторонно — то вони безперечно відзеркалюють також природу більшости кооператив селян-продуцентів). Щойно так обоснована кооперативна ідеологія, уфундована в самих непохитних елементах людської психіки, дістає твердий ґрунт для існування; ніщо в світі не зможе її змести з лиця землі, якщо вона не покине цих основ. А колиб її навіть хвилюєво здусила фізична сила, то при першій можливості кооперація воскресне.

Це дуже важні завваги, а притім актуальні особливо в наші часи, коли в кооперативне життя насильством вдирається рука держави або партійної диктатури і коли й у саму фірму кооператив ставиться урядовий штампель. В цій справі не може бути ніякого баламуцтва; кооператор мусить виразно відрізняти кооперативне від псевдокооперативного.

У великім змаганню між трьома принципами: приватно-капіталістичної свободної ініціативи, громадської теж свободної спільницької і авторитарно-публічно-примусової — кооператор признає найбільше доцільним якраз цей другий принцип, кооперативний. Тільки в деяких ділянках господарства і то із застереженнями він погодиться підпирати удержавнення (етатизацію). Такі-ж дивогляди як большевицьку систему державного рабства він завжди вважатиме ознакою низької культури населення, яке ще не доросло до самоуправи і свободи. (Ширше ми розвинули ці думки, у статтях п. з. Струтуркральні проблеми, Кооп. Респ. 1931 р. ст. 387 і 428).

* * *

На жаль — відсутність у Львові повної збірки писань Пєра Прудона не дала нам змоги умістити в цьому збірникові прібіки

з його творчості. Це велика шкода тим більше, що ідейний вплив цього визначного французького реформатора з половини 19-го століття слідний майже на всіх кооперативних ділянках, як не безпосередньо то посередньо. Найбільше відома ідея Прудона — організації безвідсоткового кредиту (через Вимінний Банк) — мала безумовно запліднюючий характер для ділянки кредитової кооперації, історія якої повинна властиво від Прудона зачинатися. Бо хоча нинішня кредитова кооперація, рахуючись з реальними фактами, не організує цілком безвідсоткового кредиту, то все таки вихідна точка її ідеології та сама, що й у Прудона: поборювати по змозі кредитове лихварство!

Але не тільки це лучить Прудона з кооперативною ідеологією. Є й інші, навіть глибше заложені думки, що їх видвигав Прудон, справляючи тим ріллю під посів ідей кооперативного солідаризму і спільництва.

Не даймо себе дезорієнтувати фірмою, яку собі придумав сам Прудон, називаючи себе „ан-архістом“, для відріжнення від режиму сліпого послуху, який він називав „гієр-архізмом“. Застановімся радше над тим, що він думав, називаючи себе мимо того „приклонником ладу й порядку“, ворогом комунізму, як „релігії нужди“ і т. ін. А головне — чи не вніс Прудон фундаментального каменя під ідеологію всіх новітніх суспільних рухів, в тім числі й кооперативного — своєю пропагандою етичних основ в суспільному житті, пропагандою ідеї правдивості.

Безумовно — не все з думок Прудона виявилось життєздатним, не все гармонізувало одно з другим. Винен в тім і час і темперамент автора. Те, що не видержало проби життя, може вмерти, але ж самі основи ідеології Прудона перебули цю пробу і сьогодні є помітне нове зацікавлення особою цього мислителя.

Засада справедливості, як пише Ш. Жід в своїй „Історії економ. доктрин“ — для Прудона така самозрозуміла аксіома, що він навіть не пробує її доказувати. Як глибоко він її розуміє, це видно з таких виразів:

„Справедливість — це узнавати в своїм ближнім істоту, рівну собі“. — „Справедливість — це самочинно відчуване і взаємно гарантоване пошанування людської гідності, незалежно від того, в чийй особі і серед яких обставин ця гідність загрожена та на яке ризико нас виставляє її оборона“.

Значить, справедливість звязана з рівністю. А рівність веде до вимоги взаємності у послугах один другому. Цєю дорогою Прудон приходить прямо до засади солідарності, яку він називає взаємністю — „мутуалізмом“.

Взаємність після нього — це та нова засада, що має стати провідною ниткою в організації господарського життя суспільств.

Найбільшим противенством засади справедливості є визиск, є дохід не з власної праці. Власність засобів продукції уможливорює той визиск. Це так. Але Прудон розуміє й те, що кожний працівник бажає власності, власності на продукт своєї власної праці. Таку власність він вважає підставою дійсної незалежності і свободи людини (ми-б могли її назвати сучасним нам терміном трудової власності).

Консеквентно приходиться Прудон до оборони дрібних, некапіталістичних господарств і підприємств, через що можна його вважати предтечею ідей селянського та ремісничого соціалізму або селянської та ремісничо-робітничої кооперації. (Як відомо, К. Маркс прямо охрестив Прудона ідеологом дрібної буржуазії, вважаючи хибно дрібних продуцентів теж буржуазією).

Ще одна думка Прудона вимагає того, щоби її зареєструвати в почоті основних ідей кооперації. Це є думка про те, що найбільший визиск праці капіталом не відбувається при виплаті робітникові заробітної платні. Головне джерело зисків для капіталу — це зиски при обміні дібр, зиски з торгівлі і позичання грошей. Цю свою думку Прудон протиставив виразно Марксовій теорії надвартости, яка легковажила інші форми визиску. Прудон скріпив через те змагання до поборювання позичкової і товарової лихви а тим самим заслужився добре як орач кооперативної ниви.

Свою теоретичною обороною дрібного продуцента поклав безсмертні заслуги для цієї суспільної верстви, яку він в своїй уяві не хотів бачити якимсь визискувачем споживача, тільки чесним трудівником, по можности як найглибше усуспільненим і згуртованим.

Цих кілька слів характеристики пера Прудона нехай заступить брак у цьому збірникові уривку з його оригінальних писань.

* * *

Врешті останню групу статей нашої читанки становлять ті уступи, що розбирають питання про відношення між окремими вітками кооперативного руху; з них найважливіше, це відношення між кооперацією міста й кооперацією села.

Вже проф. Грюнфельд (стор. 38). приневолений фактами дійсности, видвинув засадниче питання: чи можна говорити про одну кооперацію, чи може є їх дві або й більше. Є фактом, що в кооперації трапляються угруповання не тільки після політичної чи релігійної приналежности, але й станової. Доволі окремо держиться у многих краях кооперація сільських продуцентів; зовсім на боці, або й ворожо до решти кооперації, стоїть кооперація купецького і взагалі т. зв. середнього стану. Ось тому й виринають повищі проблеми.

Проф. Грюнфельд вирішує це питання в той спосіб, що вишукує те спільне, що мають усі відгалуження кооп. руху. Тою спільною рисою він вважає протикапіталістичне наставлення і бажання зміни капіталістичного ладу. Там, де того нема, нема кооперації.

Але цим не дана відповідь на практичне питання: чи можуть і чи мають і як саме співпрацювати зі собою різні вітки кооперації, а з окрема дві найбільші групи: кооперація споживачів і селян-продуцентів? Це питання вирінає тим більше, що як по одній, так і по другій стороні від часу до часу даються чути голоси противного сенсу, які свого часу доводили навіть до різкіших терть. По стороні аграрної кооперації траплялися виступи проти „соціалізуючої“ кооперації споживачів, а в слід за тим або й без того серед „споживачів“ говорилося про „капіталістичний“ характер сільських господарів взагалі а тим самим і хліборобських кооператив продуцентів. Ще й досі товчуться останки доктрини про те, що споживча кооперація опанує й хліборобство так само, як опановує з успіхом промисл — себто

заводитиме власні с. г. ферми і т. д. Такий погляд на справу заступає м. і. проф. Ворбас (стор. 45), не зірвав з ним виразно Жід і т. д.

Вже значно обережніше ставляться до цього питання подруги Вебб (ст. 63, з окрема 65), хоч і тут є останки упередження до селянського господарства. Але з цілою отвертістю виступає проти недоцінювання життєздібності селянського господарства та кооперативної чистоти с. г. кооператив проф. Авг. Міллер (ст. 68). Цей глибокий знавець економічного життя, не упереджений доктриною, видвигає до належної поваги якраз проблему співпраці кооператив споживачів з кооперативами продуцентів, в першу чергу хліборобських (ст. 71). Така співпраця мусить ще більше подешевити обіг товарів і наблизити кооператорів до їх мети кооперативного суспільного господарства, де роля посередника буде обмежена до мінімуму.

Ідея солідарного співробітництва кооперації міста й села це одна з найбільш добродійних думок 20-го століття. Вона ще у завязку, але раз кинена, не замирає і вже не зійде з плану негайних практичних завдань всесвітнього кооперативного руху.

* * *

Історичну роль кооперації в поході до поступу зясовує польський соціолог проф. Єжи Курнатовскі (ст. 99). Поступ це: а) опановання природи (техніка) і б) зріст гуманітаризму у людських відносинах. Якраз цим двом вимогам відповідає найкраще кооперативна метода господарського будівництва, доповнена новопрудонівськими підприємствами, (опертами на співділанню праці, капіталу, споживача й публичної власти).

* * *

Теорія кооперації знає кількадесятя спроб дефініцій кооперативи, але з них найглибше охоплюють справу проф. М. І. Туган-Барановський і Ганс Міллер. Уступи з цих двох авторів (ст. 84 і 87) закінчують розгляд питання про суть кооперативного руху. Зовсім слушно оба вони підчеркують, що — поза ріжними формальними ознаками — найглибшою чертою всіх правдивих кооператив є те, що вони роблять своїм завданням оборону інтересів праці (в торгівлі, продукції й кредиті). Цей трудовий елемент, хоч його поминають деякі дефініції, є найбільш суттєвим для поняття кооперації.

З такого розуміння кооперації виникає передовсім, що кооперативою буде така господарська установа, що її членство рекрутується з трудового населення (отже не лиш робітники чи ремісників, а й трудових селян чи працюючої інтелігенції). Далі є samozрозуміле, що таке розуміння кооперації вимагатиме демократичного її устрою, рівноправности членів, самоуправи і незалежности установи, громадського розпорядження надвишками і т. д.

Дефініція, що її подає М. І. Туган-Барановський, узгляднює якраз усі ті моменти і тому вона є без сумніву найкращою з усіх. Вона завершує нашу книжку і є її висновником.

Статті двох других українських кооператорів: А. Ільченка і К. Паньківського доповнюють розуміння кооперації ще з огляду на

її значіння для національного розвитку Українців. Сюди по суті належить і дуже глибоко подуманий уривок з Тугана-Барановського на стор. 28.

* * *

Вважаємо необхідним закінчити ці замітки увагою на тему: чи можна надіятися від кооперації вирішення усіх пекучих питань нинішнього господарського життя.

Навіть фанатик кооператор — (а такі вже помалу й у нас родяться дякувати Богу) — не захоче цього твердити, коли гаразд вдумается у справу. Не будемо заходити аж у такі річі, як прим: боротьба з сучасною світовою господарською кризою (і з можливими новими), де зусиллями самої кооперації сьогодні ще не дасться багато вдіяти, коли ще до того й між кооператорами окремих націй не все йде дійсно кооперативною дорогою. Але є цілі ділянки господарських і соціальних відношень, де кооперація як така не діє безпосередньо. От прим. питання найманої праці і взагалі працівників кооперативних установ. Тут кооперація виступає як працедавець і хоч на загаль, згідно з духом своєї ідеології, творить умовини значно кращі, як є у приватних підприємствах, то все таки сам моральний чинник тут не вистарчає для охорони праці. А організаційних форм для такої охорони кооперація, як така, не дає. Потрібно інших!

Ще яркіше виступає ця проблема, коли взяти на увагу пр. справу праці для безробітних. Кооперація приневолена (конкуренцією приватників) раціоналізувати умови праці й виробництва, заводити механізацію і т. д., а тим самим причинюватися як не до збільшення безробіття, то в кожному разі до гальмування його ліквідації. Нова велика проблема і знову кооператор не можна вмити від неї рук! Сама ж кооперативна програма, не доповнена іншими доктринами, не дає відповіді на це питання. Таких примірів можна назвати більше.

Свідомість того всього належить теж до теорії кооперації. Вона охоронить нас від легковаження інших теж корисних ділянок громадської праці та організації.

К. Коберський.

Річевий показник.

Адміністрація (і кооперація) — 19—19, 92, 98; гл. теж держава.

Аграрне питання — 65—68, 70.

Анархія—виробництва — 40, 60.

Анархізм — 32, 43, 101, 103.

Артлі — 96.

Асоціації — 11, 22; сільсько-господарські (Ш. Фуріє) — 6; гл. т. кооператива.

Безробіття — 6, 40, 52, 106.

Большевизм — 31, 43.

Боротьба (теж господарська) — 35, 44, 47, 57, 60, 81, 93, 95, 106; — класова — 36, 40, 86; — партійна — 39; — національна (расова) — 95—98.

Бюрократія — гл. адміністрація.

Взаємність — гл. мутуалізм, солідаризм.

Взаємопоміч — 19, 35, 37, 84, 102.

Визиск — 36, 67, 92, 94, 104.

Виробництво — 40, 50—51, 77, 83, 90, 92, 94, 97, 100, 106; — сіл.-господарське — 50, 66—67; гл. теж хліборобство.

Відсоток — 48, 52; гл. теж лихва.

Власність — 65; суспільна — гл. соціалізм, комунізм.

Господарство, — 8, 33, 35, 50, 68, 75, 104; — кооперативне — 31, 41, 64; — сільське — 8, 65—68, 70, 105; — державне — 41, 62; — плянове, раціональне — 71, 73; гл. теж соціалізм.

Гуртування (засада кооперації) — 84, 100.

Дарвінізм — 57—60, 102.

Демократія(-тизм) — 49, 53, 63, 72—73, 89, 90, 92, 93, 97, 100, 102, 105.

Держава — 18, 61, 68—69, 101; — соціалізна — 9, 32.

Диктатура — 40, 68, 69, 70.

Еволюція — 57, 61—62, 85, 97.

Етапизм (-зація) — гл. соціалізм (державний).

Етика — 37, 45, 53, 78, 91, 102, 103, 106; — і кооперація — 35, 65, 74—76, 80—84.

„Жабячий куток“ — 15.

Звороти — 86.

Зиск — 17, 40, 46, 48, 52, 54—56, 67, 75, 77, 79, 88—89, 102, 104.

Зібрання, збіжжє (у Фуриє) — 9.

Зносини, безпосередні між споживачами і продуцентами — 38, 71—74.

Індивідуалізм (-ність) — 39, 40, 62, 64, 69, 72; гл. теж лібералізм.

Капітал — 10, 36—37, 48, 52, 77, 86, —87, 88, 92, 104.

Капіталізм — 36, 39, 40, 44, 63—64, 65, 69, 71, 85, 88, 94, 98, 101, 104; гл. т. лібералізм.

Картелі — гл. трести.

Католицтво — гл. християнство.

Кольоні Р. Овена — 5, 6, 100.

Комунізм — 40—41, 62, 103; гл. теж соціалізм.

Конкуренція — 9, 14, 17, 27, 31, 36, 40, 51, 54 — 55, 64, 73, 79, 81; гл. теж боротьба.

Консерватизм — 42, 49, 83.

Контора, громадська (у Фуриє) — 8—9.

Кооператива — 10, 15, 17, 27, 38, 39, 44, 47, 55, 66—77, 71—74, 80, 83, 86, 87—89.

Кооператизм — гл. кооперація (поянтя).

Кооператор — 33, 39, 48, 74; гл. теж торгівля (соціалізна).

Кооперація (гол. споживча) — 9, 13, 14, 17, 20, 27, 30, 37, 48, 55, 57, 60, 63, 65, 69, 71—74, 77, 85, 95, 100—106; — ідеал (мета) — 22—26, 28, 31, 45—47, 86—87, 101; — рух — 19, 35, 38, 42—43, 45, 49, 53, 63, 84, 93; — сіль-господарська — 6, 21, 66—67, 68—70, 95, 96, 101; — і соціалізм — 23; гл. т. соціалізм; — її національний характер — 28—29, 94, 97—98; — кооперація не є соціалістичний компроміс — 33; — засади — 37, 46, 74—76, 80—89; — кредитова — 44, 66—67, 96, 103; — поняття (суть) — 38, 40, 42—43, 45, 54, 91—93, 105; — методи — 45 — 50; — міжнародні об'єднання — 72.

Кредит — 75, 96, 103; гл. теж кооперація (кредитова).

Кріза — 40, 50—54, 106; — і кооперація — 53:

Культура — 36, 53, 92, 97, 98.

Купець (-цтво) — 33, 55; гл. теж торгівля.

Лихва (-рство) — 8, 34, 103, 104; гл. теж кредит., кооперація (кредитова).

Лібералізм — 23, 54, 75, 85; гл. теж свобода, індивідуалізм.

Матеріалізм — 19, 57; гл. т. філософія.

Марксизм — 40, 41.

Механізація — 71, 106; гл. теж раціоналізація.

Мита — 51.

Місто — 35 52, 53, 90, 104.

Мутуалізм — 103. гл. т. взаємність. Нагромадження — 35, 40.

Надвартість — 104.

Надвипах — 10, 17, 86.

Надпродукція — 40, 51.

Невтральність — 30, 39.

Недоспоживання — 40.

Ощадність — 7, 10, 40, 51, 95.

Партія (-ність) — 39, 43, 94.

Підприємства — 87—89, 90; — малі й великі — 38; новопродонівські — 105.

Піоніри кооперації — 11, 15, 16, 38, 78, 90, 100.

Політика — 18, 20, 39, 68, 75, 79, 94.

Посередники (-ицтво) — 51.

Поступ — 101, 105.

Праця — 86—87, 89, 102, 103, 106.

Продуценти — 34, 50, 86, 102, 104; — і споживачі, 34, 38, 71, 74; — гл. теж хліборобство.

Протекціонізм (п. система) — 51.

Протестантизм — 12, 44.

Пуританізм — гл. протестантизм.

Раціоналізація — 71, 106.

Ревізіонізм — гл. реформа.

Револуція — 26. 38—39, 49, 101.

Резолюції I-го Кооп. Конгресу — 98—99.

Релігії і кооперація — 44, 79, 80—83, 100, 103; — гл. теж християнство, протестантизм.

Республіка, кооперативна — 19, 66, 83, 102.

Реформа (-мізм) — 38, 41, 43, 49

Рівність — 103.

Робітництво — 40, 64, 65, 80, 86.

Розділ діб — гл. торгівля.

Рочдель — гл. Піоніри кооперації.

Самоврядування — 87, 96, 100.

Свобода — 30, 32, 63, 64, 65, 75, 90, 101, 102, 103; — гл. теж лібералізм.

Селянство — 18, 20, 52—53, 66—70, 89, 90, 100—101, 102, 104.

Синдикалізм (-лісти) — гл. соціалізм.

Синдикати — гл. трести.

Склеп (кооперативний) — 11, 46, 51 75, 100; — гл. теж: контора, кооп-ва.

Солідаризм (-рність) — 43, 53, 83, 96, 103.

Соціалізм — 12, 23, 31, 32, 69, 70, 72, 75, 77, 85, 101, 105; — християнський, — 13, 44, 100; — як біологічний закон — 24; — державний — 40, 41, 69, 101, 102.

Спекуляція — 48 —; банків — 52.

Співпраця 35, 61, 81, 105; — гл. теж: взаємопоміч, кооперація.

Споживання — 50, 86, 90, 92, 95; — гл. теж: кооперація (спож.).

Споживач — 34, 45—46, 50, 54, 63, 65, 77, 82, 86, 94—95, 102, 104; — і продуценти — 34, 38, 71—74.

Справедливість — 12, 16, 17, 19, 37, 47, 51, 72, 78, 81, 101, 103; — гл. теж етика, ціна (справедлива), кооперація (засади).

Стоварищення (закон) — 23—26.

Суспільство — 33, 38, 49, 61, 69, 71, 74, 82, 86, 98, 103; — майбутнє — 27, 31—32; гл. теж: соціалізм, держава, капіталізм.

Техніка (-нізація) — 71, 83, 89, 101; — гл. т. механізація.

Торгівля — 8, 13, 34, 39, 50, 51, 55, 71, 73, 78, 79, 81, 90, 91, 92, 94, 104; — соціальна 33—34, 75.

Трести — 40, 50, 69.

Удержавлення продукції — 40; — гл. теж соціалізм.

Урбанізм — гл. місто.

Усуспільнення — гл. соціалізм.

Фалінги — 8; гл. теж асоціації.

Фашизм — гл. диктатура.

Філософія — 19—20, 72, 80, 83, 102, 103.

Хліборобство (-би) 53—54, 66—70, 72, 74, 94, 102; гл. теж госп. (сільське).

Християнство — 12, 13, 44, 78—80.

Церква — гл. християнство.

Цивілізація — 7—8, 19, 35—37, 42, 54, 61 77—80.

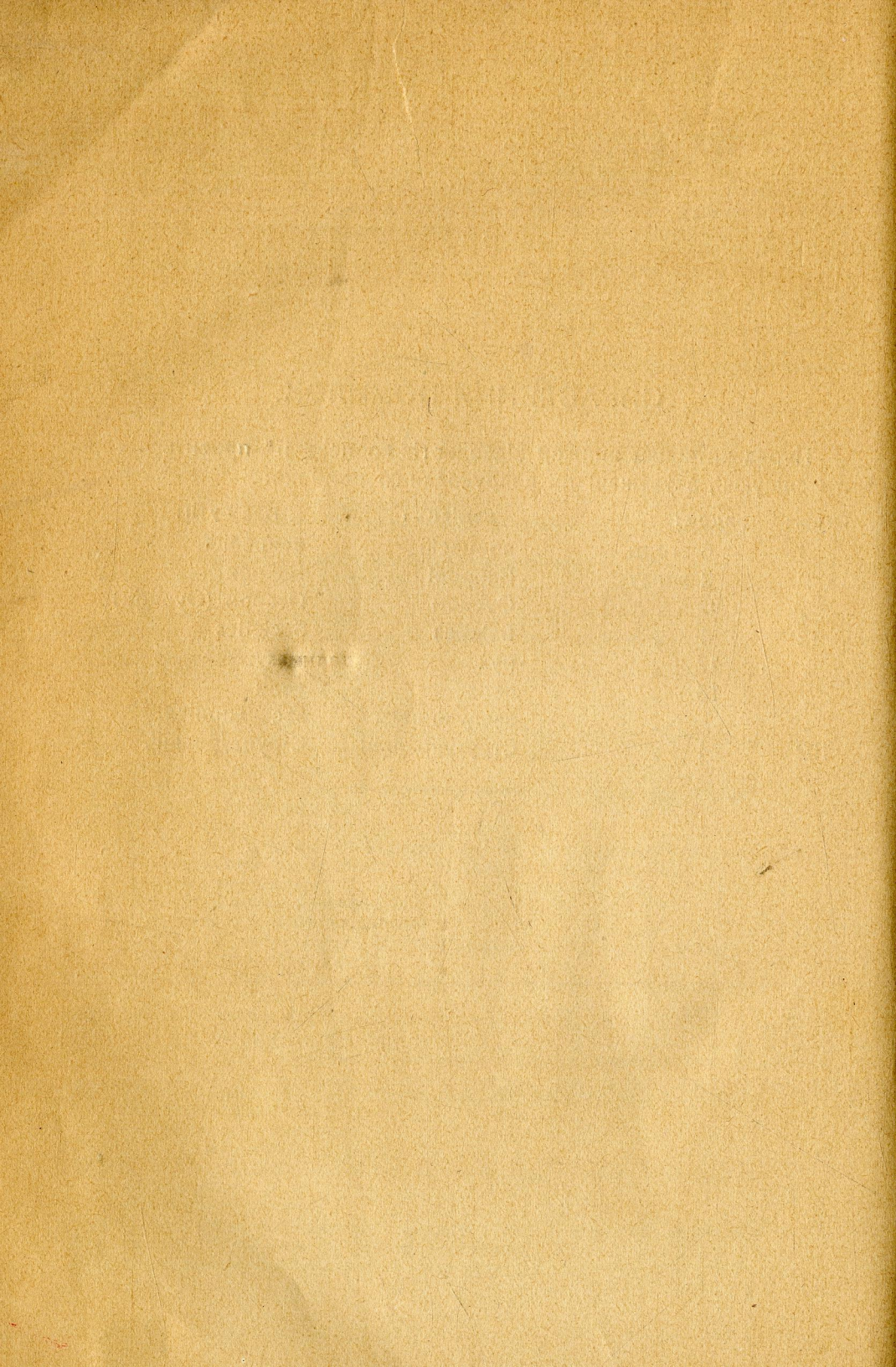
Авторський показчик статей.

	Ст.
<i>Брентано, Люй.</i> Ідея справедливої ціни	78
<i>Бebb, Сідней і Беатріче.</i> Майбутність кооперативного руху споживачів	63
Аграрне питання	65
<i>Ворбас, Джемс.</i> Мета і методи кооперативного руху	45
<i>Гоміок, Джордж Якоб.</i> Сонна мрія ткачів	14
Над могилами піонерів	16
Промова в кооперативі	16
<i>Грюнфельд, Е.</i> Чи існує кооперація як одноціле поняття?	38
<i>Жіде, Шарль.</i> Могутність асоціації	22
Кооперація чи революція	26
Чому виск мусить згинутися	54
Справедлива ціна	77
<i>Ільченко, А. (Жук, А.)</i> Визвольна боротьба укр. народу і кооперація	93
<i>Кінг, Вільям.</i> З журналу The Brighton's Cooperator	9
<i>Коберський, К.</i> Закінчення	100
<i>Курнатовські, Єжи.</i> Історична роль, яку може відіграти кооперація	89
<i>Ледлоу, Джон М.</i> Нова ідея	12
Маніфест Рочдельських піонерів	11
<i>Міллер, Август.</i> Проти недоцінювання сільсько-господарської кооперації	68
Кооперативи продуцентів і споживачів у безпосередніх торговельних зносинах	71
<i>Міллер, Ганс.</i> Етика і кооперація	74
Про суть і принципи кооперації	84
<i>Овен, Роберт.</i> З меморіалу до Палати Громад в 1817 р. з приводу дебатів над охороною бідних	5
<i>Паньківський, Кость.</i> Економічна природа і значіння спож. кооперації	91
<i>Поассон, Ернест.</i> Етика кооперації	82
<i>Тасоре, Рабіндранат.</i> Про кооперацію	35
Кооперація в модерній цивілізації	35
<i>Тотоміанці, Ваган.</i> Капіталізм, державний соціалізм, кооператизм	40
Господарська криза і кооперація	40
<i>Туган-Барановський, М. Ів.</i> За національний характер укр. кооперації	28
Кооперативний ідеал	31
В чому ж суть кооперації?	87
<i>Фосер, Г.</i> Кооперація і дарвінізм	57
<i>Фуріє, Шарль.</i> Сільсько-господарські асоціації, користи і мотиви застосування їх	6
Громадська контора	8
<i>Шер, Йоан Фрідріх.</i> Уривок з нарису: „Як я став кооператором	33
<i>Штаудингер, Ф.</i> Мораль, як основа кооперації	80
<i>Шульце — Деліч, Г.</i> Суспільство і держава	61

СПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК.

Перед читанням книжки „Ідеологія кооперації“ проситься справити слідуєчі, зауважені по видрукованню помилки:

Стор.:	рядок:	замість:	має бути:
3	6 згори	концесій	концепцій
9	2 знизу	Байроні	Байрон
„	5 „	Оусном	Овеном (Оуеном)
12	4 „	Scieties	Societies
„	12 „	рух	руху
„	16 „	вела	вели
„	„ „	заслужилася	заслужилися
102	4 „	Струтуркральні	Структуральні.

ВИДАННЯ РЕВІЗІЙНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ:

- Инж. Евген Храпливий*: Молочарське книговодство з взорами і таблицями до молоч. рахунковости. Друге доповнене і справлене видання. — Ціна зол. 1'20.
- Инж. Евген Храпливий*: Основи кооперативного молочарства, 115 малюнків в тексті. — Ціна зол. 2'—.
- Організація і ведення господарсько-споживчої кооперативи з евент, молочарським відділом.** — Ціна зол. 1'—.
- Читанка про лихварів і шахраїв та про те, як від них визволитися.** Впорядкував *К. Коберський*. Сторін 97. Львів, 1928. — Ціна зол. 0'60.
- А. Божиковський*: **На зустріч майбутности!** Оповідання з практики організатора масових ощадностей. — Ціна зол. 0'20.
- К. Коберський*: **Кооперативний буквар.** Перша книжка кооперативного навчання. Львів, 1928. — Ціна зол. 0'50.
- Ю. Павликовський*: **М. Левитський.** В 50-ліття його громадсько-кооперативної праці. (1878—1928). Біографічний нарис з портретом ювілята. Львів, 1928. — Ціна зол. 0'20.
- М. Кульжисинський*: **Роберт Овен**, батько кооперативної ідеї. Сторін 56. Львів 1929. — Ціна зол. 0'30.
- Инж. Др. Гордій Няньчур*: **Хліборобська Данія.** — Ціна зол. 0'50.
- Др. К. Коберський*: **Організація і праця української райфайзенки.** Поучення, як закладати і вести місцеві щадничо-позичкові каси. Львів, 1930. — Ціна зол. 1'—.
- Др. К. Коберський*: **Пляни і програми кооперативних курсів.** Львів, 1930. — Ціна зол. 0'50.
- Др. Евген Томашевський*: **Яйчарство.** Львів, 1930. — Ціна зол. 1'50.
- М. Павлюк*: **Порадник у книговодстві кредитових кооператив.** І. часть. Львів, 1930. — Ціна зол. 2'—.
- Наші машинові кооперативи.** (Вказівки та інструкції.) Львів, 1930. Ціна зол. 0'20.
- Для науки і розваги.** Кооперативні сміховинки. Книжка І. — Ціна зол. 0'60. — Книжка ІІ. — Ціна зол. 0'60.
- М. Росткович*: **Як можемо прийти до добробуту.** Цікава книжечка для всіх. Львів, 1932. Ціна зол. 0'15.
- Инж. Р. Раковський*: **Кооперативна м'ясарня.** Організація та ведення. Львів, 1932. — Ціна зол. 0'50.
- Війна горобців зі шпаками та інші байки й оповідання.** Даруночок чемним дітям. Львів, 1932. — Ціна зол. 0'30.
- Я. Косовський*: **Для ближніх.** Драма на 4 дії. Львів, 1932. — Ціна зол. 0'50.
- Резолюції VII. Краєвого Кооперативного З'їзду.** Львів, 1932. — Ціна зол. 0'75.
- В. Левинський*: **Як боролись Поляки за своє існування під Прусією.** Львів, 1933. — Ціна зол. 0'50.
- Т. Красиславич*: **Спокусник.** Кооп. чортик, песа на 3 дії. Львів, 1933. Ціна зол. 0'50.

3,18 (1986) РЛ 2743

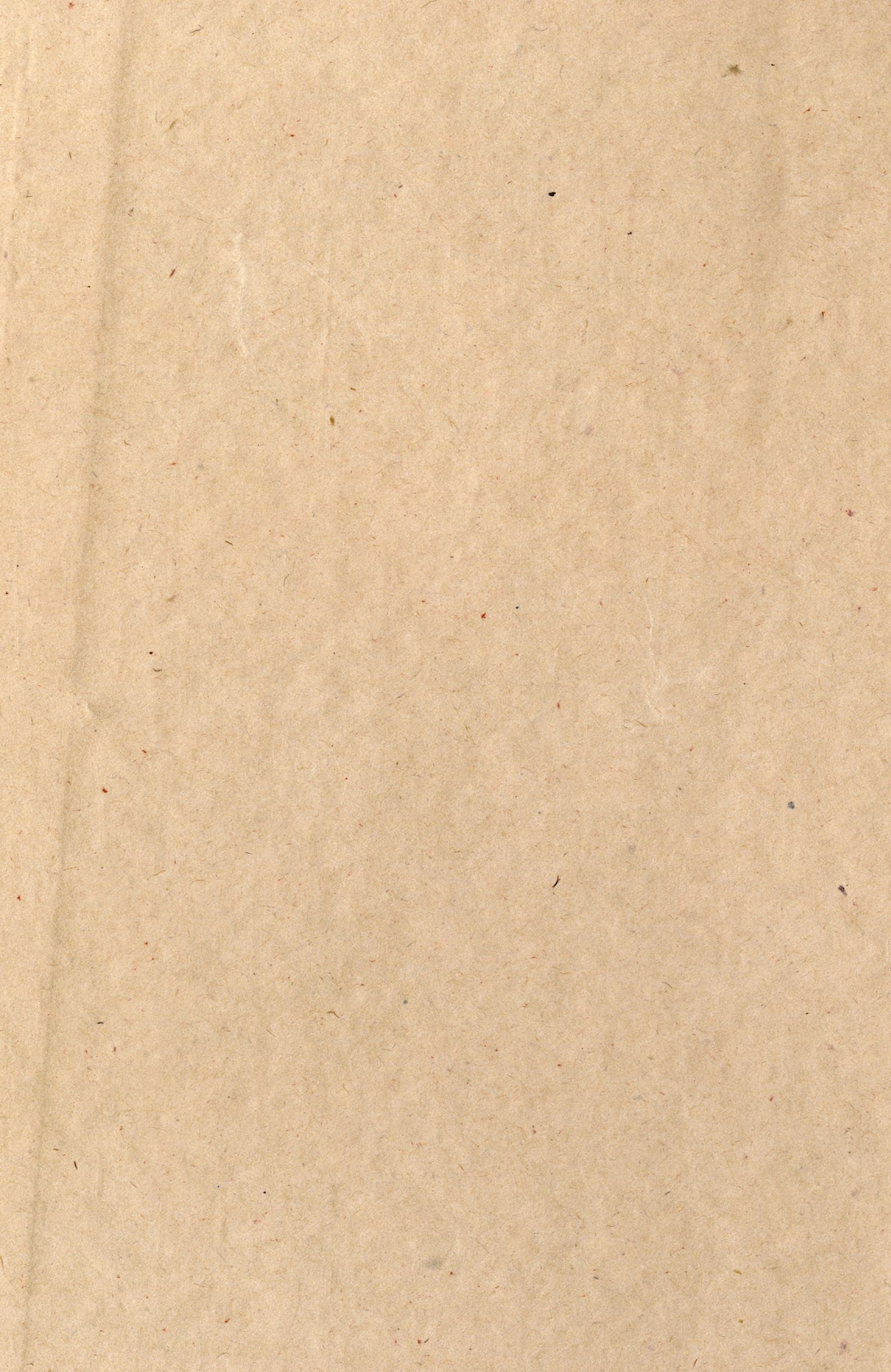
Періодичні видання РСУК:

1. Тижневик „Господарсько-кооперативний часопис“. Офіційний орган РСУК.
2. Журнал „Кооперативна Республіка“ — науковий суспільно-економічний місячник, що виходить від 1928 р.

Чужі видання на складі РСУК:

- О. Дяків*: Кооперативний крамар. — Ціна зол. 0'60.
- В. Тотомишанець*: Вступні відомости про кооперацію. — Ціна зол. 1'20.
- А. Гаврилко*: Підстави кооперації. — Ціна зол. 0'25. — Кооп. бібл. ч. 1.
- А. Гаврилко*: З чим бореться у нас кооперація? — Ціна зол. 0'25. Кооп. бібл. ч. 2.
- А. Гаврилко*: Як кооперація стремить до мети? — Ціна зол. 0'25. Кооп. бібл. ч. 3.
- А. Гаврилко*: Кооператива, від якої походить споживча кооперація. — Ціна зол. 0'25. — Кооп. бібл. ч. 4.
- А. Гаврилко*: Кооперативи рільників. — Ціна зол. 0'25. — Кооп. бібл. ч. 5.
- А. Гаврилко*: На низинах кооперації. — Ціна зол. 0'25. — Кооп. бібл. ч. 6.

PA 2743 y